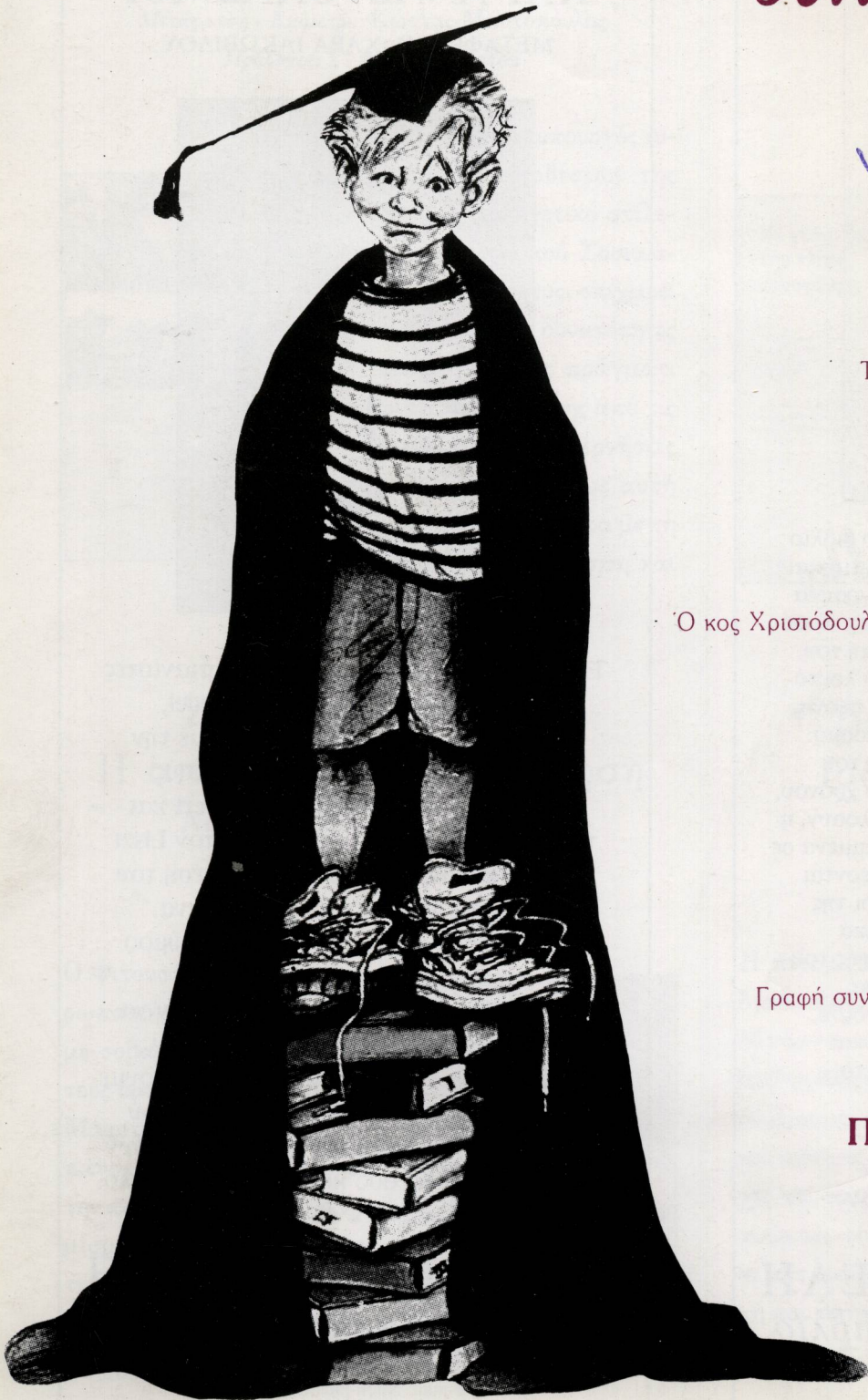


Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

δεκαπενθήμερος



4

Άνδρέας Έμπεριϊκος

Ένα ανέκδοτο ποίημα για τον πόλεμο του '40

Γιώργης Γιατρομανωλάκης

Ένα Σχόλιο

Χαράλαμπος Γολέμης

Παλιός γνώριμος ο κύριος Παναγιώτης

Άγγελος Έλεφάντης

Τά χέρια πάνω απ' την πόλη κι αυτή στο χάλι της

Νίκος Θεοτοκάς

Προγράμματα σπουδών επίλογής II

Άγγελος Έλεφάντης

Φροντιστηριακός πυρετός

Βασίλης Ζουναλής

Έξορκίζονται τώρα τά «βίτσια της αγοράς»

Θάνος Λίποβιτς

Ο κος Χριστόδουλος και τό έθνο-δρυσκευτικολαϊκιστικό σύνδρομο

Σία Αναγνωστοπούλου

Έλληνισμός = Έρδοδοξία:

Πόπη Διαμαντάκου

Ο Νόμος για την συνδρομπική τπλεόραση

Γιώργης Μαργαρίτης

Η επανεξέταση της «Νέας Εύρώπης»

Ζάκ Λακάν

Ο Κάνι μέ τον Σάνι

Γιάννης Δάλλας

Έλεύθεροι Πολιορκημένοι

Έλισάβετ Άρσενιου

Γραφή συνόρων: μιά έμπειρία πολιτιστικού επαναπατρισμού

Παρασκευή 23 Οκτωβρίου 1998

• τεύχος 57 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Δεκαπενθήμερος
Παρασκευή 23 Οκτωβρίου 1998
τεύχος 57 • δρχ. 1000

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Ετήσια (21 τεύχη): 15.000 δρχ.
Εξαμηνιαία (11 τεύχη): 7.500 δρχ.
Φοιτητική (21 τεύχη): 10.000 δρχ.
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 20.000 δρχ.

Ευρώπη

Ετήσια (21 τεύχη): 17.000 δρχ.

Άλλες χώρες

Ετήσια (21 τεύχη): 20.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Ήλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. Πλατεία Μητροπόλεως 146
άρθρ. λογ. 403988-23

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Ήλεφάντης
Κέκροπος 2 Αθήνα 10558
τηλ. 3239.645 • FAX 3227.706
Έκτύπωση: Αφοί Χρυσοχού
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

Άνδρέας Έμπειρίζος, Ένα ανέκδοτο ποίημα για
τόν πόλεμο του '40 4
Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Ένα Σχόλιο 5

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Χαράλαμπος Γολέμης, Παλιός γνώριμος ό κύριος
Παναγιώτης 6
Άγγελος Ήλεφάντης, Τά χέρια πάνω άπ' τήν πόλη
κι αυτή στό χάλι της 7

Νίκος Θεοδοκάς, Προγράμματα σπουδών έπιλογής II9
Άγγελος Ήλεφάντης, Φροντιστηριακός πυρετός12
Βασίλης Ζουναλής, Έξορκίζονται τώρα τά «δίτσια
της αγοράς» 15
Θάνος Λίποβιτς, Ό κ. Χριστόδουλος και τό
έθνο-θρησκευτικολαϊκιστικό σύνδρομο18
Σία Αναγνωστοπούλου, Έλληνισμός = Όρθοδοξία: ..22
Πόπη Διαμαντάκου, Ό Νόμος για τήν συνδρομητική
τηλεόραση27
Γιώργος Μαργαρίτης, Η έπανεξέταση τής «Νέας
Ευρώπης»30
Ζάκ Λακάν, Ό Κάντ μέ τόν Σάντ35

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Γιάννης Δάλλας, Έλεύθεροι πολιορκημένοι39
Έλισάβετ Άρσενίου, Γραφή συνόρων: μιά έμπειρία
πολιτιστικού έπαναπατριισμού 46

ΕΝΑ ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΤΟΥ '40

28 Οκτωβρίου 1940

Ο νοταριός ξιχειμός
"Οχι με αν γράψω σήμερα
"Οχι με αν πω την ώρα ζούσα
"Οχι με αν κέρσω όσον με αν ναίω
Το ναν δάναε για μένα
"Εα γουρέμ νού κερζω στα χέρια
με αγγιζάω
Και τα χέρια από την μάνα μου
"Ελλάδα.

Είμαι φειδόνος και σοταριστής
Κ' έχω την γνώμη νός έτος νάποσε
δα μένω
Μ' αδρά νού γίνεμαι και γίνουσε
στον κόσμο
Με' ματσοσε να' σικνωδω κα' να'
φωτίζω

ΕΝΑ ΣΧΟΛΙΟ

Τό ποίημα του 'Α. Έμπειρίκου «28 Οκτωβρίου 1940» δρέθηκε σέ ένα μικρό καφέ φάκελο, πού περιέχει μερικά άγνωστα επίσης κείμενά του. Τό ποίημα θά πρέπει νά έχει γραφτεί τήν ημέρα τής Ιταλικής επίθεσης (ή πολύ λίγο μετά) και από τήν άποψη αυτή άποτελεϊ, όσο γνωρίζω, μοναδικό δείγμα τής συναισθηματικής αντίδρασης ενός ποιητή, πού δέν μās έχει συνηθίσει σέ κείμενα πατριωτικού περιεχομένου. Ωστόσο, μολονότι τό ποίημα γράφεται, όπως φαίνεται, έν θερμό, δέν μπορούμε νά πούμε ότι άπλώς εκφράζει τή δικαιολογημένη συγκίνηση του ποιητή. Αυτό πού κυρίως δηλώνεται και καταγγέλλεται μέ τό ποίημα είναι ή άνιερη συμμαχία Μόσχας-Βερολίνου, όταν, ως γνωστόν, τόν Αύγουστο του 1939 οί δύο χώρες ύπογράφουν τό περιόδητο σύμφωνο μη έπιθέσεως. Η συμφωνία αυτή όχι μόνο άπογοήτευσε τά έθνη τής ελεύθερης Ευρώπης και ειδικά τήν Ελλάδα, αλλά άνοιξε διάπλα-

ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΥ

Καίω οι Έθνοσσοσιαλισταί
βιάω οι Φασισταί
Καίω οι βόρφοι Έσσυφισταί εις
Μόσχας
Πράγματι τον Έσσοφιστήν ο
Έσσοφιστήν
Ζώω η Έσσοφιστήν
Ζώω η Έσσοφιστήν
Νοίωσσοφιστήν γι' αυτά που έγραφε
Έσσοφιστήν οι Έσσοφιστήν είναι μωσαί.

Νον Έσσοφιστήν ο Έσσοφιστήν
Η Έσσοφιστήν ο Έσσοφιστήν
Με Έσσοφιστήν ο Έσσοφιστήν
Έσσοφιστήν
Με Έσσοφιστήν ο Έσσοφιστήν
Έσσοφιστήν ο Έσσοφιστήν
Έσσοφιστήν ο Έσσοφιστήν
Έσσοφιστήν ο Έσσοφιστήν

τα τό δρόμο του Χίτλερ για την Πολωνία (17 Σεπτ. 1939), γεγονός που οδήγησε τελικά στον Πόλεμο. Αυτήν την απογοήτευση και την όργη του εκφράζει ο Έμπεριϊκος αναφερόμενος στους «έθνικοσοσιαλιστές», τους «φασίστες» και τους «δελυρούς υποκριτές της Μόσχας».

Ένδιαφέρον έχουν και όσα γράφει σχετικά ο Σεφέρης στις Μέρες Γ (16 Άπρ. 1934 - 14 Δεκ. 1940) σελ. 129: «Τρίτη, 22 Αυγούστου (1939). Μία πρωί - με ξυπνά τό τηλέφωνο: 'Η Μόσχα και τό Βερολίνο - τηλεγραφεί τό Βερολίνο - υπογράφουν σύμφωνο μη έπιθέσεως. 'Ο Ρίμπεντροπ φεύγει με άεροπλάνο για τή Μόσχα. Οί Γάλλοι και οί Άγγλοι άξιωματικοί που διαπραγματεύονται με τούς Ρώσους έμαθαν ξαφνικά τήν είδηση από τό άνακoinωθέν του πρακτορείου Τάς. Έτσι μπήκαμε στην έφετινή σελτεμβόριανή ζορίση...»

Γιώργης Γιατρομανωλάκης



Παλιός γνώριμος «ὁ κύριος Παναγιώτης»

Κάπως ἔτσι θά ἔγινε. Σεπτέμβριος 1998. Στή Χαριλάου Τρικούπη, ὁ ἐκπρόσωπος μιᾶς ἀπό τίς ἑταιρεῖες πού διαφημίζουν τὸ ΠΑΣΟΚ στό λαό παρουσιάζει στούς στενοὺς συνεργάτες τοῦ κ. Σημίτη τήν τροποποίηση τοῦ πρότζεκτ πού συμφώνησαν στήν ἀρχή τοῦ χρόνου μέ τρεῖς διαπλεκόμενους στόχους: α) τήν προώθηση τῶν ὑποψηφιοτήτων τοῦ ΠΑΣΟΚ στούς δήμους Ἀθήνας, Πειραιᾶ καί Θεσσαλονίκης, β) τήν προβολή τῆς εἰκόνας τοῦ πρωθυπουργοῦ ὡς λαϊκοῦ ἡγέτη, γ) τήν ἀντιμετώπιση τῶν ἐσωτερικῶν κομματικῶν προβλημάτων. Τό κλίμα τῆς συνεδρίασης εἶναι βαρὺ. Ἡ ἐπικοινωνιακὴ ἐμπλοκὴ ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς ὁδοῦ Νιόβης πρέπει ἐπειγόντως νά διορθωθεῖ, ἀλλιῶς κινδυνεύουν νά πᾶνε στράφι οἱ προσπάθειες τοῦ κ. Μπισρίμ νά ἐμφανίσει μεγάλη τῆ συγκέντρωση τῆς Καλλιθέας, τὰ ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια πού δαπανήθηκαν γιὰ τὴ μάχη τῆς Ἀθήνας, οἱ σχεδιασμένες νά ἀνακοινωθοῦν τίς ἐπόμενες μέρες ἐντυπωσιακές πρωτοβουλίες (χάρισμα τῶν χρεῶν τοῦ ΠΑΟΚ καί τοῦ Ἄρη, ἀνακοίνωση σέ δόσεις λίστας ἐπιφανῶν φοροφυγάδων, ἐξαγγελία ἔργων γιὰ τὸν Πειραιᾶ κλπ.).

Ὁ διαφημιστὴς εἶναι ψύχραιμος. Ἡ κατάσταση, λέει, ἀπαιτεῖ μιὰ μικρὴ τροποποίησι τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου, πού εἶχε στόχο τὴ μετάδοση τοῦ μηνύματος ὅτι ὁ κ. Σημίτης εἶναι κοντὰ στὰ παιδιά, τούς ἀρρώστους καί τὴν τρίτη ἡλικία μέ ἐπισκέψεις σέ ἕνα δημόσιο σχολεῖο, ἕνα δημόσιο νοσοκομεῖο καί ἕνα δημόσιο γηροκομεῖο. Τό μήνυμα παραμένει τὸ ἴδιο, ἀλλὰ χρειάζεται περισσότερη ἀμεσότητα καί μεγαλύτερη σύνδεση μέ τίς ἐπερχόμενες ἐκλογές. Ὑπάρχει, συνεχίζει, ἕνα πρόγραμμα γιὰ ἡλικιωμένα ἄτομα, χρηματοδοτούμενο ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωση μέ τὴν ὀνομασία «Φροντίδα στό σπίτι» πού ἐφαρμόζεται ἀπὸ ἀρχετοὺς δήμους στό Λεκανοπέδιο. Ἡ πρόταση τῆς διαφημιστικῆς ἑταιρείας εἶναι, ἐκτός τῆς ἐπίσκεψης σέ ἕνα ΚΑΠΗ, ὁ πρωθυπουργὸς νά βιντεοσκοπηθεῖ καί νά φωτογραφηθεῖ στήν κατοικία κάποιου παπποῦ (ἢ κάποιας γιαγιάς) πού μετέχει σ' αὐτὸ τὸ πρόγραμμα καί νά συνομιλήσει γιὰ λίγο μέ αὐτόν (ἢ αὐτήν). Ὁ ἐπικοινωνιολόγος συνιστᾷ τὴν ἐπιλογή τοῦ ἀπομακρυσμένου, ὄχι ἰδιαίτερα προνομιούχου, Δήμου Ἡλιούπολης καί τονίζει ὅτι, γιὰ νά εἶναι ἀποτελεσματικὸ τὸ μήνυμα, πρέπει ἡ συνάντηση νά φαίνεται ὅσο πιὸ φυσικὴ γίνεται.

Οἱ συνεργάτες τοῦ κ. Σημίτη δέχονται τὴν εἰσήγηση καί τὴ θέτουν ἀμέσως σέ ἐφαρμογή. Τὴν ἐπομένη κιόλας, ὁ ἔμπειρος σκηνοθέτης τοῦ κινήματος ἐπισκέπτεται μαζί μέ τὸν δήμαρχο Ἡλιούπολης καί τὸν υπεύθυνο τοῦ τοπικοῦ ΚΑΠΗ τὸ σπίτι τοῦ ἀνάπηρου ὑπερήλικα κ. Παναγιώτη Παπαδόπουλου(;), (πού, γιὰ τίς ἀνάγκες τῆς ἐπικοινωνίας, θά χάσει προσωρινά τὸ ἐπώνυμό του) καί ρυθμίζει τίς λεπτομέρειες. Ὁ κύριος Παναγιώτης θά κάθεται στό κρεβάτι μέ τὴν πιζάμα, ἔχοντας δίπλα του τὸν πρωθυπουργό, ἐνῶ στό δωμάτιο θά βρίσκονται ἐπίσης ὁ κ. Πασχαλίδης καί ὁ δήμαρχος. Ἡ ἐπίσκεψη θά κρατήσῃ δέκα λεπτά καί στήν ὁθόνη θά βγοῦν, μετὰ τὸ μοντάζ, τὰ πέντε καλύτερα.

Ὅπως διαπίστωσαν οἱ τηλεθεατές, ὅλα πῆγαν κατ' εὐχὴν, μέ τούς συμμετέχοντες νά ἀποδίδουν ἄριστα τούς ρόλους τους. Ὁ γέροντας ἔδειξε μόνο νά τὰ ἔχει λίγο χαμένα τὴν ὥρα πού ὁ κ. Σημίτης τοῦ συστήθηκε («εἶμαι ὁ πρωθυπουργός»), ἐνῶ κάποια στιγμή φάνηκε νά μπερδεύεται στό ἄκουσμα μιᾶς ἄλλης φωνῆς, ἔτσι ὥστε ὁ πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ νά χρειαστεῖ νά προβεῖ στίς ἀπαραίτητες διευκρινίσεις («αὐτός εἶναι ὁ δήμαρχος, κύριε Παναγιώτη, πού φροντίζει γιὰ σᾶς»).

Τὰ φειρίζεις τὰ πράγματα λόγω ἀντισημιτισμοῦ, θά ποῦν μερικοί. Καθόλου. Τὰ θεωρῶ ὅλα ὅσα αὐτὴ τὴν περίοδο συμβαίνουν ἀπολύτως φυσιολογικά καί ἀναμενόμενα. Ὅπως δίδαξε ὁ μακαρίτης ὁ Ἀνδρέας, πού δίπλα του, ἄλλοτε ἄλαλος καί ἄλλοτε μέ ἐνστάσεις, ἀλλὰ πάντα





πειθαρχικός, θήτεψε ὁ κ. Σημίτης ἐπὶ εἴκοσι πέντε χρόνια, ὅλα τὰ μέσα εἶναι θεμιτά γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ ἐπιθυμητοῦ στόχου.

«Μίλοι μὲν οἱ ὄμιλοι γιὰ τὴν Κεντροαριστερά καὶ τὸν «ἐκσυγχρονισμό», φίλιτος δὲ «ὁ κύριος Παναγιώτης».

Χαράλαμπος Γολέμης

Τὰ χέρια πάνω ἀπ' τὴν πόλη· κι αὐτὴ στό χάλι της

Οἱ δημοτικές καὶ νομαρχιακές ἐκλογές τέλειωσαν ἀφήνοντας τόνους προεκλογικοῦ ὕλικου στοὺς δρόμους καὶ γιγαντοαφίσες στοὺς τοίχους μὲ τὸ καλωσυνάτο βλέμμα τῶν ὑποψηφίων νὰ μᾶς συνοδεύει γιὰ μερικές μέρες ἀκόμη. Πολύ πιό μακρόβια θὰ εἶναι ἡ συμβίωσή μας μὲ τὰ προβλήματα πού ἔχουν οἱ πόλεις καὶ οἱ δῆμοι τῆς χώρας. Νομαρχίες καὶ δῆμοι ἀλλάζουν χέρια, τὰ προβλήματα παραμένουν. Ἐκεῖνο π.χ. τὸ 57% τοῦ Ἀβραμόπουλου στὴν Ἀθήνα δέν λείει ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ψήφισαν —καὶ τόσο μαζικά μάλιστα— ἕνα δήμαρχο, πού στό πλαίσιο τῆς αὐτοδιοικητικῆς ἐξουσίας, θέλει νὰ ἀλλάξουν τὰ πράγματα. Ἀντίθετα· ψήφισαν ἔτσι ὥστε τὰ πράγματα νὰ μείνουν ὡς ἔχουν. Δέν θέλησαν, ἔστω μὲ τὴν ψῆφο τους, νὰ συγκρουσθοῦν πρὸς τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων, αὐτὴν ἀκριβῶς πού οἱ ἴδιοι καθημερινά, καὶ μὲ τὸ δίκιο τους, ἀναθεματίζουν. Θέλησαν τὸ τίποτε. Καὶ ὁ δήμαρχός τους, ὄντας ὁ ἴδιος τίποτε, ἀνταποκρίθηκε πλήρως στὴ λαϊκὴ θέληση γιὰ τὸ τίποτε.

Ἀγγίζουμε ἐδῶ μιά σταθερὰ συμπεριφορᾶς καὶ στάσης ζωῆς, ἕνα habitus πού θὰ ἔλεγε ὁ Μπουρντιέ, πού ἐνῶ ἔχει σοβαρές πολιτικές καὶ κοινωνικές ἐπιπτώσεις, εἶναι ἀνθρωπολογικοῦ χαρακτήρα. Ὅπως χιλιάδες νεαρά ἄτομα, ἀρσενικοῦ ἢ θηλυκοῦ γένους, προσπαθοῦν στό καθημερινό τους φαίνεσθαι νὰ μοιάσουν μὲ τὸν ἰδεότυπο τῆς γλάστρας καὶ τῆς γκλαμουριάς πού τοὺς πετάει κατακέφαλα ἡ βιομηχανία τῆς κουλτούρας καὶ τὰ ΜΜΕ, ἔτσι καὶ οἱ πολῖτες γενικῶς ταυτίζονται μὲ τὴ γυαλιστερὴ εἰκόνα τοῦ δημάρχου, μὲ μιά γυαλάδα πού στραβώνει τὰ μάτια καὶ θολώνει τὰ προβλήματα.

Οἱ ἐκλογές αὐτές ἔγιναν, ὑποτίθεται, γιὰ τὴν πόλη καὶ τοὺς δῆμους. Ἄν ἐξαιρέσει κανεὶς εὐάριθμες περιπτώσεις, ὅπου πράγματι στά πρόσωπα τῶν ὑποψηφίων διακυβεύονταν πολιτικά προγράμματα γιὰ τὴν πόλη, ἡ πόλη κι ὁ δῆμος οὐσιαστικά ἔμειναν ἀπ' ἔξω. Ἐντέλει καὶ γιὰ τοὺς δῆμους καὶ τίς νομαρχίες ἐκεῖνο πού μέτρησε κι ἐκεῖνο πού κράτησαν οἱ ἀναλυτές, τὰ ΜΜΕ, τὰ πολιτικά ἐπιτελεῖα ἀλλὰ καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἦταν τὸ τί ἀπέδωσε ἡ κομματικὴ ἀντιπαράθεση: πόσους δημάρχους π.χ. κέρδισε ἢ ἔχασε τὸ ΠΑΣΟΚ, πόσους κέρδισε ἢ ΝΔ, τί ἀπέσπασε τὸ ΚΚΕ ἢ ὁ ΣΥΝ, μέσα ἀπὸ τίς πιό ἀπίθανες, ἀλλόκοτες, ἐτερόκλητες συνεργασίες, συμπτώσεις σιωπηλές —εἶναι ὅμως καὶ ἡ σιωπὴ φωνὴ μεγάλη— ἢ συμμαχίες. Ἐντέλει οἱ ἐκλογές αὐτές ἦταν μιά ἐπίσημη, διὰ τῆς λαϊκῆς ἐτυμηγορίας, δημοσκοπήση. Γι' αὐτὸ εἰρηνοῦροι ἐρμηνευτές ἀποδείχθηκαν οἱ εἰδικοί τῶν δημοσκοπήσεων, οἱ ὁποῖοι, ὅμως, ἐπεξεργάζονται τὰ ποσοστά τῶν κομμάτων πού στηρίζουν τοὺς ὑποψηφίους, καὶ οὐδόλως τὰ ἔργα καὶ τίς ἡμέρες τῶν ὑποψηφίων, δηλαδή τίς πολιτικές γιὰ τὴν πόλη.

Ἐντέλει, ἐκεῖνα πού ξέρουμε αὐτὴ τὴ στιγμή —κι ὁ καθένας θὰ τὸ ἐρμηνεύσει ὅπως νομίζει— εἶναι τὰ ἐξῆς ἢ περίπου.

1. Ἐχει φτιαχθεῖ ἕνας μύθος περὶ «τοπικῶν κοινωνιῶν» καὶ αὐτοδιοικητικῆς λογικῆς τῶν πολιτῶν πού, ὡς τάση τουλάχιστον, λέγεται ὅτι ἀρνεῖται τὰ κομματικὰ κατελέωματα. Μὴ



θος, διότι καί τά κόμματα λειτούργησαν ὡς ἄγρυπνοι φύλακες τῆς λαϊκῆς συνείδησης καί οἱ πολίτες ἔδρασαν σύμφωνα μέ τίς ἐπιλογές τῶν κομμάτων. Ἄλλο τό θέμα τῶν μετατοπίσεων ἀπό τό ἓνα κόμμα στό ἄλλο. Ἐπιπλέον ἡ θεαματική αὔξηση τῶν χρημάτων πού πηγαίνουν στήν Τ.Α. προκάλεσε συναγερμό γιά τήν κατάληψη κάποιας θέσης —περίπου 250.000 ὑποψήφιοι, μιά τεράστια «κοινωνική» ομάδα δηλαδή—, προϋπόθεση τῆς ὁποίας ἦταν ἡ κομματική στῆριξη.

2. Πράγματι, ὅπως ἐλέχθη, ἀπό τόν α' γύρο τῶν ἐκλογῶν συνάγεται μιά ἐλαφρά ἐνίσχυση τῆς Ν.Δ. —περίπου 2%—, κυρίως στά μεγάλα ἀστικά κέντρα καί ἀντίστοιχη ὑποχώρηση τοῦ ΠΑΣΟΚ· ΚΚΕ καί ΣΥΝ εἶναι στάσιμοι. Ἄν τούτη ἡ στροφή πρὸς τή Ν.Δ. εἶναι μόνιμότερο καί μὴ ἀντιστρέψιμο χαρακτηριστῆρα, κι ἂν τῆ στροφή αὐτή πρέπει νά τήν ἀποδώσουμε στήν κοινωνική δυσἀρέσκεια πού δημιουργοῦν τά περιοριστικά μέτρα καθὼς καί στή μετωπική σύγκρουση τῆς κυβέρνησης τοῦ ΠΑΣΟΚ μέ πολλές κοινωνικές κατηγορίες —ἐκπαιδευτικοί, ἀγρότες, συνταξιούχοι κ.λπ.— τότε πρέπει νά καταγράψουμε ἓνα συμπέρασμα γιά τό βιβλίό Γκίνες: σέ ὅλη τήν Εὐρώπη ὁ νεοφιλελευθερισμός καί τά μέτρα λιτότητας ἔστρεψαν τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὰ ἀριστερά, ὅ,τι καί νά σημαίνει ἀριστερά σέ κάθε χώρα. Στήν Ἑλλάδα ἡ στροφή γίνεται πρὸς τὰ δεξιὰ.

3. Τό ΠΑΣΟΚ δέν τιθασεύει πλέον καί δέν μπορεῖ νά εἰσπράξει ἓνα μεγάλο μέρος τῶν ἀριστερῶν ψηφοφόρων. Δέν ἡγεμονεύει στή βάση τοῦ «ἀντιδεξισμοῦ», ὅπως γινόταν ἐπὶ Παπανδρέου. Κανείς δέν φοβᾶται τήν ἐπιστροφή τῆς «ἐπαράτου». Μαζικά πολλοὶ ἀριστεροί, ἀκόμη κι ἀπό τόν α' γύρο, ὅταν δέν εἶχαν «δικὸν τους» νά ψηφίσουν ἢ «ὁ δικὸς τους» προρευόταν κάτω ἀπὸ τὸν ἀστερισμὸ τῆς κεντροαριστερᾶς (περίπτωση Δαμανάκη στήν Ἀθήνα), ψήφισαν λευκὸ ἢ ἀπέψαν. Τέτοια ἀδυναμία ἡγεμόνευσης τοῦ Σημιτικοῦ ΠΑΣΟΚ ἐμφανίστηκε καί ἐκτός τοῦ ΠΑΣΟΚ, μέ τοὺς ἀντάρτες. Μιά σκέψη ἐδῶ μόνο, γιατί τό θέμα χρειάζεται περισσότερη ἀνάλυση. Τό διάστημα 1974-81 τὸ ΠΑΣΟΚ τοῦ Α. Παπανδρέου περὶλαβε τὸν δημοκρατικό-κεντρῶ καί ἀντιδικτατορικὸ κόσμον καί τὸν μετασχημάτισε σέ λαϊκιστικὸ, ὑπὸ τό κάλυμμα ἑνὸς σοσιαλισμοῦ τῆς συμφορᾶς. Πάντως, αὐτὸς ὁ μετασχηματισμὸς εἶχε πετύχει, ὅθεν κι ἐκεῖνα τὰ 47% τοῦ ΠΑΣΟΚ. Τὸ «ἐκσυγχρονιστικὸ» ΠΑΣΟΚ τοῦ Σημίτη εἶναι μόνον μιά διαχειριστικὴ ἀπόπειρα, δέν μετασχημάτισε ἰδεολογικά τὸν κόσμον του. Τὸν ἄφησε μέσα στὶς ἀντιφάσεις τοῦ ἐθνικισμοῦ καί τοῦ λαϊκισμοῦ του. Κι αὐτὸ γιατί δέν θέλησε νά συγκρουσθεῖ μέ τὸν ἑαυτὸ του, τὴν ἱστορία του. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν τό μπορούσε, θά ἦταν ὀδυνηρό. Ὡς ἐκ τούτου ὅμως ἡ ἐκσυγχρονιστικὴ διαχείριση τοῦ ΠΑΣΟΚ δέν συνιστᾷ νέα ἰδεολογία. Καί ἡ ὀνομαζόμενη «Κεντροαριστερά» δέν εἶναι παρά μιά λέξη συνώνυμη τῆς ἀμηχανίας. Γι' αὐτὸ καί ἡ Ν.Δ. εἰσπράττει ἀπὸ μιά τιμωρητικὴ συμπεριφορὰ ὀπαδῶν τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἀντιστρέψιμο; Ἰδωμεν ἢ μᾶλλον ἄς δοῦν.

4. Ἀποχή καί λευκά-ἄκυρα ξεπερνοῦν τὸ 35%. Ἀκόμη κι ἂν ἀφαιρέσουμε τῆ «λειτουργικὴ ἀποχή» —ναυτικοί, μετανάστες, ἄρρωστοι, ὑπερήλικες, γενικῶς κωλυόμενοι—, περίπου 15% στήν Ἑλλάδα, τό ποσοστὸ τῆς ἀποχῆς-λευκοῦ εἶναι ἀνατριχιαστικὸ. Εἶναι τό «τρίτο κόμμα», ἔστω κι ἂν οἱ ἀπέχοντες-λευκοὶ δέν εἶναι ὅλοι τό ἴδιο πράγμα. Σέ κάθε περίπτωση ὅμως εἶναι ἄρνηση τοῦ πολιτικοῦ, ἔτσι ὅπως αὐτὸ ὀρίζεται ἀπὸ τίς πολιτικὲς δυνάμεις, μιά ἰδιότυπη ἀδυναμία ἄσκησης τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων.

Ὅλοι μιλοῦν γιά μηνύματα. Αὐτὸ τό τελευταῖο μήνυμα εἶναι τό σοβαρότερο. Γιατί, ἂν σέ μιά δημοκρατία οἱ πολίτες δηλώνουν ἀδυναμία ν' ἀσκήσουν τὰ πολιτικὰ τους δικαιώματα, ἀπέχθεια γιά τὸ εἶδος τῆς ἀσκούμενης πολιτικῆς ἢ, ἀκόμη χειρότερα, υἰοθετοῦν τὴν πολιτικὴ τῆς ἀπολιτικότητας, τότε κάτι στό βασιλεῖο τῆς Δανιμαρκίας, ἢ μᾶλλον πολλὰ δέν πᾶνε καθόλου καλά.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΠΙΛΟΓΗΣ (ΠΣΕ) II

του Νίκου Θεοτοκά

Στό πρώτο μέρος αυτού του σημειώματος υποστηρίχθηκε ότι οι νεοφιλελεύθεροι προσινατολισμοί στις ευρωπαϊκές οικονομίες υπαγόρευαν στρατηγικής σημασίας προτεραιότητες, σχεδιασμούς και αποφάσεις για την αναδιάρθρωση των ευρωπαϊκών θεσμών. Ανάμεσα σε άλλα μέτρα, δίνεται έμφαση στη συγκρότηση ενός εκπαιδευτικού δικτύου που υπηρετεί τις μέριμνες της διαρκούς επαγγελματικής κατάρτισης. Παρ' όλο που η συζήτηση παραμένει ανοικτή, πρέπει κατ' αρχήν να συμφωνήσουμε ότι, σε κάθε περίπτωση, η διαρκής εκπαίδευση δεν ταυτίζεται ούτε με τη γενική παιδεία ούτε με την εγκύκλια γνώση στους επιμέρους επιστημονικούς κλάδους. Αν συμφωνήσουμε σ' αυτό, τότε έχουμε κάθε λόγο να αντισταθούμε στη λεγόμενη μεταρρύθμιση που τό ΠΑΣΟΚ προωθεί, με τη μεγαλύτερη δυνατή προχειρότητα, σε όλο τό φάσμα της εκπαίδευσης.

Η πολιτική της «διά βίου κατάρτισης» δέν έπετέλεγε, όπως λέγεται, για να θεραπευθεί το διαφωτιστικό πρόταγμα της γενικής παιδείας που επικαλούνται οι έμπνευστές της άλλα, πρώτα και κύρια, για να συνδράμουν στη διαχείριση της ανεργίας. Η έπιλογή αυτή φαίνεται να αποτελεί κοινό τόπο στις στρατηγικές έπεξεργασίες των μεγάλων ευρωπαϊκών πολιτικών σχηματισμών. Η «διά βίου κατάρτιση» (είτε σχεδιάζεται ως αναγκαίο μέτρο ρύθμισης των δεικτών ανεργίας είτε, σε μιά περισσότερο δημοκρατική προοπτική, προβάλλεται ως αναγκαία μέριμνα του κοινωνικού Κράτους) δέν ταυτίζεται από τους Ευρωπαίους εταίρους μας με την εγκύκλια πανεπιστημιακή εκπαίδευση και με τους όρους αναπαραγωγής των πανεπιστημίων τους. Αντίθετα, στά καθ' ήμας, η προοπτική ίδρυσης ΠΣΕ δέν άπαντά παρά στην ανάγκη να έκταμειυθούν εύκολα, γρήγορα και με κάθε θυσία όσο τό δυνατόν μεγαλύτεροι πόροι του Β' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης. Προκειμένου να αλλάξουν, έστω και πρόσκαιρα, οι δεινοί οικονομικοί δείκτες και οι ρυθμοί άπορρόφησης πόρων του ΚΠΣ, η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ένεχειριάζει τό δημοσιο Πάνεπιστήμιο. Κι έλπίζει ότι η αναμενόμενη διάλυση θα νομιμοποιηθεί από την Έλληνική κοινωνία μέσω του μύθου

περί «κατάργησης των εισαγωγικών εξετάσεων» στην Τριτοβάθμια Έκπαίδευση.

Η κυβέρνηση, παρουσιάζοντας τά Προγράμματα Σπουδών Έπιλογής (ΠΣΕ) ως διεύρυνση των προσφερομένων διεξόδων για μεταλυκειακές σπουδές και, ταυτόχρονα, ως τό πρώτο σήμα για την κατάργηση των εξετάσεων εισαγωγής στην Τριτοβάθμια Έκπαίδευση, έξαπατά συνειδητά τους νέους, τους γονείς, τους εκπαιδευτικούς, την κοινή γνώμη και, τό χειρότερο, ύπονομεί στρατηγικά ολόκληρο τό οικοδόμημα της δημοσίας δωρεάν Τριτοβάθμιας Έκπαίδευσης. Άς πούμε τά προγράμματα με τ' όνομά τους: *Τά ΠΣΕ υπηρετούν έναν υπό κατασκευή μηχανισμό «διά βίου κατάρτισης» που έμφυτεύεται διαίως στους δημόσιους εκπαιδευτικούς θεσμούς και όχι, όπως ψευδώς διατυμπανίζεται, μιά «πειραματική φάση» έλεύθερης πρόσβασης στό Πάνεπιστήμιο.* «ΠΣΕ = ΠΣΕΜΑΤΑ»: Τό γνωστό πλέον φοιτητικό σύνθημα άποτιμά, με ζηλευτή οικονομία λόγου, τό όλο έγχείρημα.

Τά ΠΣΕ —οι περίφημοι Έλεύθεροι Κύκλοι Σπουδών (ΕΛΚΥΣ), όπως ονομάστηκαν κατά την πρώτη φάση του σχεδιασμού τους— είναι πλέον πραγματικότητα. Θα παραβλέψουμε, έδω, τά ζητήματα ήθικης τάξης που έγείρουν οι δημαγωγί-

κές κυβερνητικές εξαγγελίες και το φθινό λαϊκιστικό τους υπόβαθρο. Τό σημείωμα αυτό περιορίζεται στη σκιαγράφηση των παραθεσμικών μηχανισμών που υποστηρίζουν τη λειτουργία των ΠΣΕ και στην περιγραφή των συνεπειών που έχει ή αναγόρευσή τους σε παράλληλο και τυπικά ισότιμο προς τὰ ΤΕΙ και ΑΕΙ εκπαιδευτικό μηχανισμό.

Όπως προβλέπεται στον Ν. 2525/97 για τὸ ἐνιαῖο Λύκειο και τὴν πρόσβαση τῶν ἀποφοίτων τους στὴν Τριτοβάθμια Ἐκπαίδευση, θεσμοθετοῦνται στὰ ΑΕΙ και ΤΕΙ τὰ Προγράμματα Σπουδῶν Ἐπιλογῆς (ΠΣΕ). Σύμφωνα με τὸ νομοθέτημα, «τὰ ΠΣΕ διευρύνουν τὶς εκπαιδευτικὲς ἐπιλογὲς και, παράλληλα, εἰσάγουν τὴ διά βίου κατάρτιση στὴν Τριτοβάθμια Ἐκπαίδευση, με ἔμφραση σὲ νέα γνωστικά ἀντικείμενα και σὶς διατηρηματικὲς συνεργασίες». Στὰ ΠΣΕ θὰ γίνονται δεκτοὶ κάτοχοι ἀπολυτηρίου ἢ ἀντίστοιχου τίτλου σπουδῶν ἢ οἱ συμμετέχοντες σὶς Γενικὲς ἔξετάσεις καθὼς και φοιτητὲς ἢ πτυχιούχοι ΑΕΙ ἢ ΤΕΙ. Τὰ Προγράμματα Σπουδῶν Ἐπιλογῆς ὀδηγοῦν σὲ πτυχίο Τριτοβάθμιας Ἐκπαίδευσης ἢ, ἀπλῶς, σὲ θεαίωση σπουδῶν για ὅσους παρακολουθοῦν μεμονωμένα μαθήματα.

Τὰ ΠΣΕ ἀποτελοῦν, λοιπόν, μιά αὐτοτελὴ εκπαιδευτικὴ δομὴ πού, ὑπὸ διαφορετικῶς ὀρους και ἀκαδημαϊκὲς προϋποθέσεις, καταλήγει στὴν ἀπονομὴ πτυχίων πού εἶναι ισότιμα μ' ἐκεῖνα τῶν ΤΕΙ και τῶν ΑΕΙ. Στὸν τόπο μας, ἡ προχειρότητα και ἡ σπουδὴ ὑπὸ τὶς ὁποῖες δημιουργοῦνται οἱ θεσμοὶ τῆς «διά βίου κατάρτισης» καταλήγουν σὲ οὐσιαστικὴ και τυπικὴ ὑπονόμευση τοῦ κύρους τῶν δημοσίων πτυχίων. Ἄς μείνουμε, ὁμως, λίγο ἀκόμα στὴν περιγραφή τῆς κατάστασης πού διαμορφώνεται.

Ἡ Ὑπουργικὴ Ἀπόφαση πού συγκεκριμενοποιεῖ τὰ τῆς κατάρτισης, ἔγκρισης, συγκρότησης και λειτουργίας τῶν ΠΣΕ δημιουργεῖ πραγματικὸ κομποῦζιο με συνέπειες καταστροφικὲς. Στὸ ἄρθρο 1, §1 προβλέπεται ὅτι «τὴν εὐθύνη ὀργάνωσης και λειτουργίας τῶν ΠΣΕ ἔχουν τὰ ΑΕΙ και ΤΕΙ». Στὴν πραγματικότητα ἢ διατύπωση αὐτὴ εἶναι ψευδὴς διότι, σύμφωνα με τὶς διατάξεις πού ἀκολουθοῦν, τὰ συλλογικὰ ὀργανα διοίκησης τῶν Ἀνώτατων Ἐκπαιδευτικῶν Ἰδρυμάτων δὲν ἔχουν καμία ἀρμοδιότητα νὰ καταρτίζουν ΠΣΕ, και νὰ ἐλέγχουν τὴ λειτουργία και τὴν ποιότητα τῶν σπουδῶν πού προσφέρουν.

Τὰ ΠΣΕ ἰδρύονται με ἀπλὲς ἀποφάσεις τῶν Διοικητικῶν Συμβουλίων Τμημάτων ΑΕΙ και ΤΕΙ δίχως νὰ ἀπαιτεῖται ἢ ἔγκριση τῶν οἰκείων Γενικῶν Συνελεύσεων και τῶν Συγκλήτων (ἄρθρο 1, §3, ἐδ. α' ἔως γ'). Ἀκόμα, ΠΣΕ μποροῦν νὰ ἰδρυθοῦν ἀπὸ ὁμάδες ὀργανικὰ ἐνταγμένων διδασκόντων στὰ ΤΕΙ και ΑΕΙ. Στὴν περίπτωσή αὐτὴ, ὅπως εἶναι ἀναμενόμενο, ἀπαιτεῖται ἢ ἔγκριση τῶν Συγκλήτων τῶν ΑΕΙ ἢ τῶν ἀντίστοιχων Συμβουλίων τῶν ΤΕΙ (ἄρθρο 1, §3, ἐδ. δ' και ε'). Ὑπάρχει μιά ἀκόμα περίπτωσή ὅπου τὰ ἀνώτατα συλλογικὰ ὀργανα διοίκησης τῶν Πανεπιστημίων και τῶν Τεχνολογικῶν Ἰδρυμάτων ἔχουν ἀρμοδιότητα για τὴν ἔγκριση Προγραμμάτων Σπουδῶν Ἐπιλογῆς: Πρόκειται για τὶς περιπτώσεις ὅπου στὰ ὑπὸ ἰδρυση ΠΣΕ συμμετέχουν «ἀντίστοιχα ἀναγνωρισμένα ἰδρύματα τοῦ ἐξωτερικοῦ» (ἄρθρο 1, §3, ἐδ. στ' και ζ').

Ἀνώτατο ὀργανο διοίκησης τοῦ ΠΣΕ εἶναι ἢ Γενικὴ του Συνέλευση. Αὐτὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀργανικὰ ἐνταγμένους διδασκόντες σὲ Τμήματα ΤΕΙ και ΑΕΙ, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀναλάβει ἐντολὴ διδασκαλίας σὲ Πρόγραμμα. Ἡ Συνέλευση αὐτὴ ἀποφασίζει για ὅλα τὰ διοικητικὰ και εκπαιδευτικὰ θέματα τῶν

ΠΣΕ χωρὶς νὰ δίνει λογαριασμό σὲ κανέναν. Στὸ σημεῖο αὐτὸ, ὁμως, ὑπάρχει μιά ἀξιοπρόσθετη λεπτομέρεια. Στὸ τέλος κάθε ἀκαδημαϊκῆς χρονιάς, ἢ Γ.Σ. τοῦ ΠΣΕ ψηφίζει τὸ Πρόγραμμα Σπουδῶν για τὸ ἐπόμενο ἔτος. Κατὰ συνέπεια, ἢ πλειοψηφία τῶν Γ.Σ. κάθε ΠΣΕ, διευρύνοντας ἢ μειώνοντας τὶς ἐντολὲς διδασκαλίας, ἀποφασίζει για τὸ ποιά θὰ εἶναι ἢ σύνθεσή της κατὰ τὸ ἐρχόμενο ἀκαδημαϊκὸ ἔτος. Με ἀπλή πλειοψηφία, δηλαδή, προβλέπονται και διαμορφώνονται οἱ συσχετισμοὶ ἢ ἔξορίζονται οἱ ἀνεπιθύμητοι που παρεισφέρουν στὴ σύνθεσή τους. Ἀζόμη, ἐνὸ κανένα ὀργανο διοίκησης τῶν ΑΕΙ και ΤΕΙ δὲν ἔχει οἰαδήποτε ἀρμοδιότητα ἐλέγχου τῶν ἀποφάσεων τῆς Γ.Σ. τοῦ ΠΣΕ, ὁ Πρόεδρος του συμμετέχει αὐτοδικαίως σὶς Συγκλήτους τῶν ΑΕΙ και στὰ Συμβούλια τῶν ΤΕΙ. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι οἱ ὄρες διδασκαλίας στὰ ΠΣΕ «ὀλοκληροῦνται για τὴ συμπλήρωση τοῦ ἐλάχιστου νομίμου ὀραρίου διδασκαλίας» τῶν διδασκόντων πού εἶναι ὀργανικὰ ἐνταγμένοι στὰ ΑΕΙ και τὰ ΤΕΙ (ἄρθρο 3, §5). Τοῦτο, πρακτικὰ, σημαίνει ὅτι ἕνας διδάσκων πλήρους ἢ μερικῆς ἀπασχόλησης μπορεῖ ἐὰν τὸ ἐπιθυμεῖ, νὰ μὴν πατήσει ποτὲ τὸ πόδι του σὶς αἴθουσες διδασκαλίας τοῦ Τμήματος σὲ ὁποῖο εἶναι ὀργανικὰ ἐνταγμένος. Μπορεῖ νὰ διδάσκει στὰ ΠΣΕ κατ' ἀποκλειστικότητα διατηρώντας τὴν ψῆφο του στὴ Γ.Σ. τοῦ Τμήματος. Καὶ μάλιστα, ἂν τὸ ἐπιθυμεῖ, μπορεῖ νὰ θέσει ὑποψηφιότητα και, ἐνδεχομένως, νὰ ἐκλεγῆ Πρόεδρος ἑνὸς Τμήματος, σὲ ὁποῖο ὁ ἴδιος δὲν διδάσκει κανένα μάθημα.

Όπως εἶδαμε, τὰ ΠΣΕ, ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἰδρύονται, δὲν ὑπάρχουν σὲ κανένα ἐλεγχὸ ἀπὸ τὰ δημοσῖα ἰδρύματα που τὰ φιλοξενοῦν. Ἀντίθετα, οἱ Διοικήσεις τους ἔχουν λόγο και ἀρμοδιότητες στὴν κατάστροψη και ὑλοποίηση τῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς τῶν Ἰδρυμάτων αὐτῶν.

Ἄς σταθοῦμε, ὁμως, σ' ἕνα σημεῖο προς τὸ ὁποῖο σινοῦνται τὰ ἀνωτέρω. Γνωρίζουμε ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἢ γενναία χρηματοδότηση τῶν ΠΣΕ ἀπὸ τὸ δεύτερο Κοινοτικὸ Πλαίσιο Στήριξης προβλέπεται νὰ τελειώσει τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1999, σὲ ἐνάμιση, περίπου, χρόνο ἀπὸ σήμερα. Τί θὰ γίνεῖ ἔπειτα; Ἐπειτα, τὰ ΠΣΕ πρέπει νὰ βροῦν τρόπους αὐτοχρηματοδότησης. Κι αὐτὸ τὸ τελευταῖο μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ μόνο με δύο τρόπους: Οἱ διοικήσεις τῶν ΠΣΕ εἴτε θὰ στοραιοῦν πρὸς τὴν ἐπιβολὴ διδάκτρων εἴτε θὰ ἀνοιχτοῦν νὰ ἀντλήσουν πόρους ἀπὸ τὶς ἐπιχειρήσεις και τὴν ἀγορὰ.

Ἡ δυνατότητα ἐπιβολῆς διδάκτρων στοὺς φοιτητὲς ἀπὸ τὸν 25 ἔτων συνάγεται ἀπὸ τὴ διατύπωση τῆς §11 τοῦ ἄρθρου 4. Τοῦτο σημαίνει ὅτι, με μιά ἀπλή ὑπουργικὴ ἀπόφαση ἢ κυβερνησὴ ὀδηγεῖται νὰ περιορίζεῖ τὸ συνταγματικὸ δικαίωμα τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν για δημοσῖα δωρεὰν ἐκπαίδευση, στοὺς νέους κάτω τῶν 25 ἔτων. Ἀῖριο, μιά νέα ὑπουργικὴ ἀπόφαση μπορεῖ νὰ περιστέλλει ἀκόμα περισσότερο τὸ δικαίωμα αὐτό. Κι ἂν οἱ σπουδὲς πού ἀπαιτεῖ ἢ χορήγηση ἑνὸς δημοσίου πτυχίου, ὅπως εἶναι τὸ πτυχίο ΠΣΕ, προϋποθέτει τὴν καταβολὴ διδάκτρων, τότε, στὴν πράξη, ἢ συνταγματικὴ ἐπιταγὴ καθίσταται ἢδη σχετικὴ, τίθεται ὑπὸ προϋποθέσεις και, ἐν τέλει ἀποδυναμώνεται μέχρι νὰ ἀναθεωρηθεῖ και τυπικὰ. Ἄς μὴν λησμονοῦμε ὅτι ἢ καταβολὴ διδάκτρων ἀποτελεῖ κίβλας κανόνα για τὰ μὴ χρηματοδοτούμενα ἀπὸ τὸ Γ.Π.Ε.Α.Ε.Κ. με τὰ εἰρηχιακὰ προγράμματα.

Ὑπάρχει και μιά ἀκόμα διάσταση τοῦ προβλήματος. Ἐὰ ὅσον δὲν προβλέπεται ἢ χρηματοδότηση τῶν ΠΣΕ ἀπὸ τον 2000

τικό προϋπολογισμό, ποιός θά μπορούσε νά αντισταθεί άπέναντι σ' ένα αίτημα τών επιχειρήσεων νά χρηματοδοτήσουν προγράμματα διά δίου καράρισης; Ή, έστω, νά αναλάβουν τό κόστος τών διδάκτρων γιά κάποιον αριθμό καταρτιζόμενων άνέργων πού έγγράφονται στό ΠΣΕ; Άπό τή στιγμή πού θά συμβεί κάτι τέτοιο (καί κάτι τέτοιο θά συμβεί κατ' ανάγκην), ή τόσο έλαστική στή σύνθεσή της Γενική Συνέλευση του ΠΣΕ θά κληθεί ίσως νά προσαρμόζει τίς αποφάσεις της στίς άπαιτήσεις ή τίς πιέσεις της αγοράς. Ή Γ.Σ. του ΠΣΕ θά αναλαμβάνει, δηλαδή, νά καταρτίζει εύέλικτα πανεπιστημιακά προγράμματα σπουδών καί νά άπονέμει πανεπιστημιακά πτυχία ή δεβαιώσεις παρακολούθησης ύποπρογραμμάτων καταρτισης καθ' ύπαγόρευση τών έκάστοτε χρηματοδοτών του. Δέν είναι λοιπόν, μακριά ή στιγμή κατά τήν όποία οί Πρόεδροι τών ΠΣΕ, ως εκπρόσωποι τών επιχειρήσεων καί της αγοράς θά συμμετέχουν άμμέσως, μέ δικαίωμα ψήφου, στίς διοικήσεις τών Τμημάτων, στίς Συγκλήτους τών ΑΕΙ καί στό Συμβούλια τών ΤΕΙ.

Φοβάμαι ότι έδω κατασενάζεται τό μοντέλο του άνθρακου πανεπιστημίου. Καί άκούγεται εύλογη ή πρόταση ίδρυσης κλειστών διδακτορικών προγραμμάτων έξαετούς φοίτησης καί συστηματικής διδασκαλίας πού θά ύποκαταστήσουν τίς ύποβαθμισόμενες εγκύκλιες σπουδές.

Νά μείνουμε όμως στό ΠΣΕ. Καθώς είδαμε, ή Γενική Συνέλευση του Προγράμματος Σπουδών Έπιλογής είναι μία πρόσκαιρη ένωση προσώπων καί όχι ένα συλλογικό όργανο διοίκησης. Ή ύπαρξη αυτού του τελευταίου είναι πού διαφοροποιεί ποιοτικά τό δημόσιο πτυχίο άπό τίς δεβαιώσεις φοίτησης στό ιδιωτικά ΙΕΚ. Μήπως ή ίσοτιμία του πτυχίου ΠΣΕ μέ τό πτυχίο τών ΑΕΙ διαλύει κάθε επιχείρημα έναντίον τών ιδιωτικών πανεπιστημίων; Μήπως, άκόμα, οί δεβαιώσεις μερικής φοίτησης πού προσφέρουν τά ΠΣΕ μπορούν νά άποτελέσουν πρόκριμα γιά τήν άναγνώριση άπό τό Έλληνικό δημόσιο τών δεβαιώσεων φοίτησης πού επιδεικνύουν τά ιδιωτικά ΙΕΚ όταν συνεργάζονται μέ ξένα Πανεπιστήμια γιά νά χρησιμοποιούν έμμέσως πανεπιστημιακά πτυχία; Επιπλέον, τά ΠΣΕ ύποδέχονται φοιτητές πού, ένω δέν διαθέτουν κοινά μέ τούς άλλους ύποψηφίους τυπικά προσόντα εισαγωγής στήν Τριτοβάθμια Έκπαίδευση, θά τούς άπονεμφοϋν πτυχία ίσοτιμα πρόσ έκείνα τών φοιτητών πού έγγράφονται, ύπό άνστηρά προδιαγεγραμμένους όρους, στό ΤΕΙ καί στό ΑΕΙ. Θυμίζω ότι στό ΠΣΕ εισάγονται φοιτητές μέ τό σύστημα τών μορίων, μέ κριτήρια «κοινωνικής πολιτικής», μέ κλήρωση ή μέ όποιον άλλο τρόπο υίοθετήσει ή Γενική τους Συνέλευση άπό τό ίσχύον χαλαρό νομικό πλαίσιο. Όλα τά άνωτέρω τροφοδοτοϋν μέ ουσιαστικά επιχειρήματα τή διεκδίκηση τών ιδιοκτητών ΙΕΚ ή τών μεγάλων συγκροτημάτων γιά συνταγματική ρύθμιση πού θά επιτρέψει τήν ίσοτιμία τών τίτλων σπουδών πού άπονέμουν μέ έκείνα τών δημοσίων εκπαιδευτικών ίδρυμάτων. Τά ΠΣΕ, μέ τήν ιδιοτελή ή άφελή συμβολή κάποιων πανεπιστημιακών, συμβάλλουν στή χάραξη του όδρου πού οδηγεί στό Ίδιωτικό Πανεπιστήμιο.

Άσφαλώς, τά Προγράμματα Σπουδών Έπιλογής είναι μία μόνο παράμετρος της πολιτικής του ΠΑΣΟΚ γιά τήν Παιδεία. Συνοδεϋουν τό χάος πού δημιούργησε ή λεγόμενη μεταρρύθμιση στή δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Συνάδουν μέ τόν άνορθολογικό τρόπο μέ τόν όποιον ίδρύονται σωρηδόν καί εκ του



προχέρου νέα «συμμοιατικά Τμήματα». Συνδέονται με τα ζητήρια δάσει τών όποιών κατασπαταλοϋνται οί χρηματοδοτήσεις του ΕΠΕΑΕΚ, οδηγώντας στήν πλήρη αποδιάρθρωση τών εγκυκλίων σπουδών καί τήν ύπονόμηση, έν τή γενέσει της, της μεταπτυχιακής έρευνας καί διδασκαλίας.

Ή αντίσταση στους άκροβατισμούς πού βαφτίζονται «εκπαιδευτική πολιτική» μπορεί νά αναδείξει τά προβλήματα της εκπαίδευσης καί νά όροθετήσει όρθολογικά τίς άναζητήσεις γιά τήν επίλυσή τους.

Τά ΠΣΕ, τό άνοιγμα του Πανεπιστημίου, ή δημοιοργία προϋποθέσεων κατάργησης τών εισαγωγικών έξετάσεων αλλά, έν τέλει, καί ή άνασυγκρότηση της Τριτοβάθμιας Έκπαίδευσης συνδέονται μέ τό στοίχημα του ενιαίου Λυκείου. Αυτό επιμένουν νά ύπενθυμίζον οί Άριστεροί, οί προοδευτικοί πολίτες, τά συνδικάτα τών εκπαιδευτικών. Επιμένουν νά είναι μέ τήν πραγματική μεταρρύθμιση. Γι' αυτό καί αντιστέκονται στίς διαλυτικές κυβερνητικές παρεμοόσεις. Γιά τή μεταρρύθμιση στήν εκπαίδευση, όλα τά ζητήματα παραμένουν άκόμα άνοικτά.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑΚΟΣ ΠΥΡΕΤΟΣ: «Τό ζήτημα εἶναι ψυχολογικό»

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Ολοι οἱ ἄνθρωποι, γιά διάφορα ζητήματα πού μᾶς ἀφοροῦν, προδαινουμε σέ ἐκτιμήσεις καί προβλέψεις: μέ βάση τά διαθέσιμα στοιχεία καί τίς ἐγνωσμένες τάσεις προσπαθοῦμε νά προβλέψουμε τήν ἔκβαση τῶν πραγμάτων καί ἀναλόγως πράττουμε. Ἐνίοτε οἱ προβλέψεις μας ἐπαληθεύονται, συχνά ὅμως διαψευδοῦμαστε παταγωδῶς, πληρώνουμε τό κόστος τῆς πλάνης μας καί ἀναγκάζομαστε νά ἀλλάξουμε στάση.

Δέν διαψεύδονται μόνο οἱ κοινοί θνητοί· καί τό κράτος πέρφει ἔξω στίς προβλέψεις του. Ἀνθρώπινο καί συγγνωστό αὐτό, ἀφοῦ ἄνθρωποι εἶναι πού κάνουν προβλέψεις γιά λογαριασμό τοῦ κράτους, μολονότι αὐτοί ἔχουν πολύ περισσότερα στοιχεῖα στή διάθεσή τους καί, ἐπομένως, θά μπορούσαν νά ἀποφύγουν τίς χονδρές πλάνες· ἀφ' ἑτέρου μέ τίς πολιτικές τους ἀποφάσεις μπορούν, μέχρις ἕνα ὀρισμένο σημεῖο, νά ἐπηρεάσουν τήν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων πρός τήν κατεύθυνση πού ἐπιθυμοῦν. Γι' αὐτό ἄλλωστε πλάστηκε ὁ ὅρος «πολιτική δούληση» πού, ἂν τήν διαθέτουν οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐξουσίας, ἀρκεῖ ἀπό μόνη της νά πραγματοποιήσῃ τά ποθοῦμενα καί σκοπούμενα.

Τί γίνεται, ὅμως, ὅταν οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐξουσίας διαψεύδονται παταγωδῶς στίς προβλέψεις τους, ὅταν ὄχι μόνο δέν ἐπαληθεύονται ἀλλά τά μέτρα πού παίρνουν φέρνουν τό ἀκριβῶς ἀντίθετο ἀποτέλεσμα; Σίγουρα δέν αυτοκτονοῦν καί καλά κάνουν· δέν λύνονται τά προβλήματα μέ αυτοκτονίες. Οὔτε, ὅμως, ἀναγνωρίζοντας ἐμπράκτως τό λάθος τους, παραιτοῦνται. Ἐτσι ὅπως ἔχουν καταστήσει τά πολιτικά ἤθη τῶν δημοσίων ἀνδρῶν καί γυναικῶν ἡ ἔννοια τῆς αυτοκριτικῆς ἔχει ἀπαλειφθεῖ ἀπό τό λεξιλόγιό τους. Οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐξουσίας, ἀκόμη καί στίς ὀφθαλμοφανέστερες διαψεύσεις τους, συνεχίζουν νά σώζουν τόν κόσμο ὡς ἀλάνθαστοι. Κι ἀφοῦ εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ θεῖα δίκη δέν πρόκειται νά ἐπέμβῃ διορθωτικά καί

τιμωρητικά, ἀναμένεται μήπως ἡ δίκη τῶν ἀνθρώπων ἔλθῃ νά δάλῃ τά πράγματα στή θέση τους. Δυστυχῶς οὔτε αὐτή τή διορθωτική παρέμβαση τῶν ἀνθρώπων δλέπουμε. Πρέπει τά πράγματα νά σαπίσουν πάρα πολύ ὥστε νά ξεκολλήσουμε κάποιος ἀπό τίς ἀδράνειές μας. Ὅποτε τό κύριο πρόβλημα εἴμαστε ἐμεῖς οἱ πολῖτες κι ὄχι οἱ ἰθύνοντες. Αὐτή ἡ προσκόλληση, ὅμως, στήν ἀδράνεια εἶναι ἡ μόνη πού δέν συζητιέται.

Φροντιστήρια: αὐξηση κατά 35%

Ἐξοχίστως, ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀνάγνωσης, σέ στυλ μαθητικῆς ἔκθεσης ἰδεῶν, γιὰ τί θέλω νά σχολιάσω ἕνα (ἀκόμη) ἐκπαιδευτικό πρόβλημα. Ἐνα ἀκόμη ἐκπαιδευτικό πρόβλημα πού προστίθεται στήν ἤδη κακοφομισμένη πληγή τῆς ἐκπαίδευσης, ἕνα πρόβλημα πού ἀναφάνηκε καθῶς ἡ ἐκπαιδευτική «μεταρρύθμιση» τοῦ Ἀρσένη θέλησε νά γειάσει τήν κατάσταση. Ἀλλά πρῶν ἀκόμη ἀρχίσει καλά καλά νά ἐφαρμοζέται ἡ «μεταρρύθμιση» στή Μέση Ἐκπαίδευση, ἔγινε κιάλας ἡ ἴδια αἰτία νέων προβλημάτων καί στρεβλώσεων. Πιό σωστά, τά προβλήματα ἐρχονται ἀπό μακριά, ἀπό μιά σειρά λανθασμένων ἐκτιμήσεων καί λύσεων μιᾶς ὀλόκληρης τριακονταετίας. Ἡ «μεταρρύθμιση» Ἀρσένη τά ὀξύνει μέχρι παροξυσμοῦ.

Ἐπί τοῦ συγκεκριμένου, ὡστόσο. Ἀλλά ἀντί νά ἐκθέσω τό νέο καί συνάμα παλιό πρόβλημα μέ δικά μου λόγια θά παρουθῶ ἕνα πίνακα πού δείχνει εὐγλωττα καί ἀναντίλετα πῶς διαμορφώθηκε ἡ κατάσταση στά φροντιστήρια μόλις ἀναγγέλθηκε ἡ «μεταρρύθμιση» Ἀρσένη καί ὁ νέος τρόπος πρόσβασης τῶν μαθητῶν στά ΑΕΙ-ΤΕΙ. Τά στοιχεία τοῦ πίνακα προέρχονται ἀπό τήν Ὁμοσποδνία Ἐκπαιδευτικῶν Φροντιστῶν Ἑλλάδος καί τό Σύλλογο Φροντιστῶν Ἀττικῆς.

Ώρες και δίδακτρα και φροντιστήρια
(Γιά 10μελή τμήματα)

	Ώρες ανά εβδομάδα (μέσος όρος)		Μέσο μηνιαίο κόστος		Ποσοστό αύξησης εγγραφών
	1997	1998		1997	1998
A' Λυκείου	7	14	35-40.000 δρχ.	40-55.000 δρχ.	+ 20-25%
B' Λυκείου	10-11	14-17	40-55.000 δρχ.	50-75.000 δρχ.	+ 20-30%
Γ' Λυκείου	11-13	11-13	55-60.000 δρχ.	60-65.000 δρχ.	Στά ίδια επίπεδα με πέρυσι

Μιά διευκρίνιση: αν στή (φετινή) Γ' Λυκείου οι ώρες φροντιστηριακής διδασκαλίας, τό μηνιαίο κόστος και ό αριθμός τών εγγραφών παραμένουν στά περσινά επίπεδα όφείλεται στό γεγονός ότι οι φετινοί μαθητές τής Γ' Λυκείου θά εξετασθούν μέ τό παλαιό σύστημα τών Γενικών Έξετάσεων πού προέβλεπε εξέταση μόνον σέ 4 μαθήματα ανά δέσμη. Νά προσθέσω επίσης ότι κατά τήν πρόεδρο τής Όμοσπονδίας Έκπαιδευτικών - Φροντιστών κα Έφη Παπαδέα ό αριθμός τών εργαζομένων σέ φροντιστήρια εκπαιδευτικών σέ όλη τήν χώρα φέτος ανήλθε σέ 250.000 ενώ πέρυσι ήταν περίπου 150.000 (δέν περιλαμβάνονται στους αριθμούς αυτούς οι ξένες γλώσσες). Έχουμε δηλαδή μιá αύξηση κατά 35%. Σημειώτεον ότι οι εκπαιδευτικοί πού εργάζονται στά γυμνάσια και τά λύκεια τής χώρας δέν ξεπερνούν τίς 130.000. Τά στοιχεία πού δίνουν οι ίδιοι οι φροντιστές μπορεί νά μήν είναι άπολύτως ακριβή. Τό ύπουργείο Παιδείας πάντως δέν τά διέψευσε. Άλλά μιá άπλή συζήτηση μέ έναν φροντιστή ή μαθητή μπορεί νά πείσει και τόν πιό δύσπιστο ότι ή αύξητική τάση στα φροντιστήρια είναι γεγονός άδιαμφισβήτητο.

Οί λόγοι τής γιγάντωσης τής φροντιστηριακής διδασκαλίας είναι σαφείς. Η «μεταρρύθμιση» Άρσένη επιβάλλει στή Γ' και Β' Λυκείου 26 συνολικά εξετάσεις (σέ 13 μαθήματα για τήν κάθε χρονιά). Μετατρέπει τό Λύκειο σέ εξεταστικό κέντρο μέ στόχο νά περιορισθούν οι κάτοχοι του Έθνικού Άπολυτηρίου. Έπιπλέον δέν παρέχει δυνατότητες βελτίωσης τής βαθμολογίας για τήν εισαγωγή στα ΑΕΙ-ΤΕΙ, ενώ από τήν άλλη μεριά κατάργησε τά Τεχνικά Έπαγγελματικά Λύκεια καθώς και τά Ένιαία Πολυκλαδικά. Τά μέτρα αυτά περιορίζουν αισθητά τή ροή προς τήν Άνώτατη Έκπαίδευση, μειώνουν τόν αριθμό τών αποφοίτων Λυκείου και παροχετεύουν τούς μαθητές προς τά ΤΕΕ πού, ώστόσο, δέν παρέχουν ούτε σοβαρή δευτεροβάθμια μόρφωση ούτε επαγγελματικά δικαιώματα. Άπλως άνοίγουν τό δρόμο για τά ΙΕΚ και τήν ιδιωτική επαγγελματική κατάρτιση.

Μέ αυτά τά δεδομένα πού δημιούργησε ή «μεταρρύθμιση» Άρσένη ή άμυνα τών μαθητών και τών οικογενειών τους παίρνει τή μορφή του «φροντιστηριακού πυρετού». Τό φάσμα του άποκλεισμού από τήν Άνώτατη Έκπαίδευση ύποχρεώνει τούς μαθητές νά προσφύγουν στα φροντιστήρια μέ τήν έλπίδα μήπως αυτή ή υπερπροπόνηση τούς εξασφαλίσει τό Έθνικό Άπολυτήριο.

Τό πρόβλημα είναι ψυχολογικό

Ο κ. Άρσένης συνόδευσε τή «μεταρρύθμισή» του μέ τήν πρόβλεψη και τή διαβεβαίωση ότι, επιτέλους σ' αυτό τόν τόπο, ή φροντιστηριακή διδασκαλία θά μειωθεί μέχρις εξαλείψευς. Καί διαψεύδεται. Κανείς λόγος, έλεγε και λέει, δέν ύπάρχει νά προσφεύγουν οι μαθητές στα φροντιστήρια άφου τό Λύκειο τούς παρέχει όλα τά εφόδια και έπιπλέον για όσους δέν τά καταφέρουν καλά θά ύπάρξει ή ενισχυτική διδασκαλία. Άλλά α) ή ενισχυτική διδασκαλία μέσα στα Λύκεια σέ καμία περίπτωση δέν αντικαθιστά τή συστηματική επίπονη και μακροΰ διάρκειας μαθητεία στα φροντιστήρια (μέχρι και 3 χρόνια) μέ τούς έμπειρους εκπαιδευτικούς, τά εξειδικευμένα προγράμματα, τήν προσωπική παρακολούθηση του μαθητή και τών αδυναμιών του (γι' αυτό πληρώνει) β) τήν ενισχυτική διδασκαλία μέσα στο Λύκειο δέν πρόκειται νά τήν παρακολουθήσουν οι καλοί μαθητές, άς πούμε οι μαθητές άνω του 16, διότι δέν έχουν νά πάρουν τίποτε άπ' αυτήν αντίθετα, όλοι οι καλοί μαθητές θά πάνε στο φρονιστήριο διότι, όσο καλοί κι αν είναι, δέν ύπάρχει άπολύτως καμία περίπτωση μόνο μέ τή λυκειακή μάθηση νά περάσουν στα ΑΕΙ-ΤΕΙ και μάλιστα στις σχολές ύψηλής ζήτησης.

Ψυχολογικό είναι τό πρόβλημα είπε ό ύφυπουργός κ. Άνθόπουλος θέμα «πανικού» μπροστά στον καινούργιο θεσμό πού δημιουργεί άνασφάλεια σέ γονείς και μαθητές. Άς το δεχθούμε κι αυτό. Ένας ισχυρός, όμως, ψυχολογικός παράγοντας άνασφάλειας, κι όχι κάποια νευρωτική φαντασίωση, δέν είναι ικανός νά προσδιορίσει τή συμπεριφορά τών ανθρώπων. Οί ίδιοι οι έπιτελείς του ύπουργείου δέν στέλνουν τά παιδιά τους στο φρονιστήριο ή άρκούνται στην «ενισχυτική διδασκαλία»; Δέν γνωρίζουν ότι στα χρηματιστήρια άκόμη και μιá ανεπιβεβαίωτη φήμη ότι οι μετοχές τής τάδε εταιρείας πρόκειται νά πέσουν συνεπάγεται μεταφορά δισεκατομμυρίων δολαρίων από τή μιá εταιρεία στην άλλη, από τή μιá χώρα στην άλλη; Βέβαια τά λύκεια δέν είναι χρηματιστήρια, δέν διακινδυνεύονται σ' αυτά τό μέλλον τών αποταμιεύσεων διακινδυνεύεται κάτι πιό επώδυνο: τό μέλλον νέων ανθρώπων. Οί διαβεβαιώσεις του ύπουργείου ότι οι οικογένειες «τάμπα ξεδεύουν τά λεφτά τους στα φρονιστήρια» τί νόημα έχουν άφου οι άνάγκες δέν καλύπτονται από τό Λύκειο και μάλιστα ή λει-

τουργία τοῦ νέου ἐξεταστικοῦ συστήματος θά δείξει στόν καθένα τή σκληρότητα της; Γιατί ν' ἀλλάζει αὐτή ἡ «ψυχολογία»; Ἐκτός κι ἂν μέ τόν ὄρο αὐτό ὁ κ. ὑπουργός ἐννοεῖ ὅτι τό θεσμό τοῦ φροντιστηρίου τόν δημιουργεῖ ἡ νοσηρή ψυχολογία γονέων καί μαθητῶν — ἄρα δικιά τους ἡ εὐθύνη— κι ὄχι ἓνα σύστημα πού καθιστᾷ τό φροντιστήριο μονόδρομο.



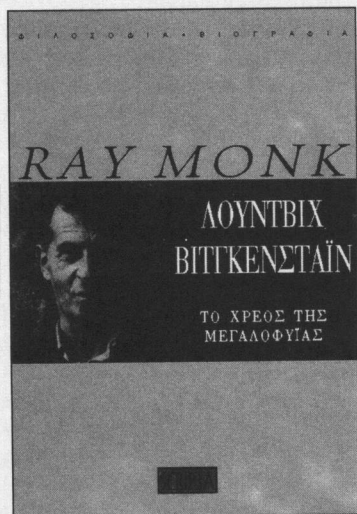
Ἡ πρόβλεψη τοῦ κ. Ἀρσένη ὅτι ἡ «μεταρρύθμιση» θά ἐξελίψει τό φροντιστήριο διαψεύστηκε. Θά διαψεύδεται καί τοῦ χρόνου καί τοῦ παραχρόνου καί ὅσο θά ὑπάρχει αὐτό τό ἐξεταστικοκεντρικό σύστημα, πού σκοπό ἔχει τή δραστική μείωση τῆς ροῆς πρὸς τὰ ΑΕΙ-ΤΕΙ. Ἔλεγα ὁμως ὅτι τό κύριο ζήτημα δέν εἶναι ἡ διάψευση τῶν προβλέψεων τοῦ κ. Ἀρσένη, ἀλλά ὅτι ὁ πολιτικός ὑπεύθυνος τῶν διαψεύσεων, ἐκπρόσωπος

τοῦ κυβερνητικοῦ κόμματος καί διαχειριστής τῶν ζητημάτων τῆς ἐκπαίδευσης, παρὰ ταῦτα, ἔχει τήν ἐμπιστοσύνη ἑνὸς μεγάλου τμήματος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πού τοῦ ἐξασφαλίζει τή νομική τῆς ἐξουσίας. Γι' αὐτό ὅταν διαψεύδεται οὔτε αὐτοζτάνει οὔτε παραιτεῖται οὔτε ἀλλάζει. Οἱ ἄνθρωποι ἐνῶ γνωρίζουν πολύ καλά τήν ἀθλιότητα μέσα στήν ὁποία ζοῦν — κανεῖς δέν τή γνωρίζει καλύτερα ἀπό τούς ἴδιους— σπάνια συνδέουν τό ἀποτέλεσμα μέ τήν αἰτία, τό τί μέ τό ποιός. Καί ὁ Ἀρσένης στρατηγός, νά καταστρέφει νέες επιχειρήσεις διαψεύσεων χωρίς κανένα κόστος.

Υστερόγραφο: Ὁ κ. Ἀνθόπουλος, γιά νά ἀντιμετωπισθοῦν τὰ ζητήματα πού δημιουργεῖ ἡ «μεταρρύθμιση», καί γιά νά μή δίνει ὁ κόσμος «τζάμπα τὰ λεφτά του στὰ φροντιστήρια» ἀνήγγειλε ἓνα πρόγραμμα «πολυμορφικό»(!) γιά τήν ἐνημέρωση τῆς κοινῆς γνώμης, τῶν γονέων, τῶν ἐπιμορφωτῶν καί τῶν μαθητῶν. Καλή καί «πολυμορφική» ἐπιτυχία.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ • ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ



RAY MONK ΛΟΥΝΤΒΙΧ ΒΙΤΤΚΕΝΣΤΑΪΝ

Το χρέος της μεγαλοφυΐας
Μτφρ. Γ. Ν. Κονδύλης
Επιμέλεια: Κ. Μ. Κωβαίος

Τίποτε δεν μπορεί να υποκαταστήσει την καλά τεκμηριωμένη αλήθεια. Η βιογραφία του Ray Monk μας βοηθάει όχι μόνο να κατανοήσουμε τις φιλοσοφικές και ανθρώπινες διαστάσεις του Wittgenstein, αλλά και να συνειδητοποιήσουμε το γεγονός ότι, τελικά, η πραγματικά μεγάλη φιλοσοφία έχει πάντοτε εξομολογητικό χαρακτήρα.

ARTHUR C. DANTO, *Times Literary Supplement*

Μια εξαιρετικά καλή βιογραφία, που διαπλέκει με ευφυή τρόπο «ζωή» και «σκέψη», κρατώντας αξιοπρεπή απόσταση από το αντικείμενό της.

MARY WARNOCK

SCRIPTA

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 106 80 ΑΘΗΝΑ ΤΗΛ: 3616 528 FAX: 3616 529

ΕΞΟΡΚΙΖΟΝΤΑΙ ΤΩΡΑ ΤΑ «ΒΙΤΣΙΑ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ»

Ἐμεῖς ἄς ὄνειρευτοῦμε ὅτι ὀργανωθήκαμε!

τοῦ Βασίλη Ζουναλή

Δροὺς πεσούσης πᾶς ἀνὴρ ξυλεύεται. Ἡ 18μηνι οἰκονομικὴ κρίση πού ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Ταϊλάνδη, ἐπληξε τοὺς «δράκους» καὶ τὶς «τίγρεις» τῆς νοτιοανατολικῆς Ἀσίας, τὴν Ἰαπωνία, τὴ Ρωσία, ἀπειλεῖ τὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ καὶ ἀναστατώνει χρηματιότῃρια καὶ τράπεζες τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν τῆς Δύσης, ἤρθε νὰ δικαιώσῃ μὲ τὴ σειρά της τὸ ρηθέν. Ὅλο καὶ περισσότεροι εἶναι οἱ ἀρχιερεῖς τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας πού ἐξορκίζουν πλέον ἀνοικτὰ καὶ μεγαλοφώνως τὴ «χωρὶς ὄρια παγκοσμιοποίηση», τὴ «θεοποίηση τῆς ἀγορᾶς», τὶς «προκαταλήψεις καὶ τὰ βίτσια τῶν ἐπενδυτῶν». Μερικοί, μάλιστα, κρούουν καὶ τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου: ὅπως τὸ *laissez-faire*, *laissez-passer* γέννησε τὸ μαρξισμό(!), ἔτσι καὶ ἡ χωρὶς ὄρια παγκοσμιοποίηση μπορεῖ νὰ προκαλέσῃ μιὰ διεθνή ἀμφισβήτηση στὴν ἴδια τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀγορῶν. Ἀκόμη καὶ «ἐπενδυτές» πού ὀρκίζονταν στὸ ὄνομα τῆς ἀγορᾶς ὅσο κέρδιζαν, ἀνακαλύπτουν τώρα τὶς ἀτέλειες τοῦ συστήματος! Ἡ παρέα ἐκείνων πού ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, ἀλλὰ καὶ πολὺ πρὶν ξεσπάσῃ ἡ τωρινὴ κρίση, καταδίκασαν ὡς ἀλυσιτελεῖς τὶς συνταγές τῆς «αὐτοκρατορίας τῶν ἀγορῶν» συνεχῶς διευρύνεται. Ἐφτασε, λοιπόν, ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους γιὰ τὸ νεοφιλελευθερισμό; Ἴδωμεν.

Ἄν καὶ χρειάστηκε νὰ περιμένουμε ἐπὶ μακρόν, ἄς κλωσορίσουμε καὶ κάθε ὄψιμο ἐπικριτὴ τῆς «αὐτοκρατορίας τῶν ἀγορῶν», παραμερίζοντας κάθε μικροψυχία. Ἄς θεωρήσουμε ὡς εἰλικρινὴ τὴ «σύνταξη» πρῶτων καὶ ὄψιμων ἐπικριτῶν, ἄς ἀφαιρέσουμε τὰ εἰσαγωγικά ἀπὸ τὸν ὄρο παρὰ τὸ ἕτερόκλητο τῶν ἀπόψεων καὶ τῶν σκοπιμοτήτων. Βασιλικὴ ὁδὸς ἐξόδου ἀπὸ τὴν κρίση δέν ὑπάρχει. Ἄλλωστε, οἱ παλιές καὶ οἱ νέες διχογνωμίες ὡς πρὸς τὶς ἔννοιες (κρίση, ὑφεση, ἀνάπτυξη καὶ λοιπά), τὰ αἶτια, τὶς συνέπειες καὶ τὸ «δέον γενέσθαι» καλά κρατοῦν. Ἄς ἀρχίσουμε, λοιπόν, τὴ συζήτηση μὲ τοὺς ἀνησυχοῦντες πλέον ἀρχιερεῖς, ἄς φωτισθοῦμε ἀπὸ τὴν πολὺπλευρὴ σοφία τους, πρὶν ἀποφανθοῦμε ἀνεῖμαστε σὲ θέση γιὰ κάτι τέτοιο. Ἐτσι καὶ ἀλλιῶς αὐτοὶ ἐπιμένουν δημόσια, ὅπως καὶ πρὶν, γιὰ τὴ σωτηρία μας.

Ἐνας πρῶτος ἀμεσὸς ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ζωοθνητικὴ κρίση, τὸ Διεθνὲς Νομισματικὸ Ταμεῖο. Δέν διατάζουν, μάλιστα, νὰ ἀκολουθήσουν τὴν πεπατημένη τοῦ ἀποδιοπομπαίου τράγου: χρεώνουν τὸ ΔΝΤ ὄχι μόνον μὲ τὰ δικά του, ἀλλὰ καὶ μὲ ἀλλότρια ἀνομήματα. Ἴκανοποιοῦν, ἔτσι, τὴν ἀνάγκη ἐνὸς πρῶτου ξεσπάσματος, ὅσο γίνεται πῶ ἀνόδυνου: ἂν τὸ ΔΝΤ εἶναι ὁ πρῶτος ἀμεσὸς ὑπεύθυνος τῆς κρίσης, ἴσως ἀρκεῖ νὰ μεταρρυθμιστεῖ αὐτό, πρὶν ἀπ' ὅτιδήποτε ἄλλο, καὶ βλέπουμε.

Οἱ προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις ποικίλλουν. Οἱ περισσότερες συνοδεύονται καὶ ἀπὸ μιὰ σύσταση-εἰγὴ πρὸς τὸ ΔΝΤ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν τεχνοκρατικὸ δογματισμὸ του, νὰ παύσῃ νὰ ὑπόψῃ του τὶς διαφορετικὲς κοινωνικοπολιτικὲς συνθήκες τῆς κάθε χώρας πού προσφεύγει σ' αὐτό. Φυλλομετρώντας τὶς οἰκονομικὲς σελίδες τῆς ἐφημερίδας *Ἐλευθεροτυπία* (τυχαίνει νὰ ἔχω πρόχειρα τὰ φύλλα 6, 7, 8 καὶ 9 Ὀκτωβρίου) διαβάσουμε τὰ ἀκόλουθα!

Χένοι Κίσιγγερ: «Τὸ ΔΝΤ πρέπει νὰ μεταρρυθμιστεῖ, πρέπει νὰ ἐπιστρέψῃ στὸν ἀρχικὸ του σκοπὸ ὡς ὄργανισμὸς παροχῆς συμβουλῶν καὶ ἀξιολόγησης, μαζί μὲ δραχινπρόθεσμη στήριξη ρευστότητας (...). Ὅσο τὸ ΔΝΤ ἀσχολεῖται μὲ τὴ χορήγηση δανείων πολλῶν δισ. δολλαρίων, εἶναι σάν νὰ παίζει ἕνα παιχνίδι πόκερ, πού δέν μπορεῖ πάντοτε νὰ κερδίζει». Ἀκόμη, «σάν τὸ γιατρὸ πού ἔχει στὴ διάθεσή του ἕνα καὶ μόνον χάπι γιὰ κάθε πιθανὴ ἀρρώστια, ἔτσι καὶ τὸ ΔΝΤ ἐπιβάλλει λιτότητα, ὑψηλὰ ἐπιτόκια...», «μὲ τὰ γιατίζὰ του προζακοῦ μὲγαλύτερο κακό παρά καλό». «ἔδειξε ἀνάγκη στὴν περίπτωση τῆς Ἰνδονησίας ζητώντας τὴν κατάσχεση ἀκόμῃ ζωτῶν ἐπιδοτήσεων σὲ βασικά τρόφιμα». Καὶ λοιπὰ συναφῆ.

Χάνς Τιτμάγερ (πρόεδρος τῆς Μποντεσμπανκ): «Πρέπει νὰ συνδεθοῦν καὶ οἱ ἰδιώτες ἐπενδυτές μὲ τὶς κρίσεις. Δέν μπορεῖ οἱ τράπεζες καὶ ἄλλοι ἐπιχειρηματίες, στοὺς καλοὺς καιροὺς νὰ κερδίζουν καὶ στὶς περιπτώσεις κρίσεων νὰ μὴν ἀνυπερβαίνουν τὶς εὐθύνες τους. Νομίζω ὅτι αὐτὸ τὸ καταλαβαίνει τώρα καὶ τὸ ΔΝΤ. Ἐλπίζω νὰ φανεῖ σύντομα στὴν περίπτωση τῆς Βραζιλίας». (Ἐκφράζει συγκεκριμμένα τὴν εἰγὴ)

πρός τό ΔΝΤ νά λάβει υπόψη του τίς πραγματικές κοινωνικοπολιτικές συνθήκες τῆς Βραζιλίας — ἀνάγκη ἔκτακτης χρηματοδότησης, μείωση ἐπιτοκίων ὥστε νά δημιουργηθοῦν νέες θέσεις ἐργασίας γιά νά ἀντιμετωπισθεῖ ἡ συνεχῆς αὐξανόμενη ἀνεργία— καί νά μὴν ἐφαρμόσει τό δόγμα «σφιχτή νομισματική καί δημοσιονομική πολιτική, ὑπερτιμημένο νόμισμα», ἔχοντας κατά νουν μόνο τά συμφέροντα τῶν «ἐπενδυτῶν».

Μάρτιν Φέλντσαϊν (πρώην πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς οἰκονομικῶν ἐμπειρογνομῶνων τοῦ Κλίντον): «Τό ΔΝΤ ἔκανε τρία βασικά λάθη. Ἐπηρέασε δυσμενῶς τήν ἐμπιστοσύνη τῶν διεθνῶν δανειστῶν, προσπαθώντας νά ἐπιβάλλει ριζικές ἀλλαγές στή βασική οἰκονομική δομή τῶν χρεωμένων χωρῶν, καί ἐπέβαλε ὑπερβολικά περιοριστική νομισματική καί οἰκονομική πολιτική (...). Πρέπει νά ἀποφύγει στό μέλλον παρόμοια λάθη μέ δημόσια δέσμευσή του».

Γιάννος Παπαντωνίου (γιά νά μὴν ἀδικήσουμε τόν ὑπουργό μας): «Ἐνεργός πολιτική παρέμβαση ἀπό τό ΔΝΤ μέ συγκρότηση ἐπιτροπῆς, στήν ὁποία ἐκτός τῶν τεχνοκρατῶν θά μετέχουν καί ὑπουργοί (...). Ἡ διοίκηση τοῦ ΔΝΤ πρέπει νά δίδει πολιτική κατεύθυνση στίς λειτουργίες καί τίς παρεμβάσεις του (...). Τά προβλήματα ἐπιδεινώθηκαν ἀπό τήν τεχνοκρατική ἀντίληψη τοῦ ΔΝΤ, ἡ ὁποία ὁδήγησε τίς χώρες πού ἦταν σέ κρίση νά ἀκολουθήσουν περιοριστικές πολιτικές, ἀντί νά ἐνισχύσουν τή ζήτηση, ὥστε νά ἀποτραπῆ ἡ ἐπιδείνωση τῆς ὑφεσης». (Παρόμοια πρόταση ἔχει ὑποβάλλει καί ἡ Γαλλία. Ἴσως ἀκολουθήσουν καί οἱ Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες μετά τή νίκη τους στίς ἐκλογές).

Τά ἀνωτέρω πρόχειρα ἐρανήσματα, ἀλλά καί πληθώρα δηλώσεων καί ἀρθρῶν ἐκπροσώπων τῆς σημερινῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητας ἀποδεικνύουν τοῦ λόγου τό ἀληθές. Ὁμολογεῖται ἐπίσημως ὅτι τό ΔΝΤ προκάλεσε μεγαλύτερο κακό παρά καλό μέ τίς συνταγές του, ὀφείλει νά μεταρρυθμιστεῖ, νά *πολιτικοποιηθεῖ*. Ἐπιπλέον ἀπαιτεῖται μεγαλύτερη διαφάνεια στίς κεφαλαιαγορές, δημοσίευση στοιχείων σέ τακτά χρονικά διαστήματα γιά τήν κατάσταση τῶν συναλλαγματικῶν ἀποθεμάτων κάθε χώρας, ἔλεγχος καί αὐστηρότερη ἐποπτεία στίς διεθνεῖς οἰκονομικές συναλλαγές, ὥστε οἱ ἐπενδυτές νά γνωρίζουν πού πηγαίνουν καί πῶς ἀξιοποιοῦνται τά κεφάλαιά τους, πρόσθετες χρηματοδοτικῆς γραμμῆς στά πλαίσια τοῦ ΔΝΤ. Τέλος, χωρίς νά ἐγκαταληφθεῖ ἀκόμη ὡς πολιτική ἡ σταθεροποίηση, ἀπαιτεῖται νά δοθεῖ ἔμφαση στήν ἐνίσχυση τῆς ζήτησης, ὥστε νά ἀποτραπῆ ἡ ἐπερχόμενη ὑφεση.

Διαπιστώσεις, συστάσεις, συμβουλές, οἱ ὁποῖες μένει νά ἀξιοποιηθοῦν. Ἄν κρίνουμε, πάντως, μέ βάση τά ἀποτελέσματα τῆς πρόσφατης συνόδου τοῦ ΔΝΤ (στίς 8 Ὀκτωβρίου 1998, Οὐάσιγκτον), ἡ ἐπιθυμητή καί ἀπό ἀρχιερεῖς μεταρρύθμιση θά καθυστερήσει. Οἱ διαφωνίες, ἡ ἀσυνεννοησία, τά κτυπήματα κάτω ἀπό τή μέση, μεταξύ τῶν περισσότερο ἀναπτυγμένων χωρῶν, ἀποδυνάμωσαν κάθε φιλότιμη προσπάθεια. (Εἶναι ἄξιο προσοχῆς τό γεγονός ὅτι οἱ ΗΠΑ, ὑποστηρίζουν ἀπό τή μιὰ πλευρά τή δημιουργία ἐνός νέου χρηματοδοτικοῦ μηχανισμοῦ, ἀπό τήν ἄλλη ὁμως δέν ἔχουν καταβάλει στό ΔΝΤ τή δόση τῶν 18 δισ. δολλαρίων πού ὀφείλουν ἐδῶ καί καιρό. Δέν ὑπάρχει ἀκόμη ἡ ἔγκριση τοῦ Κογκρέσου!). Ἴσως τό μόνο θετικό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς συνόδου ἦταν ἡ δέσμευση γιά ὀριστικοποίηση τῶν οἰκονομικῶν μέτρων στήριξης τῆς Βραζιλίας. Ὡδινεν ὅρος ἔτεκε μὴν!

Ἡ τωρινή οἰκονομική κρίση δέν ἀποτελεῖ κρίση μόνο τῶν ἀναπτυσσομένων χωρῶν, ἀλλά κρίση ὅλων. Τά κακά μαντάτα ἔρχονται ἀπό παντοῦ. Ὅλοι μας, ἀκόμα κι οἱ πιό ἀσχετοί μέ τό χώρο τῆς οἰκονομίας, καταλαβαίνουμε ὅτι τό διεθνές οἰκονομικό σύστημα θαλασσοδέρνει. Τά ἀνομήματα τοῦ ΔΝΤ εἶναι πολλά, ἴσως μάλιστα τό ΔΝΤ καί οἱ κυβερνήσεις τῶν χωρῶν μελῶν του δέν εἶχαν ἢ καί δέν ἔχουν ἀκόμη ἀντιληφθεῖ πλήρως τίς διαστάσεις τῆς κρίσης. Πῶς ἄλλιῶς νά ἐξηγήσουμε τήν ἐμμονή, κυρίως τῶν Ἀμερικανῶν (αὐτοὶ κρατοῦν τά σκῆπτρα τοῦ ΔΝΤ), ἀκόμη καί σήμερα, στή νεοφιλελεύθερη ὀρθοδοξία; Δέν πρέπει νά ὑπάρξουν περιορισμοί στήν ἐλεύθερη κίνηση τῶν κεφαλαίων, τονίζουν: συζητοῦν τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ ΔΝΤ, ὄχι ὁμως καί τήν ἐπιβολή περιορισμῶν στήν ἐλεύθερη διακίνηση τῶν κεφαλαίων. Αὐτή, ὁμως, εἶναι ἡ *λανθάνουσα* αἰτία τῶν πρόσφατων ἀνομημάτων τοῦ ΔΝΤ. Τό κακό δέν ἀντιμετωπίζεται φορτώνοντάς το μόνο στό ΔΝΤ, στόν ἀποδιοπομπαῖο τράγο.

Ἄς παρακολουθήσουμε τίς σκέψεις ἐνός ἄλλου ἀρχιερέα. Πρὶν ὀλοκληρώσουμε τίς δικές μας. Σύμφωνα μέ τόν Πόλ Κρούγκμαν (οἰκονομολόγος, καθηγητής στό MIT, ἕνα ἀπό τά «τρομερά παιδιά» τῆς σύγχρονης οἰκονομικῆς σκέψης) εἶναι γεγονός ὅτι «τό ΔΝΤ ἐφαρμόζει ὅ,τι δέν προβλέπει ἡ θεωρία», ἀλλά δέν *μπορεῖ νά κάνει κι ἄλλιῶς γιατί εἶναι παγιδευμένο* (βλέπε παρουσίαση τοῦ πρόσφατου ἀρθρου του «*Τό Παιχνίδι τῆς Ἐμπιστοσύνης*» στήν ἐπιθεώρηση *The New Republic* ἀπό τόν Τάκη Μίχα, *Ἐλευθεροτυπία*, 7 Ὀκτωβρίου). Ἄμεση αἰτία τῆς κρίσης στή νοτιοανατολική Ἀσία ἦταν, γράφει, ἡ *ἀπόλεια τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν διεθνῶν ἐπενδυτῶν*, μέ συνέπεια τή μαζική ἔξοδο τῶν κεφαλαίων ἀπ' αὐτές τίς χώρες. Ἡ συμβουλή τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας θά ἦταν: «πήγαινε μέ τό ρεῦμα, ἄσε τό νόμισμα νά διολισθησε, μείωσε — ἴσως — τά ἐπιτόκια ὥστε νά ἐμποδίσεις τήν οἰκονομία νά εἰσέλθει σέ περίοδο ὑφεσης». Τό ΔΝΤ, ὁμως, ζήτησε ἀπ' αὐτές τίς χώρες νά πράξουν τό ἀκριβῶς ἀντίθετο: νά ἀνεβάσουν τά ἐπιτόκια γιά νά πείσουν τοὺς ἐπενδυτές νά κρατήσουν τά κεφάλαια στή χώρα καί νά ἐμποδιστεῖ μιὰ μεγάλη ὑποτίμηση τοῦ νομίσματος. Οἱ ὄροι τοῦ ΔΝΤ γιά τήν παροχή τοῦ ἀπαραίτητου δανείου ἦταν πλήρως ἀντίθετοι μέ τήν οἰκονομική θεωρία. «Μ' ἄλλα λόγια», γράφει ὁ Κρούγκμαν, «ἡ συμβουλή πού δόθηκε σ' αὐτές τίς χώρες ἦταν νά *ξεχάσουν τή μακροοικονομική πολιτική*».

Γιά ποιούς λόγους, ὁμως, τό ΔΝΤ ἀντί νά μετριάσει ἢ/καί νά ἐμποδίσαι τό ἐπερχόμενο «*ἀπόλυτο κακό*» πού εἶναι ἡ οἰκονομική ὑφεση, ἀντί νά ἐπιδιώξει τό «*ἀπόλυτο καλό*», πού εἶναι ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξη, ἐνεργεῖ τόσο κοντόφθαλμα; Πῶς εἶναι δυνατόν τόσο ἐγγράμματοι, «τόσο ἀξιόλογοι οἰκονομολόγοι» κατά τόν Κρούγκμαν, «ὅταν ἀντιμετωπίζουν κρίσεις σέ ἀναδυόμενες οἰκονομίες εἶναι ἔτοιμοι νά πετάξουν τίς μακροοικονομικῆς θεωρίες ἀπό τό παράθυρο καί νά ἐφαρμόσουν τήν ἀκριβῶς ἀντίθετη πολιτική ἀπ' αὐτή πού θά ἐφαρμοζαν στίς ἀναπτυγμένες χώρες»; Γιατί δέν ἀκολουθοῦν τό σχετικά πρόσφατο παράδειγμα τῶν ΗΠΑ; Γνωρίζουν, ἄλλωστε, ὡς εἰδικοί πολὺ καλύτερα ἀπό τόν καθένα ὅτι στίς ΗΠΑ, τό 1985, ὅταν οἱ ἀγορές ἀρχισαν νά διερωτῶνται ὡς πότε θά μπορούσε νά διατηρηθεῖ τό συνεχῶς διογκούμενο ἐμπορικό ἔλλειμμα, οἱ ἀρχές ἄρνησαν τό δολλάριο νά διολισθησε (λές νά *ξαναδοῦμε τό ἴδιο ἔργο πάλι*;) καί μέ τή βοήθεια τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Τράπεζας πού μείωσε τά ἐπιτόκια αὐτό ἔπεσε τόσο χαμηλά ὥστε νά φέρεῖ τό ποθούμενο: Οἰκονομική Ἀνάπτυξη. Γιατί δέν πρό-

τειναν ή/και δέν προτείνουν τό ίδιο στό Μεξικό, στην Άργεντινή, στην Ταϊλάνδη, στη Νότιο Κορέα, στην Ίνδονησία, στη Μαλαισία, στό Χόνγκ Κόνγκ, στη Βραζιλία;

Υπάρχει ένας βαθύτερος λόγος πού αναγκάζει τό ΔΝΤ νά επιβάλλει οικονομικές πολιτικές αντίθετες μέ τή θεωρία, «οικονομικές πολιτικές, πού ίσως νά μήν έχουν νόημα από μόνες τους»: υπάρχει «ό φόβος των κερδοσκόπων». Ο πανικός τής «κοινότητας των επενδυτών» θά λέγαμε.

«Αν σέ μιά χώρα πού ανήκει στίς αναδυόμενες αγορές ορισμένοι κερδοσκόποι γιά κάποιο λόγο αρχίσουν νά αποσύρουν τά κεφάλαιά τους, οδηγώντας μέ αυτό τόν τρόπο τίς τιμές των μετοχών πρός τά κάτω, αυτή ή πτώση δέν πρόκειται νά οδηγήσει σέ μιά λογική επενδυτική πολιτική εκ μέρους των υπολοίπων — δηλαδή, αγοράζε όταν οι άλλοι πωλούν. Αντίθετα, όλοι θά αρχίσουν νά πωλούν, γράφει. Η απώλεια τής εμπιστοσύνης των πρώτων, γίνεται απώλεια εμπιστοσύνης όλων, οδηγεί σέ μιά αυτοτροφοδοτούμενη οικονομική κρίση. «Τό παιχνίδι τής Ήμπιστοσύνης» καθίσταται πιά σημαντικό από τήν ανάγκη επίλυσης των τυπικών οικονομικών προβλημάτων. Φαῦλος κύκλος.

Ο κύκλος είναι φαῦλος γιατί τά μέτρα πού οφείλει νά πάρει μιά χώρα πού απειλείται από τόν πανικό των επενδυτών (σφιχτή νομισματική και δημοσιονομική πολιτική, σέ συνδυασμό μέ ένα υπερτιμημένο νόμισμα) οδηγούν στην οικονομική ύφεση. Αποφεύγει κανείς τή Σκύλλα, αλλά πέφτει στη Χάρυδδη!

Μιά παρέκβαση. Η ιστορία του πώς και γιατί φτάσαμε σ' αυτό τό σημείο αν και ενδιαφέρουσα, είναι πληρική γιά νά τήν επαναλάβουμε εδώ. Είναι, πάντως απαραίτητη μιά σύντομη αναφορά. Πρίν από δεκαπέντε περίπου χρόνια τό μεγαλύτερο μέρος τής διεθνούς χρηματοδότησης των δημοσίων ελλειμμάτων και των κάθε μορφής επενδυτικών προγραμμάτων (δημοσίων και ιδιωτικών) γίνονταν μέσω του τραπεζικού συστήματος. Μιά σειρά συγκυριακών γεγονότων (άνοδος των ελλειμμάτων των ΗΠΑ, άνοδος τής ακτινοβολίας του νεοφιλελευθερισμού, στροφή δανειστών και δανειοληπτών στην ευελιξία των αγορών χωρίς τό κόστος τής τραπεζικής διαμεσολάβησης, όπως πειστικά συνιστούσαν οι τότε αρχιερείς του νεοφιλελευθερισμού) μετατόπισαν σημαντικό τμήμα τής παγκόσμιας χρηματοδότησης από τίς τράπεζες στά χρηματιστήρια: φούντωσε ή ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων, διευρύνθηκε ή «κοινότητα των επενδυτών», γιγαντώθηκαν τά περίφημα *Hedge Funds* (βλέπε Τζόρτζ Σόρος), έγινε τεράστιο τό κίνημα των άμεσων χρηματοδοτών, των παικτών του χρηματιστηρίου πού όχι μόνον αφήνει στά «κρύα του λουτρού» αυτούς πού ως χθές ζέσταινε στην άγκαλιά του. (Δέν λιποτακτούν όλοι οι επενδυτές παντού και πάντοτε μέ κέρδη, αυτό όμως είναι μέσα στά ένδεχόμενα του παιχνιδιού. Πάντως, κανείς δέν αντιμετωπίζει τίς απώλειες μέ ψυχραιμία).

Η διεθνής «κοινότητα των επενδυτών» βαραίνει, λοιπόν, υπέρμετρα στην παγκόσμια οικονομία. Άπ' αυτή τή σκοπιά τό ΔΝΤ έχει δικίο νά μήν ακολουθεί τήν κλασική οικονομική θεωρία. Η πραγματικότητα τής «αυτοκρατορίας των αγορών» απαιτεί ένέργειες πού νά αποτρέπουν τήν κακή ψυχολογία και τήν καλλιέργεια κλίματος φόβου στους επενδυτές: «Θά πρέπει κανείς νά στραφεί στην ψυχολογία και νά διαμορφώνει πολιτικές πού ικανοποιούν τίς προκαταλήψεις και τά δίτσια τής αγοράς» γράφει ό Κρούγκμαν. Είδαμε, όμως, ότι αυτές οι πολιτικές επιδεινώνουν τήν ύφεση, δέν οδηγούν σέ ουσια-

στική διέξοδο από τήν κρίση. Άπ' αυτόν τό φαῦλο κύκλο υπάρχει μόνο μία διέξοδος, λέει ό καθηγητής μας: «επιβολή περιορισμών στην ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων».

Εξασθενεί, έτσι, τό βάρος των επενδυτών, ή εξουσία των αγορών χρήματος. Οι χώρες δέν θά είναι αναγκασμένες, σέ μεγάλο βαθμό, νά παίξουν τό «παιχνίδι τής εμπιστοσύνης». Το ΔΝΤ θά αποπαγιδευτεί και δέν θά δικαιούται νά άγνοεί τήν κλασική οικονομική πολιτική.

Ωραία τά γράφει ό διάσημος οικονομολόγος. Άλλωστε, δέν μάς λέει παρά γνωστές αλήθειες. Σημασία έχει, όμως, τό ότι τίς προσηγορεύει μέ τό κύρος του. Σημασία έχει, επίσης, ότι δέν μιλά από τή σκοπιά τής Άριστεράς.

Επιπλέον, έχει ιδιαίτερη σημασία ότι δέν μάς όμολογεί όλη τήν αλήθεια. Τί είδους και πόσο εφικτή θά είναι στην πράξη ή «επιβολή περιορισμών στην ελεύθερη διακίνηση των κεφαλαίων»; Αλλά παραμένουν, όπως φάνηκε στη σύνοδο του ΔΝΤ, ζητούμενα. Κι αν κάποτε αποφασίσουν και οι ΗΠΑ, μαζί μέ όλους όσοι σήμερα αντιδρούν ακόμη στον περιορισμό τής εξουσίας των αγορών, νά επιβάλουν περιορισμούς, αυτό θά σημάει τήν άνακοπή τής παγκοσμιοποίησης: ή ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων στηρίζει τήν παγκοσμιοποίηση του χρηματιστικού κεφαλαίου πού είναι και ή μοναδική μορφή παγκοσμιοποίησης τής σύγχρονης πλανητικής οικονομίας. Ήπιστροφή, κοντολογίς, στην προηγούμενη ή σέ παρόμοια μ' εκείνη πραγματικότητα. Θά ήταν, ίσως, μιά ανακούφιση, μιά κάποια λύση γιά τους μή-προνομιούχους του πλανήτη. Γιά πόσο διάστημα; Άς μή μάς διαφεύγει ότι ή παλαιά πραγματικότητα δέν έφερε στον κόσμο τίποτε καλύτερο από τήν τωρινή. Οι ΗΠΑ, ό βασιλιάς, είναι γυμνός: παραμένει από τους μεγαλύτερους οφειλέτες στον κόσμο, μέ χρέος πού φτάνει τά 1,3 τρισεκατομμύρια δολάρια και μέ υψηλό έλλειμα τρεχουσών συναλλαγών. Ο άμερικανικός ιμπεριαλισμός και όχι μόνον δέν θά παραμείνει άδρανής: αυτός είναι ένας από τους σημαντικότερους έξωοικονομικούς παράγοντες γιά τους όποιους σιωπά ό καθηγητής μας. Γιά τόν όποιο σιωπούν και όλοι όσοι θεωρούν ότι άρκει νά μεταρρυθμιστεί τό ΔΝΤ, νά περιοριστούν οι κερδοσκόποι, νά ληφθούν κάποια μέτρα γιά ένίσχυση τής ζήτησης, ώστε νά αποτραπεί ή ύφεση, νά εντυχίσουμε «ανάπτυσσομενοι». Η έκμετάλλευση των άλλων κόσμων από τόν πρώτο κόσμο δέν θά επιτρέψει τέτοιες χαρές. Τό γνωρίζουμε πολύ καλά.

Είμαστε, όμως, έξω από τό παιχνίδι γιατί είμαστε κακομοίρηδες. Νομίζουμε ότι είμαστε, γιατί έχουμε κλειστεί στό κελόκι μας. Αυτό, βέβαια, είναι μιά άλλη ιστορία. Πάντως, από τό νά άλλοιθωρίζουμε ακούγοντας και διαβάζοντας γιά τους «επενδυτές πού εγκαταλείπουν κάθε έπισφαλή τοποθέτηση» παντού και μαζικά αναζητώντας προσταδία μόνο στην «ασφάλεια των μετρητών», από τό νά παρακολουθούμε τους έξορκισμούς των άρμοδιών γιά τά «δίτσια τής αγοράς», ως όνειρευτομε ότι οργανώθηκαν γιά νά αναλάβουμε, όλοι έμεις, οι πολλοί, τίς τύχες του πλανήτη. Τί γλυκιά παραισθήση!



Ο κ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΘΝΟ-ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΛΑΪΚΙΣΤΙΚΟ ΣΥΝΔΡΟΜΟ

του Θ. Λίποδατς

Ο κ. Χριστόδουλος απασχολεί συνεχώς τα ΜΜΕ και τη δημόσια συζήτηση και έτσι δημιουργείται εσφαλμένα ή εντύπωση ότι είναι ένα ενδιαφέρον πρόσωπο, που πρωτοστατεί στην προβολή συντηρητικών απόψεων στην ελληνική κοινωνία. Αυτή η εντύπωση είναι απατηλή. Το προσωπικό του χάρισμα καλύπτει άπλά τα πραγματικά αίτια του σημερινού πολιτισμικού κενού στον ελληνικό χώρο. Ο ίδιος δεν είναι τίποτα άλλο από ένα σύμπτωμα αυτής της κρίσης. Γι' αυτό κάνω εδώ ορισμένες σκέψεις που αναλύουν πιο ουσιαστικά το φαινόμενο αυτό. Σέ προηγούμενες εργασίες μου¹ είχα ήδη δείξει τον άμεσο ρόλο που έχει παίξει στη συγκρότηση της σύγχρονης ελληνικής ιδεολογίας ή συγχώνευση τριών παραγόντων: ενός ρομαντικού, ξενόφοβου εθνικισμού, ενός θρησκευτικού, μισαλλόδοξου κοινοτισμού και ενός λαϊκιστικού ισοπεδωτικού κοινοτισμού.

Γράφοντας αυτό τό άρθρο, δεν υίοθετώ μία στάση άθεου έχθρου του χριστιανισμού, αλλά τήν στάση ενός συμπαθούντος κριτικού του «ύπαρκτου χριστιανισμού». Από τή στιγμή που κάθε πολιτική θεωρία και κάθε εγκόσμια ήθική διδασκαλία λίγο πολύ άποτυγχάνουν στην πράξη, ή θρησκευτικής έμπνευσης ήθική δεν έχει λιγότερα δικαιώματα ύπαρξης. Αν είναι κανείς συνεπής μέ τόν κριτικό όρθό Λόγο, γνωρίζει ότι δεν μπορεί να όρίσει μέ δογματικό και άμετάκλητο τρόπο καμιά τελειωτική αλήθεια. Η Δημοκρατία ακριβώς δεν βασίζεται επάνω σε μία δογματική αλήθεια, αλλά στην καθολική παραδοχή ενός όρισμένου μίνιμουμ ήθικοπολιτικών άρχων. Ηδη αυτό τό μίνιμουμ άμφισβητείται συνεχώς από πολλούς άκροδεξιούς και άκροαριστερούς. Είναι έτσι σημαντικό και πολύτιμο να ύπάρχει ό πλουραλισμός και ή ισότητα στην δυνατότητα έκφρασης διαφορετικών ήθικοπολιτικών απόψεων. Φυσικά πολλοί δεν μπορούν να άρκεσθούν σε αυτό τό μίνιμουμ

και θέλουν «κάτι παραπάνω». Αυτό μπορούν να το κάνουν πάντα μέσα στα πλαίσια μιας ομάδας ή άτομικά. Πολιτική γίνεται ή στάση τους τότε όταν θελήσουν να δράσουν δημόσια και τότε είναι ύποχρεωμένοι να δεχθούν τούς κανόνες του παιχνιδιού της δημοκρατίας. Μιλώντας πιο πάνω για τήν άποτυχία των διαφόρων πολιτικών και ήθικών θεωριών στην πράξη, δεν θεωρώ καθόλου ότι όλες είναι άξιακά ισοδύναμες ή ότι ισχύει ένας σχετικισμός. Άπλως ή άποτυχία είναι συστατικό των πράξεων των ανθρώπων, επειδή πάντα αντασιώνουν καταστάσεις παντοδυναμίας και τελειότητας, οι όποιες φυσικά δεν μπορούν παρά να άποτύχουν.

Τήν τύχη αυτή τήν είχαν τόσο ό χριστιανισμός, όσο και ή νεωτερική δημοκρατία και ό σοσιαλισμός στις διάφορες ιστορικές μορφές που πήραν. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι τά μινύματά τους χάθηκαν. Πώς όμως μπορεί κανείς να άσχοληθεί μαζί τους πάρα πέρα όταν έχουν άποτύχει; Ακριβώς αυτό είναι τό πρόόλημα του σύγχρονου φιλοσοφικού στοχασμού. Αν δεν σταθούμε επιπόλεια στον μετανεωτερικό σχετικισμό, τον ντεσιζιονιστικό μηδενισμό και στην αισθητικοποίηση και τεχνοκρατικοποίηση των πάντων, τότε ύπάρχουν δυνατότητες μιας άλλης, νηφάλιας και διακριτικής σκέψης. Ο δρόμος που διαλέγω εδώ είναι τέτοιος. Βασισμένος σε μία μορφή ψυχαναλυτικής άποδόμησης των μύθων, φετίχ και ιδεολογημάτων της εκκλησίας, της πολιτείας και της κοινωνίας, μπορεί να οδηγήσει σε μία νέα θεώρηση των πραγμάτων. Η θέση που παίρνω δεν είναι σχετικιστική, γιατί θέτει τήν επικαιρότητα και ανωτερότητα της (κριτικά διαβασμένης) ιουδαϊκής και χριστιανικής παράδοσης ενάντια σε κάθε είδους φροντισμενταλισμό, παγανισμό, μαγεία και Γνώση (θρησκευτική ή παραθρησκευτική, έγκοσμιοποιημένη) — της αντιπροσωπευτικής, φιλελεύθερης και κοινωνικής δημοκρατίας ενάντια σε κάθε μορφή έθνι-



Ὁ Διονύσιος ὁ Φιλόσοφος

κιστικοῦ καί λαϊκιστικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ τοῦ Ἐνός, τῶν Λίγων ἢ τοῦ «Λαοῦ» — τοῦ δημοκρατικοῦ (μή λενινιστικοῦ) σοσιαλισμοῦ ἐνάντια σέ κάθε ὀλοκληρωτικό προγραμματισμό καί κάθε κοινοτιστικό κλείσιμο τῆς κοινωνίας. Αὐτή ἡ ἐπιλογή εἶναι σαφής. Πού βασίζεται ὁμως; Στό ὅτι ὑπάρχει πάντα μιά θεμελιακή ἔλλειψη, ἀμφιβολία, ἀμφιρροπία, ἓνα διαφορούμενο τῶν πραγμάτων, ἔτσι ὥστε ποτέ δέν μπορεῖ νά βρεθεῖ μιά τέλεια/τελειωτική λύση καί ἐρμηνεῖα τους.

Ὅλ' αὐτά δέν εἶναι ἀφηρημένα, ἔχουν ἀμεσες πρακτικές συνέπειες, καί δέν ἔχουν ποτέ συζητηθεῖ σοδάρά στόν ἑλλαδικό χῶρο. Ἐπιρρίπτω μεγάλες εὐθύνες ἰδιαίτερα στήν ἀριστερή διάνοηση καί σ' ὅλους πού θέλουν νά λέγουν ὅτι «σκέφτονται». Αὐτό γιατί ἐπί δεκαετίες ἀρέσκονταν φιλάρεσκα σέ μιά ἀκατάσχετη ναρκισσιιστική ρητορεία, πού λάτρευε μόνον ὀρισμένα φετίχ, εἴτε αὐτά ἦταν ἐθνικιστικοῦ ἢ διεθνιστικοῦ, ἠθικοῦ ἢ ἀμοραλιστικοῦ τύπου. Ἀλλά ἡ κοινή ἀναφορά τους ἦταν ἡ ἀφελής καί ἀδιάσειστη ἀποψή τους ὅτι «εἴμαστε» ἀνώτεροι ἀπό τούς ἄλλους (τούς δυτικούς), ὅτι «εἴμαστε» τό θῦμα τους. Ἡ στειρότητα καί ὁ ἐπαρχιωτισμός αὐτῆς τῆς στάσης συνοδεύτηκε ἀπό τόν πιθηκισμό τῶν ἄλλων (τῶν δυτικῶν) καί συγχρόνως ἀπό ἓνα συναίσθημα κατωτερότητας ἀπέναντί τους. Εἶναι ξεκάθαρο ὅτι αὐτός ὁ διχασμός ἀνωτερότητας/κατωτερότητας, καθαρᾶ νευρωτικῆς φύσης, εἶναι ἡ μορφή πού πῆρε ἡ ἀδράνεια καί ἡ πνευματική ὀκνηρία τῶν διανοουμένων,

νά «ὑπερδοῦν τό ἑαυτό τους» καί νά δοῦν τήν πραγματική ἐλλειψη στίς κοινωνικές καί πνευματικές δομές τοῦ ἑλληνικοῦ χῶρου.

Ἡ ἐπίκαιρη συζήτηση γιά τίς σχέσεις ὀρθόδοξης ἐκκλησίας-κράτους καί ὀρθοδοξίας-ἔθνους (πού δέν εἶναι τό ἴδιο πράγμα) μέ ἐξέπληξε ἐν μέρει θετικά. Οἱ δραστηριότητες τῶν ὀμᾶδων πρωτοβουλίας πολιτῶν γιά ἓναν χωρισμό ὀρθ. ἐκκλησίας-κράτους-ἔθνους δείχνουν κάτι τό παρήγορο: ὅτι γιά πρώτη φορά ὑπάρχει ἓνα στρώμα μορφωμένων ἀνθρώπων στίς μεγάλες πόλεις, πού θέλουν νά συγκροτήσουν μιά κοινωνία πολιτῶν, ἡ ὁποία θεωρεῖ πρωτεύοντα τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ πολίτη, τήν ἐλευθερία συνείδησης καί ἐκφρασης, τά δικαιώματα τῶν μειονοτήτων, τήν ἀποφυγή τῆς καταστροφῆς τῆς φύσης καί τοῦ περιβάλλοντος, τίς συνεχεῖς ἐπαφές καί ἀνταλλαγές μέ τούς ἄλλους λαούς τῆς Εὐρώπης κ.τ.λ. Ὅλ' αὐτά θά πρέπει νά ἔχουν ἐπίδραση καί μέσα στούς κόλπους τῶν πιστῶν τῆς ὀρθ. Ἐκκλησίας. Βέβαια ἡ τελευταία ἀντιπροσωπεύει σέ μεγάλο βαθμό τά στρώματα τῆς ἐπαρχίας, τῶν μικροαστῶν τῶν πόλεων καί τῶν συντηρητικῶν διανοουμένων, πού αἰσθάνονται παραγκωνισμένοι ἀπό τήν πολιτισμική, πολιτική καί οικονομική ἐξέλιξη, στήν ὁποῖαν βλέπουν μόνον τίς ἀρνητικές πλευρές.

Ὅμως, ἡ ἱστορία τῶν ἄλλων δυτικῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, πού εἶναι πιό προχωρημένες ἀπό τήν Ἑλλάδα ὅσον ἀφορᾶ

ἀκριβῶς αὐτές τίς ἐμπειρίες, δείχνει τόν δρόμο πού ἔχει νά διανύσει ἡ Ἑλλάδα. Δέν θά ὑπάρξει ὡστόσο συνεπής ἐκσυγχρονισμός τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας καί κουλτούρας ἄν δέν ὑπάρξει ἐνδογενῶς ἢ ἐξωγενῶς μιά μεταρρύθμιση καί ἕνας ἐκσυγχρονισμός τῆς ὀρθ. Ἐκκλησίας. Ἐξ ἄλλου αὐτό εἶναι ἀκριβῶς καί τό πρόβλημα ὄλων τῶν ὀρθόδοξων χωρῶν ἄν σήμερα, ὅπου ἡ ὀρθ. Ἐκκλησία παίζει σέ μεγάλο βαθμό ἕναν ἀντιδραστικό ρόλο, μαζί μέ τούς ἐθνικιστές καί τούς ἀγροτικούς κοινοτιστές, ἐναντία στόν εὐρωπαϊκό ἐκσυγχρονισμό καί ἐναντία στίς ἄλλες χριστιανικές ἐκκλησίες. Αὐτή ἡ κατάσταση ἐνέχει κινδύνους, ἀλλά θά κρατήσει πολύ καιρό ἀκόμα. Ἡ μόνη λύση εἶναι ἡ κινητοποίηση ἐκείνων τῶν ὀρθ. Χριστιανῶν, πού δέν ἔχουν ἀπλά μιά ἐξωτερική μόνον σχέση μέ τήν ἐκκλησία, ὅπως ὁ πολύς κόσμος. Ἡ θρησκεία εἶναι καί θά εἶναι γιά πολύ καιρό ἀκόμα τό «ὄπιο τοῦ λαοῦ», ἡ πηγὴ αὐταρχισμοῦ, ἔλλειψης κριτικῆς σκέψης, ἔλλειψης δημοκρατίας, μισαλλοδοξίας. Τό γνήσιο, ἐπαναστατικό μήνυμα τοῦ χριστιανισμοῦ ἔχει κρυφτεῖ κάτω ἀπό τά δόγματα καί τά φετίχ. Οἱ ἀνήμποροι καί ἀφελεῖς προσπάθειες τοῦ κ. Χριστόδουλου νά «χαδέψι» τούς νέους καί τά ΜΜΕ μέ δήθεν «ἐκσυγχρονιστικό πνεῦμα», δείχνει τό μέγεθος τῆς ἀμηχανίας τῆς ὀρθ. Ἐκκλησίας μπροστά στήν πίεση τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Στή σημερινή μαζική κοινωνία τοῦ θεάματος, τῆς ἀμορφωσιάς καί τῆς ἔλλειψης συλλογικῆς κριτικῆς μνήμης, ὑπάρχει ὡστόσο καί ἡ δυνατότητα τοῦ ἐξῆς σεναρίου! (νέοι) ἄνθρωποι, πού λατρεύουν τήν μόδα, τή διασκέδαση, τά θεάματα, πού νομίζουν ὅτι εἶναι «μοντέρνοι», νά εἶναι συγχρόνως καί ἐθνικιστές, ρατσιστές, μισαλλόδοξοι, συντηρητικοί κ.τ.λ. Ἀπέναντι σ' αὐτά τά φαινόμενα τήν ὀρθ. ἐκκλησία τήν χαρακτηρίζει μιά *θεμελιακή διγλωσσία* καί μιά ἀσυνέπεια.

Βέβαια ὑπάρχουν ἐκείνοι οἱ πρόην σταλινικοί διανοούμενοι, οἱ ὅποιοι καθετί τό συντηρητικό, τό πεπαιτωμένο, τό ἀντιδραστικό, τό ἀφερέγγυο, τό βαφτίζουν συστηματικά ὡς «ιδιοφυΐα» τοῦ ἑλληνισμοῦ καί τῆς ὀρθοδοξίας. Ἄλλ' αὐτό δέν μπορεί ἐπ' ἀπειρο νά πείθει τόν κόσμο. Τό ὅτι ὁ κ. Χριστόδουλος ἔχει ὡς στόχο του τόν πνευματικό ἔλεγχο τῶν νέων μέσω τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐξομολόγησης στά σχολεῖα καί μέσω τῆς ἐθνικιστικῆς ἰδεολογίας ἀπό ἀμῶνος, αὐτή εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη τῆς διγλωσσίας του. Πόσοι εἶναι ἐκεῖνοι πού σαγηνεύονται ἀπό αὐτήν, ἀριστεροί καί δεξιοί. Εἶναι πολλοί, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία: εἶναι ὅλοι αὐτοί πού ἔχουν ἀνασφάλειες γιά τήν (ἀτομική καί συλλογική) ταυτότητά τους, γιά ὅσους μισοῦν τούς ἄλλους, ἐθνικά καί θρησκευτικά. Καί ἐδῶ ἀκριβῶς ἐγκαλοῦνται νά παίξουν ἕναν ρόλο οἱ πεφωτισμένοι, κριτικοί, χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι. Εἶναι σαφές ὅμως ὅτι θά τούς συκοφαντήσουν ὡς αἰρετικούς, προτεστάντες, παπιστές κ.τ.λ. Διότι αὐτοί οἱ ἄνθρωποι θά θελήσουν ν' ἀποδείξουν στόν ἑαυτό τους καί στοὺς ἄλλους, ὅτι ὑπάρχει ἡ ἀμφισβημία καί στόν χριστιανισμό, ὅτι τό μήνυμά του ἐκφράζεται πάντα μέ πολλούς τρόπους, ποτέ μέ ἕναν καί ὅτι ὑπάρχουν ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ μῦθοι καί τά φετίχ πού τό κάνουν νά λειτουργεῖ *συγχρόνως* ὡς τό ὄπιο τοῦ λαοῦ καί τῶν διανοουμένων. Ἡ θέση μου ἐδῶ εἶναι ὅτι ὑπάρχει ἕνα μήνυμα πού ὡς τέτοιο δέν εἶναι τό ὄπιο, καί ὅτι εἶναι κοινῆς ἀφῆρας ὅμως ὅπως πιστεύουν ὀρισμένοι ἀφελεῖς ἀθεϊστές, ἐξ αἰτίας τῆς πονηρίας τῶν ἱερέων, ἀλλά πρὶν ἀπ' ὅλα ἐπειδὴ ἡ ἴδια ἡ μάζα τῶν πιστῶν θέλει νά πιστεῦει σέ μύθους καί φετίχ. Ἐπομένως μόνον ἡ προώθηση ἑνός κριτικοῦ, ἀτομικοῦ τρόπου σκέψης μπορεί νά βοηθήσει ἐδῶ. Ὑπάρχουν ἐδῶ *τρία* προ-

απαιτούμενα, χωρίς τά ὅποια δέν θά ὑπάρξει καμμία πρόοδος στόν ἑλλαδικό χώρο, καί πού ἔχουν νά κάνουν μέ τήν ἀπόρριψη τῆς φαντασιακῆς συγχώνευσης ἀνάμεσα σέ χριστιανισμό, ὀρθοδοξία καί ἑλληνισμό, δηλαδή ἀπαιτοῦν τόν ἀποχωρισμό ἀπό τόν ὀλέθριο συλλογικό ναρκισσισμό τῆς «ἀνωτερότητας τῆς φυλῆς», πού τόσο πολύ ἀπομόνωσε τούς Ἑλληνες ἀπό τήν Εὐρώπη. Τά 3 προαπαιτούμενα εἶναι:

1. Ὁ χριστιανισμός δέν ταυτίζεται μέ τόν ἑλληνισμό, δηλαδή μέ τήν κουλτούρα τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητας. Αὐτό γιατί πρόκειται γιά δύο διαφορετικούς τρόπους σκέψης καί πράξης. Οἱ μορφωμένοι Νεοέλληνες ἐγκαλοῦνται νά δεχθῶν αὐτήν τήν διαφορά, ὅπως καί οἱ ἄλλοι Εὐρωπαῖοι: ὡς ἕναν ἀτέρμονα, γόνιμο διάλογο, ὄχι ὡς μιά ἀντίθεση, οὔτε ὡς μιά σύγχυση. 2. Ὁ χριστιανισμός δέν ὑπάρχει σέ μιά μόνον μορφή (οὔτε ὑπῆρξε ποτέ). Ὑπάρχουν τουλάχιστον τρεῖς μεγάλες ἱστορικές ἐκκλησίες (ὀρθόδοξη, καθολική, εὐαγγελική) ἰσοτίμες, οἱ ὅποιες ἔχουν ὅλες τούς δυνατές καί ἀδύνατες πλευρές. Οἱ κριτικές δυνάμεις μέσα σ' αὐτές εἶναι ὑποχρεωμένες νά προωθήσουν τόν διάλογο καί τή συνεργασία ἀνάμεσά τους ἄνευ ὄρων. Οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ πρέπει νά πάψουν νά θεωροῦν ὅτι ἔχουν τό προνόμιο τῆς ἀλήθειας. 3. Οἱ Νεοέλληνες δέν ὀρίζονται οὔτε ἀπό τή γνώση τους γιά τούς ἀρχαίους Ἑλληνες οὔτε γιά τήν πίστη τους στήν ὀρθοδοξία. Ὀρίζονται μόνον ἀπό τήν προσήλωσή τους στόν «πατριωτισμό τοῦ Συντάγματος», ὅπως σ' ὅλες τίς δημοκρατικές χώρες.

Ὅλ' αὐτά, ἄν εἶναι γιά ὀρισμένους αὐτονόητα, εἶναι μάλλον σκανδαλώδη, ἀντεθνικά καί αἰρετικά γιά τούς πολλούς. Αὐτό γιατί ἡ ἐπίσημη γραμμὴ τῆς ὀρθ. ἐκκλησίας καί τῶν διανοουμένων της (Γιανναράς, Μεταλληνός κ.τ.λ.) ὑποστηρίζει εἴτε ἀνοιχτά εἴτε μέ τή διφορούμενη διγλωσσία τους τά ἀντίθετα. Τό πρόβλημα γίνεται πῶς ἔντονο τή στιγμή πού σέ μεγάλο βαθμό ὑπάρχει στό ἑλληνικό κοινό καί στήν ἀριστερή διάνοηση ἀμάθεια καί ἀδιαφορία ὀρθῆς πληροφόρησης τόσο γιά τήν πραγματικὴ διδασκαλία τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν ὅσο καί γιά τήν ἐπιστημονικὴ γνώση γιά τήν ἀρχαιότητα. Αὐτό γιατί τά περισσότερα ἀπὸ τά σχετικά συγγράμματα πού κυκλοφοροῦν στόν ἑλληνικό χώρο, εἶναι ἀπολογητικά, ἐθνικιστικά καί μισαλλόδοξα. Καί βέβαια ὑπάρχει ἕνα ὀλόκληρο ἐκκλησιαστικό καί ἀκαδημαϊκό κατεστημένο, τό ὁποῖο ἔχει νά χάσει πολλά καί στό ἐπίπεδο τῶν ὑλικῶν συμφερόντων καί προνομίων. ἔτσι ὡστε ἡ διαμάχη στό ἐπίπεδο ἰδεῶν, ἀποτελεῖ γι' αὐτούς καί μιά βασική ἀφορμὴ γιά νά συγκαλύψουν τά ὑλικά καί τά κυριαρχικά συμφέροντά τους. Ἐτσι ἔχουμε στήν Ἑλλάδα τό γνωστό καί ἄλλο φαινόμενο τῆς παλλακίας καί συνενοχῆς κράτους, ὀρθ. ἐκκλησίας καί ἔθνους. Ἄν πολλοὶ σήμερον ἐνοχλοῦνται ἀπὸ τίς παρεμβάσεις τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ἄς μὴν ἐκπλήσσονται: ὁ τελευταῖος ἀπλά καί προκλητικὰ χρησιμοποιοῦν ὅλα τά προνόμια πού τοῦ δίνει ὁ Καταστατικός Χάρτης τῆς ὀρθ. ἐκκλησίας καί τό ἄρθρο 3 τοῦ Συντάγματος. Καί βέβαια μέ ἕμμεσο τρόπο ὁ ἀρχιεπίσκοπος ὁδηγεῖ σέ μιά σύγκρουση μέ τό κράτος. Πρὸς τό παρόν συσπειρώνει δυνάμεις, ὅλους τούς συντηρητικούς καί ἀνασφαλῆς στό ὄνομα μιάς ὑποκριτικῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, προκειμένου νά δώσει τή μάχη αὐτοῦ, ἐφόσον «περάσει» τό μήνυμά του ἐναντία στήν «σύγχρονη μορφή τοῦ Σατανᾶ» πού εἶναι ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση. Τό «μήνυμά» του εἶναι ὅτι ἡ Εὐρώπη κυριαρχεῖται ἀπὸ Ἑβραῖ-

ους, Ευαγγελικούς και Καθολικούς (οί όποιοι «μᾶς πουλοῦν στους Τούρκους»), ότι ή εθνική κυριαρχία θά πάψει νά υπάρχει, και ότι γι' αυτό μόνον ένας εθναρχης-αρχιεπίσκοπος αντιπροσωπεύει «γνησίως» τό έθνος.

Αν όρισμένοι δέν έχουν ακόμα καταλάβει αυτό τόν στόχο του κ. Χριστόδουλου και των διανοουμένων που τόν στηρίζουν, τότε αυτό σημαίνει ότι τους σαγηνεύει ασυνείδητα, πράγμα φυσικό έπειτα από δεκαετίες «αντιμπεριαλιστικής» και αντιδυτικής πλύσης εγκεφάλου. Τό ερώτημα είναι πώς μπορεί νά αντιμετωπισθεί ή στρατηγική αυτή του κ. Χριστόδουλου. Προφανώς όχι με άστεϊα γιά τό πρόσωπό του. Άλλά πρέπει νά έχει κανείς εδω γνώσεις πολιτικής ψυχολογίας γιά νά κατανοήσει τήν ψυχολογία των όπαδών του. Κύριο χαρακτηριστικό τους είναι ότι, όποια κριτική και νά κάνει κανείς με όρθολογικά επιχειρήματα και πληροφορίες σχετικά με τίς πράξεις του, πέφτει στό κενό γιά τους όπαδούς του, οί όποιοι άπλά «πιστεύουν» στό πρόσωπό του (δλέπε και τήν όρθόδοξη ιδεολογία περί προσώπου). Κάθε άστοχη επίθεση στό πρόσωπό του τόν καθιστά λιγότερο ευάλωτο και πιο συμπαθή. Τήν νοοτροπία των όπαδών του όμως τήν διατυπώνει με μεγάλη σαφήνεια ο ίδιος. Συγκεκριμένα, οί αγαθές σχέσεις του με τόν φασιστικό «Στόχο» ξεκίνησαν με τήν ύποστήριξη του προς τήν εθνικά όλέθρια προδοξία του ΜΑΒΗ στην Νότιο Άλβανία τό 1995 με τά λόγια: «Στό κάτω-κάτω τής γραφής και ένοχου άν είναι οί συλληφθέντες, θά έπρεπε νά συγκαλυφθούν». Αύτή ή στάση είναι άπόλυτα συνεπής με τήν όλη άποψη του περί έλληνισμού και όρθοδοξίας, στά πλαίσια τής όποίας δημοκρατία, όρθός Λόγος, Νόμος και άνθρωπινα δικαιώματα δέν παίζουν κανένα ρόλο. Διότι αυτό που μετράει γι' αυτόν είναι ντεσιζιονιστικά και μανιχεικά ή φαντασίωση ότι τό έθνος και ή όρθοδοξία κινδυνεύουν διαρκώς και ότι κάθε μέσον προς υπεράσπισή τους είναι θεμιτό. Φοδᾶμαι ότι δέν είναι τόσοι πολλοί οί πραγματικοί δημοκράτες, οί όποιοι θά άπέρριπταν ριζικά αύτή τήν άποψη, και αυτό θά έπρεπε νά μᾶς κάνει σκεπτικούς.

Μιά κριτική, σύγχρονη στάση άπέναντι στην όρθοδοξία σήμερα θά σήμαινε τά εξής: ξεπέραςμα του φετιχισμού τής παραδόσης, τής κυριαρχίας του πλατωνικού/πλωτινικού λογοκεντρισμού και μυστικισμού, τής συντηρητικής εξιδανίκευσης του Βυζαντίου και τής παραδοσιακής άγροτικής κοινότητας (κάτι που έχει γίνει πρό πολλού στην καθολική εκκλησία, ή όποία έχει πάρει άποστάσεις από τήν παραδοσιακή ταύτισή της με τόν Μεσαίωνα). Ο έκσυγχρονισμός άπαιτεί και τήν άποστασιοποίηση από έξωτερικά φετίχ, όπως τά ράσα, τά γένηια κ.τ.λ. Πολύ πιο σημαντικό είναι ή εισαγωγή τής νεοελληνικής στή λειτουργία και στα κείμενα (κάτι που πρό πολλού έχει γίνει στην καθολική εκκλησία). Πέραν αυτών όμως ουσιώδης είναι μία άποδόμηση του παραδοσιακού όρθόδοξου Λόγου και τής έλλειμματικής αυτοσυνείδησής του γιά τίς δομικές ελλείψεις τίς όποιες παρουσιάζει. Οί τελευταίες είναι αίτια και άποτέλεσμα τής άνικανότητάς του νά ένσωματωθεί κριτικά στόν σύγχρονο πολιτισμό, αντί νά τόν άπορρίπτει άκριτα και άμυντικά. Αύτή ή άποδόμηση σημαίνει τόν άυτοπεριορισμό τής όρθ. εκκλησίας σε θέματα θεολογίας καθώς και άτομικής και κοινωνικής ήθικής, σε συνεργασία με τίς άλλες εκκλησίες, και τήν άπόσταση από κάθε άνάμειξη σε πολιτικά (δηλαδή θεσμικά, κομματικά, εθνικά κ.τ.λ.) θέματα.

Ενδεικτικά αναφέρω εδω τή σημασία που θά είχε μια πα-

ρέμβαση τής όρθ. εκκλησίας σε θέματα εθνικής συμφιλίωσης και άμοιβαίας συγγνώμης, πράγμα που προϋποθέτει τή δική της άυτοκριτική στάση σε σχέση με τό παρελθόν της. Π.χ. τό γεγονός του ότι πρωτοστάτησε στόν εθνικό διχασμό κατά τή διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, ή του ότι συνέβαλε στόν εθνικιστικό φανατισμό ενάντια σε γειτονικούς λαούς και μειονότητες και συνεχίζει νά τό κάνει. Πέραν αυτών ποτέ δέν διαλεγκάθηκε ή συνεργασία της με τή δικτατορία του Μεταξά και τή Χούντα. Από τήν άλλη, θά έπρεπε νά είχε συμβάλει στην κατασκευή μιᾶς συλλογικής μνήμης αναφορικά με τόν Έμφύλιο πόλεμο, όπου ποτέ δέν αναγνωρίστηκαν και δέν έντοπίστηκαν τά έγκλήματα και των δύο παρατάξεων. Επίσης δέν έντοπίστηκαν ποτέ ικανοποιητικά τά έγκλήματα που έγιναν επί χούντας. Ο έντοπισμός των έγκλημάτων είναι τό πρώτο βήμα, μετά έπεται ή δυνατότητα τής μετάνοιας και στό τέλος ύπάρχει ή δυνατότητα τής συγγνώμης.

Ήδη αυτά όλα τά άπορρίπτει τό εκκλησιαστικό κατεστημένο. Άλλά αύτή ή άπόρριψη έχει ως αίτιο και ένα θεολογικό έλλειμμα! ή όρθοδοξία δέν έχει ουσιαστικά μία συστηματική, μεθοδική ήθική και κοινωνικά διδασκαλία. Εδω είναι ακριβώς και τό άσθενές της σημείο, σε αντιδιαστολή με τίς άλλες εκκλησίες. Η όρθοδοξία άπωθει και άπορρίπτει τήν έννοια του Νόμου, του κριτικού όρθου Λόγου, τής άτομικότητας, των δικαιωμάτων, τής ισότητας. Αυτό γιατί έχει παραμείνει σε μία παρωχημένη άποψη τής εξύψωσης του εξιδανικευμένου «προσώπου» του ανθρώπου, που άπωθει τόν διχασμό και τήν έλλειψη του ύποκειμένου.⁶ Τό τελευταίο υφίσταται ίσοπεδομένο μέσα στή φαντασιακή κοινότητα των πιστών, όπου δέν μπορούν νά υπάρξουν δικαιώματα του άτομου, στό όνομα μιᾶς άσφρυκτικής αγάπης. Αυτό ακριβώς όδηγεί τους όρθόδοξους πιστούς νά έχουν μία προτίμηση σε εθνικολαϊκιστικές, μισαλλόδοξες, αυταρχικές και κοινοτιστικές λύσεις, και νά μήν άναπτύσσουν μία κριτική, ενεργητική, υπεύθυνη και φερέγγυα στάση άπέναντι στόν έαυτό τους και στόν Άλλον.

1. Βλ. Θ. Λίποδατς, «Ορθόδοξος χριστιανισμός και εθνικισμός: δύο πτυχές τής ελληνικής πολιτικής κουλτούρας», στην *Ελληνική Επιστήμη Πολιτικής* (ΕΕΠΕ), Νο 2, Άθήνα 1993. Του ίδιου, «Ορθός Λόγος και θέληση στόν χριστιανισμό», στην ΕΕΠΕ Νο 6, 1995. Και τά δύο άρθρα του ίδιου, *Ψυχανάλυση, Φιλοσοφία, Πολιτική Κουλτούρα, Διαπλεκόμενα κείμενα*, Άθήνα 1996. Επίσης Β. Μακρίδης, «Τό Νεοορθόδοξο ρεύμα: πρόσωπα, άπόψεις και έπιμήσεις γιά τό Βυζάντιο», στό περιοδικό *Κασσάνδρα*, Νο 15, Τυβίγγη, 1998.

2. Βλ. Fr. Thual, «Στόν κόσμο τής όρθοδοξίας, ή θρησκεία ίεροποiei τό έθνος και τό έθνος προστατεύει τή θρησκεία», στό *Βήμα*, 1.2.1998.

3. Βλ. *Αύγή*, 17.5.1998.

4. Βλ. *Ελευθεροτυπία*, 19.9.1998.

5. Ο ντεσιζιονισμός χαρακτηρίζει και τό έργο του Π. Κονδύλη.

6. Βλ. πιο πάνω ύποσημείωση 1.

ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ = ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ;

«Τό Έθνος, τό Γένος ἐδράζεται ἐπί τῆς ἐκκλησίας»

τῆς Σίας Αναγνωστοπούλου

Ηδημόσια παρουσία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου κ. Χριστόδουλου, ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο τή διεκδικεῖ, δηλαδή ὁ λόγος καί ὁ ρόλος τούς ὁποίους ἐπικαλεῖται γιά νά τή νομιμοποιήσει, φέρνουν στήν ἐπιφάνεια πολλά καί σοβαρά προβλήματα. Φέρνουν στήν ἐπιφάνεια ὅλα ἐκεῖνα τά προβλήματα πού ἀπό τή μιὰ μεριά, ἀπορρέουν ἀπό τήν στροφή πρὸς ἰδεολογήματα πού παρήγαγε μιὰ ἄλλη ἐποχή καί ἀναπαράγει ἡ σημερινή, μέσα ἀπό τήν πλέον ἀντιδραστική καί ἀνιστόρητη ἰδεολογική χρήση τῆς Ἱστορίας. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τροφοδοτοῦνται, ἐξ ἀδρανείας, ἀπό τήν, ἔστω καί παθητική, ἐνσωμάτωση τοῦ θρησκευτικοῦ, τοῦ ἱεροῦ καί ἀποφατικοῦ στό πολιτικό. Ἡ κατηγοριοποίηση τῶν προβλημάτων δέν σημαίνει ὅτι αὐτά εἶναι διαφορετικά μεταξύ τους· ἀντιθέτως ἀλληλοτροφοδοτοῦνται, συναιροῦνται μάλιστα σέ ἕνα: Ἑλληνας = Ὁρθόδοξος.

Ἡ δημόσια παρουσία τοῦ κ. Χριστόδουλου, ἡ διεκδίκηση δημόσιου, ἐπομένως πολιτικοῦ, ρόλου ἀπό τήν κεφαλή τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, τροφодότησε καί τροφοδοτεῖ, ὅπως εἶναι φυσικό, πολλές συζητήσεις γύρω ἀπό τήν Ἐκκλησία καί τή θέση τῆς στό δημόσιο, στόν πολιτικό βίον. Γράφτηκαν καί γράφονται τόσα πολλά καί σημαντικά (ἐνδεικτικά ἀναφέρω τούς: Ἡλιού, Ἐλεφάντη, Μανιτάκη, Σταθόπουλο καί πολλούς ἄλλους) πού μοιάζει περιττή ἡ ὁποιαδήποτε νέα παρέμβαση, καθώς κάποιες φορές μάλιστα ἐνισχύει κι αὐτούς πού ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος «μᾶς ἔδωσε ἀφορμή νά μιλήσουμε γιά τή θέση τῆς Ἐκκλησίας». Γιά τοῦτο ὀφείλω εὐθύς ἐξαρχῆς νά ὑπογραμμίσω ὅτι: α) ὁ κ. Χριστόδουλος δέν μέ ἐνδιαφέρει καί δέν μέ ἀφορᾷ. Δέν μέ ἀφορᾷ, δηλαδή, ὅταν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἢ ὁ ὁποιοσδήποτε ἱεράρχης ἀπευθύνεται στό λαό τῆς Ἐκκλησίας, στό χριστεπώνυμο πλήρωμα. Ὁ διάλογος τῆς Ἱεραρχίας μέ τό πλήρωμά τῆς, ἀκόμη κι ὅταν ἐμπεριέχει θεολογικά ἢ θρησκευτικά ἀτοπήματα, δέν μπορεῖ ν' ἀπα-

σχολεῖ τόν πολίτη, ἴσως οὔτε τόν «εἰδικό» πολιτικό ἐπιστήμονα, ἱστορικό κ.λπ., σέ επίπεδο πού: «(...) ὅτι θεολογίαν δογματική δέν διδάσκομεν, ὅτι ἐπομένως δέν δυνάμεθα νά ἐμβώμεν μήτε εἰς συζητήσεις καί ἀνασκευάς, μήτε εἰς βεβαιώσεις καί ἀποδείξεις θεολογικῶν καί δογματικῶν ζητημάτων». Ἡ ὁπως δίδασκε ὁ Θεόδωρος Μανούσης, πρῶτος καθηγητής Ἱστορίας στό Ἑλληνικό Πανεπιστήμιο, τό 1848, ὅταν ἀντιμετώπιζε τίς ἀντιδράσεις τῶν φιλορθόδοξων. β) Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος κ. Χριστόδουλος μέ ἐνδιαφέρει καί μέ ἀφορᾷ, ὅταν ὡς κεφαλή τῆς Ἐκκλησίας, ἀπευθύνεται στό ἑλληνικό Έθνος ὅταν στό ὄνομα τοῦ ἑλληνικοῦ (= ὀρθόδοξου) ἔθνους: νομιμοποιεῖ, ὄχι ἐκκλησιαστική ἐξουσία, ἀλλά ἐθνική (= πολιτική) ἐξουσία. Σ' αὐτή τήν περίπτωση ὁ Ἀρχιεπίσκοπος καί στό πρόσωπό του ἡ Ἐκκλησία συνιστᾷ πολιτικό πρόβλημα. Πρόβλημα πού πρέπει ν' ἀπασχολεῖ τόν πολίτη καί τήν πολιτεία. Συνιστᾷ πρόβλημα ἱστορικό, διότι ἐπιτρέπει τήν ἰδεολογική χρήση τῆς Ἱστορίας, χρήση μέ θρησκευτικές καί ἐθνικές διαστάσεις, διότι ἐπιτρέπει μυθοποιητικές ἀναπλάσεις τοῦ παρελθόντος πού θρησκευτικοποιοῦν τήν ἑλληνική ἱστορία, δηλαδή τήν καταργοῦν πρὸς ὄφελος μιᾶς ἀποφατικῆς Ἀλήθειας.

Ἀρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος: Ἡ κορυφή τοῦ παγόδουνου.

Ἀνέφερα στήν ἀρχή ὅτι μέσα ἀπό τή δημόσια-πολιτική παρουσία τοῦ Αρχιεπισκόπου προβάλλονται πολλά προβλήματα, προβλήματα συγχρονικά καί προβλήματα διαχρονικά. Ἀναλύοντας τό λόγο του καί τή στάση του στό πλαίσιο τῶν σημερινῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων πού κυριαρχοῦν στήν ἑλληνική κοινωνία, μποροῦμε νά καταλήξουμε εὐκόλα στό συμπέρασμα ὅτι ὁ κ. Χριστόδουλος εἶναι προϊόν τῶν ἑλληνορθόδοξων, νεορθόδοξων, ἐθνικιστικῶν κινήματων πού διαμορφώ-

θηκαν τὶς τελευταῖες δεκαετίες. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ὁ λόγος τοῦ κ. Χριστόδουλου εἶναι εὐκόλα ἀναγνωρίσιμος καὶ ἀντιμετωπίσιμος. Ὁμως ὁ λόγος αὐτός, ἐκφερόμενος ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, νομιμοποιεῖ σέ συμβολικὸ καὶ θεσμικὸ ἐπίπεδο ἓνα πλέγμα ἰδεολογημάτων, πού διεκδικεῖ ἰστορικότητα καὶ διαχρονικότητα. Αὐτό τὸ ἴδιο πλέγμα δὲν ἀφήνει τὸ ἑλληνικὸ κράτος νὰ τολμήσει ἀκόμη καὶ σήμερα, νὰ προβεῖ στὸ χωρισμὸ Κράτους-Ἐκκλησίας. Ὁμέγας μῦθος γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο συγκροτεῖται ὅλο τὸ πλέγμα ἰδεολογημάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ αὐτὸ τῆς Ἐκκλησίας-Ἐθνικῆς Ἀρχῆς, συμπτκνώνεται σέ μιὰ ἀποφατικὴ ἀλήθεια: στὴν ταύτιση Ἑλλήνας = Ὁρθόδοξος. Ἀπ' αὐτόν παράγεται τὸ ἰδεολόγημα «ἑλληνικὸ ἔθνος = Ὁρθόδοξο Γένος», ἀπ' αὐτόν παράγεται τὸ ἰδεολόγημα τοῦ «ἔθνος τῶν πιστῶν», τοῦ ἰδιαίτερου ἔθνους πού κωδικοποιεῖται μὲ τὴν ἐξόχως ἀνορθολογικὴ, ἀλλὰ, σχεδὸν καθολικὰ ἀποδεκτὴ, «Ἀλήθεια: ἡ ἰδιαίτερότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ».

Ἐπειδὴ ὅλο αὐτὸ τὸ πλέγμα ἰδεολογημάτων, λόγω τῶν πολλῶν ἰστορικῶν μερικεύσεων πού τὸ συναρθρώνουν, διεκδικεῖ ἰστορικὴ ἐπαλήθευση, εἶμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δοῦμε, ἔστω καὶ σχηματοποιώντας, τὴν ἰστορικὴ σχέση Ἑλληνα - Ὁρθόδοξίας, τὴν ἰστορικὴ σχέση Ἐκκλησίας - Ἐθνους, Ἐκκλησίας - Κράτους. Μόνο ἔτσι θὰ μπορέσουμε νὰ παρακολουθήσουμε τὸ πότε καὶ τὸ γιατί παράγεται ὁ μῦθος Ἑλληνας = Ὁρθόδοξος. Θὰ ἐντοπίσουμε τὴν ἰστορικὴ ἐποχὴ καὶ τὶς ἀναγκαιότητες πού δημιουργεῖ, ἀναγκαιότητες πού διενκόλυναν, ἂν δὲν ἐπέβαλαν, τὴν παραγωγή τέτοιων ἰδεολογημάτων. Θὰ ἀναδείξουμε, λοιπόν, τὴν ἰστορικὴ συγκυρία στὸ πλαίσιο τῆς ὁποίας «θηρησκευτικοποιήθηκε» τὸ ἔθνος, πολιτικοποιήθηκε καὶ «ἔθνικοποιήθηκε» ὁ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας. Θὰ πρέπει, ἐν ὀλίγοις, νὰ παρακολουθήσουμε ὅλη τὴ δύσκολη πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους στὴ νεωτερικότητα, τὴν ἐπίπονη μάχη ἀνάμεσα σὲ δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα, μάχη πού ἐπικεντρώθηκε στὸ θέμα τῆς σχέσης θρησκείας - ἑλληνικοῦ ἔθνους, Κράτους - Ἐκκλησίας.

Ἄν ὅλα τὰ παραπάνω ἰδεολογήματα δημιουργήθηκαν σέ συγκεκριμένη ἰστορικὴ συγκυρία, προκειμένου ν' ἀντιμετωπιστοῦν προβλήματα τῆς ἐποχῆς, σέ τί ἀνταποκρίνεται ἡ σημερινὴ ἀναδίπλωση στὰ ἴδια ἰδεολογήματα; Ποιὸ ἰδεολογικὸ παγόδοιο ἐνσαρκώνει ὁ Ἀρχιεπίσκοπος; Σέ τί παραπέμπει, σέ ποιὸ «χαμένο παράδεισο» παραπέμπει αὐτός ὁ ἰδεολογικὸς λόγος πού ὑποκαθιστᾷ τὴν ἰστορικὴ ἀνάλυση, πού ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν ἱστορία ἐπιλεκτικὰ ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα πού «τεκμηριώνουν» μιὰ ἐκ τῶν προτέρων ἀναμφισβήτητη Ἀλήθεια; Τέλος, τί ὑπονοεῖται, τί καλύπτεται — ἰστορικά καὶ πολιτικά — πίσω ἀπὸ τὴν πρωτοφανῆ ὁμολογουμένως, ἐξίσωση Πατριαρχείου-Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, πού ἐπικαλεῖται ὁ κ. Χριστόδουλος! «Τὸ 1830 ἐγγραμμίσαμε τὴν Ἐκκλησία ἀπὸ τὴν ἡγετική της θέση στὴ διοίκηση τῶν Ἑλλήνων (...). Πρὸς τὸ παρὸν ἄς μείνουμε μὲ τὴν ἀπορία: ποιά Ἐκκλησία, ποιά καὶ ὡς πρὸς τί ἡ «ἡγετικὴ θέση»;

Ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος στὸ ἑλληνορθόδοξο γένος. Ἀπὸ τὸ 1821 τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους στὸν Ἀλυτρωτισμὸ τοῦ Γένους.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι γιὰ τέσσερες σχεδὸν αἰῶνες, πού σημαδεύονται ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ κυριαρχία καὶ πού τὸ στοιχεῖο διά-

κρισης τῶν πληθυσμῶν εἶναι ἡ θρησκεία (πιστοί-ἄπιστοι), αὐτὴ καταρχὴν θὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς τὸ κριτήριον ὀριοθέτησης τῆς σχέσης τῶν πληθυσμῶν ὡς πρὸς τὴν κεντρικὴ ἐξουσία: κυρίαρχος - ὑποταγμένος. Εἶναι, ἐπίσης, γνωστὸ ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι (ὅπως καὶ ὅλοι ὅσοι ἀποδέχονται ἓνα Ἱερό Βιβλίον) χαίρουν τῆς προστασίας τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας μὲ ἀντάλλαγμα τὴν καταβολὴ συγκεκριμένου φόρου (cizye). Εἶναι, ὠστόσο, ἀκόμη πιὸ γνωστὸ ὅτι ὁ Πατριαρχὸς καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία (μητροπολίτες) ἐνσωματώνονται στὸ ὀθωμανικὸ σύστημα ἐξουσίας, ἐνῶ, κατὰ παραχώρηση ἀπὸ τὸ Σουλτάνο, ἔχουν προνόμια ἄσκησης ἐξουσίας ἐπὶ τῶν ὀρθόδοξων, ὅπως καὶ τὴν ἀπαίτηση καταβολῆς φόρων ἀπ' αὐτούς. Παρὰ τὶς ὑπεραπλουστεύσεις πού ὑποχρεώνομαι, χάριν οἰκονομίας νὰ κάνω (ἄλλωστε δὲν χρειάζεται νὰ ἀναλύσω πρᾶγματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχουν γραφεῖ πολλά καὶ σημαντικά), θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι: ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ ὀθωμανικὴ, κεντρικὴ ἐξουσία ἀποδυναμώνεται, ὁ Πατριάρχης ἐγγυᾶται τὴν ὑποταγὴ τῶν ὀρθόδοξων στὴν ἐξουσία, ἡ ὀρθοδοξία, δηλαδή, ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού συναρθρώνουν τὸ ὀθωμανικὸ, πού «νομιμοποιοῦν» τὴν ὑποταγὴ. Τοῦτο δὲν σημαίνει — γιὰ νὰ μὴ φτάσουμε στὸ ἄλλο ἄκρο — ὅτι ἐλέγχεται τὸ Πατριαρχεῖο ἢ ἡ ὀρθοδοξία γιὰ «προδοσία» κ.λπ. — τὰ φαινόμενα ἀποτιμῶνται στὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς τους.

Ἡ θρησκεία, ὅπως ἡ γλώσσα σέ δεῦτερο ἐπίπεδο, ἀρτίζει νὰ λειτουργεῖ ὡς στοιχεῖο «ἐθνικῆς» διαφοροποίησης μὲ τὸ Διαφωτισμὸ. Δηλαδή, ἡ ὀρθοδοξία, μόνον στὸ πλαίσιο τοῦ Διαφωτισμοῦ, μέσω τῆς παιδείας, ἀποκτᾷ ἀνατρεπτικότητα, ἀναδεικνύεται σ' ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς ἑλληνικότητας, σ' ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού νομιμοποιοῦν τὴν Ἐπανάσταση γιὰ πολιτικὴ ἐλευθερία, γιὰ τὴν ἐθνικὴ ὑπαρξὴ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἀνατρεπτικότητα σημαίνει ἀνατροπὴ τῶν φορέων ὑποταγῆς: τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας (Πατριαρχεῖο). Ἐντέλει, ἡ θρησκεία, μόνον στὸ πλαίσιο τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, μόνον στὸ πλαίσιο ἑνὸς Κράτους - Ἐθνους μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ στοιχεῖο ἐθνικῆς συνείδησης: ὁ Ἑλληνας ὀρίζει τὴν «ἑλληνικότητα» τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ὄχι ἡ ὀρθοδοξία τὴν «ἑλληνικότητα» τοῦ Ἑλληνα (τὸ ἴδιο κάνει ὁ Βούλγαρος, ὁ Σέρβος, ὁ Ρουμᾶνος κ.λπ.).

Γι' αὐτὸ ἐγινε ἡ Ἐπανάσταση τοῦ '21! Γιὰ ἐλευθερία ἐγινε, γιὰ πολιτικὴ ἐλευθερία! Τὸ 1821 χαράσσει τὰ ὄρια ἀνάμεσα στὴ θρησκευτικὴ ὀργάνωση τῶν ὑποταγμένων ὀρθόδοξων καὶ τὴν πολιτικὴ ὀργάνωση τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων, μὲ θρησκευμα ὀρθόδοξο (βεβαίως νὰ μὴν ξεχνᾶμε τὶς ἐντυπωσιακὰς ἐκφράσεις περὶ ἀνεξιθρησκείας τῶν Ἐθνοσυνελεύσεων). Τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος, λοιπόν, στὸ πρῶτο στέρεο θεμέλιο πού ἀκουμπᾷ τὴν ὑπαρξὴ του εἶναι ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία. Βεβαίως ἡ ρήξη μὲ τὸ Πατριαρχεῖο εἶναι αὐτονόμητη, ἀφοῦ αὐτὸ τάσσεται ὑπὲρ τῆς ὀθωμανικῆς νομιμότητας, καὶ κατὰ τῆς ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. Στὸ πλαίσιο τῆς ρήξης μὲ τὸ θρησκευτικὸ, αὐτονόμητα ὀθωμανικὸ παρελθόν, ἐντάσσονται καὶ οἱ προσπάθειες γιὰ τὴ δημιουργία τῆς αὐτοκέφαλῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, διότι «πολιτικὴ ἀνεξαρτησία σημαίνει καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία», ὅπως διακηρύσσει ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης - κορυφαῖο στέλεχος τῆς Ἐπιτροπῆς πού συστήθηκε ἀπὸ τὴν Ἀντιβασιλεία γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ζητήματος τῆς Ἐκκλησίας.

Παρὰ τὰ ὅσα ἔχουν γραφεῖ καὶ γράφονται μέχρι σήμερα γιὰ τὴν αὐτοκεφαλία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδας, παρὰ τὶς ὀποιες δαναυσότητες ἐγιναν σέ θέματα διοίκησης — μητροπόλεις κ.λπ. — ἡ διαχείριση τῶν ἐκκλησιαστικῶν, ἡ Διακίρρυξη τῆς



Ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, στίς 23 Ἰουλίου (4 Αὐγούστου) 1833¹ σφραγίζει τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων. Εἶναι προϊόν τῆς πολιτικῆς ὑπαρξῆς τῆς Ἑλλήνων, εἶναι προϊόν πολιτικῆς - ἐθνικῆς ἐλευθερίας, ἔστω «ἀναγκαῖον κακόν», ὅπου ὑποχρεώνεται νὰ ὁμολογήσει ἀκόμα κι ὁ μεγαλύτερος πολέμιος τοῦ Φαρμακίδη, ὁ Κων. Οἰκονόμου. Ἀξίζει, ἐδῶ, παρενεθικά νὰ ἐπισημάνω τὸ αὐτονόητο: παρά τίς διαμάχες γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς θρησκείας, πού χαρακτηρίζουν τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, τὸ τελευταῖο ἐγγυᾶται καίνομιμοποιεῖ τὴν ἑλληνικότητα τῆς Ἐκκλησίας του, ἐνῶ, συγχρόνως, τὴν ἑλληνικότητα τοῦ πολίτη τὴν ἐγγυᾶται πάλι τὸ ἑλληνικὸ κράτος. Ἕλληνας εἶναι καὶ ὁ μὴ-ὀρθόδοξος, Ἕλληνας εἶναι ὁ μὴ-ἑλληνόφωνος.

Στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰῶνα, ὡστόσο, ὅταν ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα ἐπιβάλλει νέους ὅρους ὀριοθέτησης τοῦ «πολιτικοῦ», ὀθωμανικοῦ χώρου, τὰ πράγματα ἀλλάζουν. Κι ἀλλάζουν ἀκόμα πιὸ πολύ, ὅταν ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα

διευκολύνει τὸ ἑλληνικὸ κράτος νὰ διεκδικήσει πολιτικά, νὰ ὀρίσει πολιτικά τοὺς Ἀλύτρωτους. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς πραγματικότητας διαμορφώνεται τὸ ἰδεολόγημα τοῦ Γένους, τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους, δηλαδή τοῦ ὀρθόδοξου = ἑλληνικοῦ Γένους (οἰκουμενικοῦ κ.λπ.), τὸ ὁποῖο ἀποκτᾶ καὶ ἀναδρομικὴ ἰσχὺ, συνεπῶς ἱστορικότητα. Ἡ ταῦτιση Ἕλληνας = ὀρθόδοξος, Ἕλληνικό ἔθνος = οἰκουμενικό Γένος, προκύπτει ἀπὸ τὴ σύγκλιση τῶν ἀναγκῶν τριῶν πρωταγωνιστῶν: τοῦ Πατριαρχείου, τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, καὶ ὅσο κι ἂν φαίνεται περιέργο, τῆς ἴδιας τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας, παράγοντα πού, γιὰ λόγους οἰκονομίας, θ' ἀφήσω στὸ περιθώριο.

Ἢδη, λοιπόν, ἀπὸ τὸ 1850, ὅταν μὲ τὴν ἐκδοση τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου ἀποκαθίστανται οἱ σχέσεις Πατριαρχείου - Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, φαίνεται ὅτι κάτι ἀλλάζει: κατ' ὑποχρέωση τοῦ Πατριαρχείου, καταρχήν, νὰ ἐπαναπροσδιορίσει τὸ ρόλο του καὶ νὰ ὀριοθετήσῃ, μὲ ἄλλους ὅρους, τὸ σύνολο τῶν πιστῶν του. Πράγματι, τὸ Πατριαρχεῖο, κάτω ἀπὸ τὸ ὄρος τῶν ὀθωμανικῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ 1856 (Χάτι Χουμαγιούν), δρῖσκει γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία του ἀντιμέτωπο μὲ

τό πρόβλημα τῆς νομιμοποίησης τῆς Ἀρχῆς του. Ἡ ἐξουσία του ἐπὶ τοῦ μιλλέτ (Γένος) δέν εἶναι πλέον «ἐλέω Θεοῦ» καί κατά παραχώρηση τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας, ἀλλά πρέπει νά νομιμοποιεῖται ἀπό τό ἴδιο τό μιλλέτ. Μόνο πού τό μιλλέτ στή μεταρρυθμιστική, ὀθωμανική Αὐτοκρατορία δέν εἶναι ἓνα σύνολο θρησκευτικό, ἀλλά ἓνα σύνολο κοσμικό, οἰονεῖ πολιτικό. Ἐτσι, τό Πατριαρχεῖο πρέπει νά ὀρίσει τό Γένος, νά γίνει φορέας τῶν κοσμικῶν ἀξιών αὐτοῦ τοῦ Γένους καί, ἐπιπλέον, μέσα ἀπό τήν οἰκουμενικότητα τοῦ Γένους νά νομιμοποιεῖ τή δική του οἰκουμενικότητα, καί τοῦτο ἀναδρομικά. Διότι ἡ ὀθωμανική ἐξουσία τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνα, ἔχει ἀνάγκη ἀναδρομικῆς νομιμοποίησης τῆς πολιτικῆς τῆς κυριαρχίας ἐπὶ ὅλων τῶν ὀθωμανῶν, ὡς πολιτῶν καί ὄχι ὡς ὑποταγμένων.

Τό ἑλληνικό κράτος, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, πού ἀπό τά πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς του ἔχει ἀναλάβει ἀποστολή — τήν ἀπελευθέρωση τῶν Ἀλύτρωτων — πρέπει στό δεύτερο μισό τοῦ 19ου αἰῶνα νά ὀριοθετηθεῖ καί νά ὀρίσει τό σῶμα τῶν Ἀλύτρωτων, νά τό ἀναλάβει δηλαδή πολιτικά. Πρέπει, λοιπόν ν' ἀποκαταστήσει γεωγραφικά καί ἱστορικά τή συνέχεια τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, νά νομιμοποιήσῃ τή διεκδίκησή του διαχρονικά. Τό Πατριαρχεῖο, μέ τό θεσμικό του πλέγμα, μπορεί ν' ἀποκαταστήσῃ τή συνέχεια στό χωρὸ καί τό χρόνο, ἀρκεῖ νά γίνει κέντρο ἀναπαραγωγῆς, στό πλαίσιο τοῦ Γένους, τῶν ἀξιών τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Οἱ ἀνάγκες τοῦ Πατριαρχείου καί τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, πρὸς τά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, συμπίπτουν. Κι ἂν οἱ ἀνάγκες τους κάποτε τούς ὀδηγοῦν σέ σύγκρουση (χαρακτηριστικὴ περίπτωση ἡ σύγκρουση Τρικούπη - Ἰωακείμ III), ἀφοῦ διεκδικοῦν τό ἴδιο σῶμα - τό Γένος - τό Πατριαρχεῖο, τό Ἀλύτρωτο ἔθνος, τό ἑλληνικό κράτος, οἱ ἴδιες αὐτές ἀνάγκες τούς ἐπιβάλλουν, ἐν τέλει, σὺς σχέσεις ἀμοιβαιότητος, πού πολὺ γρήγορα ἀναπτύσσουν.

Τό Γένος, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς ὀθωμανικὲς μεταρρυθμίσεις, ἀπὸ τό ὄποιο ἔχουν ἀποσκιρτήσῃ οἱ Σέρβοι, οἱ Βούλγαροι, οἱ Ρουμῖνοι, καί τό ὄποιο «ἑλληνοποιεῖται», λόγω τῆς διείσδυσης τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ὑποχρεώνει τό Πατριαρχεῖο, ὄχι χωρὶς δυσκολία, νά ἀνανοηματοδοτήσῃ τό περιεχόμενο τῶν πλέον παραδοσιακῶν ὄρων καί νά ἐπαναπροσδιορίσῃ τή λειτουργία τῶν πλέον παραδοσιακῶν θεσμῶν, τῶν θρησκευτικῶν θεσμῶν. Ἐτσι, στό πλαίσιο τῆς μεταρρυθμιστικῆς Αὐτοκρατορίας, τό Πατριαρχεῖο νομιμοποιεῖ τήν ἐξουσία του ἀπὸ ἓνα Γένος, ὄχι ὀρθόδοξο, ἀλλά ἑλληνορθόδοξο, ἐνῶ τό τελευταῖο ἀποκτᾶ ἀναδρομικὴ ἑλληνικότητα (ἀπὸ πάντα ἑλληνικό), ἀφοῦ πάντα ὑπάρχει ἡ ἐξουσία τοῦ Πατριαρχείου: ὅσο ὑπάρχει Πατριαρχεῖο ὑπάρχει Γένος, ἑλληνικό Γένος. «Τό ἑλληνικόν ἔθνος, τό παλαιάτατον ἐν τῇ Αὐτοκρατορίᾳ καί τό Πατριαρχεῖον αὐτοῦ»,⁵ ὑποχρεώνεται νά δηλώσῃ τό Πατριαρχεῖο τό 1908, ἐνῶ ἡ οἰκουμενικότητα τοῦ «ἑλληνικοῦ» Γένους νομιμοποιεῖται ἀναδρομικά ἀπὸ τήν οἰκουμενικότητα τοῦ Πατριαρχείου, ἐνῶ τοῦ τελευταίου ἡ οἰκουμενικότητα νομιμοποιεῖται συγχρονικά ἀπ' αὐτήν τοῦ Γένους («Ἦτο Πατριάρχης Οἰκουμενικός, ἦτο Πατριάρχης Ἑλλην», λέει ὁ Γεδεῶν τό 1908 γιὰ τόν Ἰωακείμ III, συμπτωνκῶνοντας ἔξοχα τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς).

Ἡ σχέση, λοιπόν, ἀμοιβαιότητος, ἀνάμεσα στό ἑλληνικό κράτος καί τό Πατριαρχεῖο μπορεί νά περιγραφῆ ὡς ἑξῆς: ὅσο τό Πατριαρχεῖο ἐγγυᾶται τή διαχρονικότητα τοῦ ἑλληνορθόδοξου Γένους στό ὀθωμανικό ἔδαφος, ἄλλο τόσο τό ἑλληνικό κράτος ἐγγυᾶται τήν ἑλληνικότητα τῶν θεσμῶν τοῦ Πατριαρχείου.

τῆς ἐξουσίας τοῦ τελευταίου ἐπὶ τοῦ ἑλληνορθόδοξου Γένους. Ὅπως γίνεται εὐκόλα ἀντιληπτό, ἡ ταύτιση Ἑλληνικό ἔθνος = Ὁρθόδοξο Γένος (Ἑλληνας = Ὁρθόδοξος), ἀνταποκρίνεται στή μεγάλη ἀπαίτηση τῆς ἐποχῆς, ὅπως αὐτή προκύπτει ἀπὸ τό Μεγαλοῖδεατισμό τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας, ἐνῶ ἔτσι κι ἄλλως ἱστορικά οὐδεμία σχέση ἔχει μ' ὅλα αὐτά, ἀποκτᾶ, μέσω τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἔθνικό ρόλο. Στήν οὐσία Κράτος - Ἐκκλησία στό πλαίσιο τοῦ Ἀλυτρωτισμοῦ ἀλληλοεξαρτῶνται: ἡ Ἐκκλησία, ὡς ὁ κληρονόμος τοῦ θρησκευτικοῦ (= ἔθνικοῦ) παρελθόντος τῶν Ἑλλήνων, νομιμοποιεῖ συγχρονικά τήν ταύτιση Ἑλληνας = Ὁρθόδοξος, τό ἑλληνικό κράτος, ὥστόσο, νομιμοποιεῖ τήν κληρονομία τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀποκατάσταση, αὐτῆ τῆν περίοδο, τῆς μνήμης τοῦ Γρηγορίου Ε' — τοῦ γνωστοῦ πολέμιου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης — ἡ ἀποκατάστασή του, λοιπόν, ὡς ἔθνικοῦ συμβόλου, πού γίνεται μέσα ἀπὸ τήν ἀγαπή συνεργασία Κράτους - Ἐκκλησίας, ἀποτελεῖ τήν ἀπόδειξη τῶν παλαιάνων.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος κ. Χριστόδουλος: Ἡ κορυφή ἑνός ἀλυτρωτικοῦ, ἰδεολογικοῦ παγόδουλου

Τό ἰδεολόγημα Ἑλληνας — Ὁρθόδοξος, ἑλληνικό ἔθνος = ἑλληνορθόδοξο Γένος ἐξουδετεροῦνται, ὀριστικά καί ἀμετάκλητα, τό 1922, ὅταν ἡ πραγματικότητα ἔθεσε, μέ τούς πιό σκληροῦς ὄρους τέλος στίς ἀλυτρωτικὲς «ἀνάγκες» τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ὅμως ἡ ταύτιση, παθητικά, συντηρήθηκε, ἐφόσον τό ἑλληνικό κράτος δέν προχώρησε, μεταξύ ἄλλων, στό χωρισμό Κράτους - Ἐκκλησίας. Κάποτε μάλιστα καί ἐνεργητικά συντηρήθηκε, ὅταν τό ἑλληνικό κράτος θέλησε νά «καθλιώσει» τήν ἑλληνική κοινωνία καί νά τῆς ἐπιβάλλῃ τό πιό ἀντιδραστικό του πρόσωπο («Ἑλλάς Ἑλλήνων Χριστιανῶν»). Τά τελευταῖα εἴκοσι χρόνια, ὥστόσο, καί παρὰ τό γεγονός ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας δέν ἔχασε τό ἔθνικό της κύρος (ἀφοῦ δέν ὑπάρχει χωρισμός), προσπάθησε νά τηρήσῃ μιὰ στάση σχεδόν «σιωπῆς», προκειμένου ν' ἀποφύγῃ πολιτικὲς ἀναμίξεις.

Μέ τόν κ. Χριστόδουλο τὰ πράγματα ἀλλάζουν. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας, γιὰ πρώτη φορά στήν ἱστορία τῆς, διεκδικεῖ, διὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τῆς, ὄχι ἀπλῶς ἔθνικό ρόλο, ἀλλά ἔθναρχικό ρόλο. Διεκδικεῖ τήν Ἀρχή τοῦ Γένους. «Ὁ χωρισμός Ἐκκλησίας - Κράτους σημαίνει κατ' οὐσίαν χωρισμὸν ἔθνους καί Ἐκκλησίας. (...) τό ἔθνος, τό Γένος ἐδράζεται ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας», ἔγραφε ὁ κ. Χριστόδουλος, ὡς μητροπολίτης Δημητριάδος, στό Βῆμα, 9.4.1995. Στό ἀπόσπασμα αὐτό, καθώς καί στό σημερινό ἀρχιεπισκοπικό λόγο, συμπτωνκῶνεται ὅλη ἡ οὐσία τοῦ πιό ἀντιδραστικοῦ, τοῦ πιό ἔθνικιστικοῦ λόγου, πού τὰ τελευταῖα χρόνια προσπαθεῖ νά κυριαρχήσῃ στήν ἑλληνική κοινωνία, ἓνας λόγος πού ἀρχίζει ν' ἀποκτᾶ «ἔθνικὴ ἐγκυρότητα», ἀφοῦ ἐκφέρεται ἀπὸ τόν Ἀρχιεπίσκοπο.

Δέν σχολιάζω καθόλου τό σχῆμα «ἔθνος χωρὶς Ἐκκλησία, δέν εἶναι ἔθνος», οὔτε τό σχῆμα «Κράτος χωρὶς ἔθνος (δηλαδή Ἐκκλησία) εἶναι ἀνέστιο μόρφωμα» πού, τοποθετημένα στίς ἱστορικὲς τούς διαστάσεις, πρέπει νά μεταφράζονται, ὡς ἀκολούθως: «Ἐκκλησία χωρὶς Κράτος εἶναι Ἐκκλησία χωρὶς ἔθνικό κύρος, χωρὶς ἔθνικό ρόλο». Ἐπιμένω μόνο στό σχῆμα «τό ἔθνος, τό Γένος ἐδράζεται ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας». Μέ τό Γένος ὁ Ἀρχιεπίσκοπος, ἐκτός ἀπὸ τό ὅτι διεκδικεῖ ἔθναρχικό

ρόλο, άρα, διεκδικεί κληρονομικῶ δικαιώματι, πατριαρχικό κύρος, κάνει αναδίπλωση στόν Άλυτρωτισμό τοῦ 19ου αιώνα. Κι ἐδῶ τὰ πράγματα γίνονται πολύ σοβαρά, πολύπολιτικά.

Μέ τό Γένος (Έλληνισμός = Όρθοδοξία), ὁ κ. Χριστόδουλος κωδικοποιεῖ στό συμβολικό επίπεδο τόν άνορθολογικό, άλυτρωτικό λόγο τῶν έλληνορθόδοξων, νεορθόδοξων κινήματων. Τό Γένος νομιμοποιεῖ τήν έπαναφορά σέ σχήματα, ὅπως αὐτό τοῦ Έλλαδίτες - Έλληνες, πού άκοῦμε ὄλο καί πῶ σιχνά τελευταῖα: τίς εκφράσεις, τύπου «έλλαδικό κράτος» πού μέ έμμογή χρησιμοποιεῖται άπό κάποιους τὰ τελευταῖα χρόνια.

Αὐτές, ὡστόσο, οἱ άλυτρωτικές αναδιπλώσεις στό παρελθόν, αὐτή ἡ άνορθολογική, μεταφυσική άντιμετώπιση τοῦ παρόντος καί τοῦ μέλλοντος χρόνου, μέσα άπό τήν προβολή τους στά προβλήματα τοῦ παρελθόντος, θά εἶχαν λιγότερο ἔθνικό δάρος —άλλά θά ἔχαναν τήν πολιτική τους άθωότητα— άν τό έλληνικό κράτος δέν νομιμοποιούσε ἔθνικά τό κύρος τῶν συμβολικῶν τους φορέων. Όσο τό έλληνικό κράτος ἔξακολουθεῖ, μέ τό μή-χωρισμό, νά νομιμοποιεῖ συγχρονικά καί διαχρονικά τήν ταύτιση Έλληνας = Όρθόδοξος: ὅσο ἔξακολουθεῖ, ἔστω καί παθητικά, νά διαμεσολαβεῖ τό έλληνικό μέ τό θρησκευτικό, άκυρώνοντας τήν επίπονη ἱστορία τοῦ έλληνικοῦ λαοῦ, άκυρώνοντας, δηλαδή, τή δική του ἱστορία: ὅσο τό έλληνικό κράτος ἐπιτρέπει τή συρρίκνωση τῆς έλληνικῆς Ἱστορίας σέ άναχρονιστικά ιδεολογήματα, ὁ Ἄρχιεπίσκοπος κ. Χριστόδουλος θά νομιμοποιεῖται ν' άσκει ἔθνική ἔξουσία, θά νομιμοποιεῖται νά διεκδικεῖ ἔθναρχικό ρόλο: ὁ Ἄλυτρωτισμός τοῦ Ἄρχιεπισκόπου δέν εἶναι άλυτρωτισμός μιᾶς ἔθνικιστικῆς ὁμάδας, γι' αὐτό μᾶς άφορᾶ ὄλους, πρωτίστως τό Κράτος.

1. Έφημ. Ἄθηνᾶ, Ἄθήνα, 1 Φεβρουαρίου 1848· παρατίθεται άπό τόν Φ. Ἡλιοῦ, Ἰδεολογικές χρήσεις τοῦ Κοραϊσμοῦ στόν 20ο αἰώνα, Πολίτης, 1989, σ. 106.

2. Βλ. τίς πολύ σημαντικές μελέτες τῶν: Ε. Ζαχαριάδου, Δέκα τουρκικά ἔγγραφα γιά τήν Μεγάλη Ἐκκλησία (1483-1567), Ἄθήνα 1996· Ρ. Konortas, Les rapports juridiques et politiques entre le Patriarcat orthodoxe de Constantinople et l' administration ottomane de 1453 á 1600, Paris I, 1985, 2r. Ἐπίσης τίς μελέτες τῶν Ἄποστολόπουλου, Brande κ.λπ.

4. Γιά τὰ σχετικά μέ τή Διακήρυξη, βλ. Γκ. Α. Μάουερ, Ὁ έλληνικός λαός, Ἄθήνα 1976, σ. 499-514.

5. «Ταχρίριον πρὸς τήν Α. Ὑψ. τόν Μ. Βεζύρη», Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΗ (1908), σ. 466.

ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ

Ἡ εἶδηση αὐτή σᾶς άφορᾶ. Ὑπάρχει ἕνα περιοδικό πού λέγεται ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ καί εκδίδεται άπό τόν «Ἐξάντα». Μέχρι τώρα ἔχουν κυκλοφορήσει 12 τεύχη. Τά ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ δημοσιεύουν κείμενα άπό τό χώρο τῆς θεωρίας καί τῆς ἐπιστημολογίας τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν καί τῆς φιλοσοφίας. Τό περιοδικό αὐτό εἶναι άποτέλεσμα συνεργασίας πανεπιστημιακῶν άπό ὄλα τὰ Α.Ε.Ι. τῆς Ἑλλάδας, καθῶς καί ξένων θεωρητικῶν. Τά ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ προωθοῦν τήν κριτική σκέψη καί τόν προβληματισμό πάνω στίς ἀξίες τοῦ σύγχρονου κόσμου καί θέτουν ἐρωτήματα πού άφοροῦν τή σχέση ἐπιστημονικῆς σκέψης καί πολιτικῆς εὐθύνης. Στά τεύχη πού ἔχουν κυκλοφορήσει μέχρι τώρα συμπεριλαμβάνονται ἄρθρα γιά τήν κριτική φιλοσοφία τοῦ Διαφωτισμοῦ (Σμίθ, Κάντ), τόν μαρξισμό, τήν κριτική στό σύγχρονο σχετικισμό, ἀξιολογικά προβλήματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, τὰ θεμέλια τῆς σύγχρονης πολιτικῆς φιλοσοφίας (Χόμπς, Σπινόζα), προβλήματα ἱστορισμοῦ καί κανονιστικότητας στή σύγχρονη θεωρία, προβλήματα μιᾶς κριτικῆς ἐπιστημολογίας γιά τήν ἐποχή μας, κ.ά. Τά ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ ἀπευθύνονται στόν πανεπιστημιακό, στόν κοινωνικό ἐπιστήμονα, στόν φοιτητή τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν καί τῆς φιλοσοφίας, καθῶς καί στόν καλλιεργημένο καί κριτικά προσανατολισμένο ἀναγνώστη. Ἄν ἔχετε σπῆτι σας καί τὰ 12 τεύχη τῶν ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΩΝ, θεωρήστε ὅτι ἡ εἶδηση αὐτή δέν σᾶς άφορᾶ.

Τό τεύχος 11/12 τῶν ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΩΝ, πού μόλις κυκλοφόρησε, περιλαμβάνει:

- Α. Poltermann, Νεοϊστορισμός ἢ πολιτικός διαφωτισμός
- Η. Reichelt, Δίκαιο καί ἐπικοινωνία στόν Χάμπερμας
- Κ. Λελεδάκης, Κοινωνία καί νεωτερικότητα στόν Χάμπερμας
- Γ. Ξηροπαίδης, Γλώσσα καί κοινωνική θεωρία στόν Χάμπερμας
- Ι. Πατέλλη, Όρθολογικότητα καί ἀξίες (Κάρναπ, Κουάν)
- Α. Ἀχείμαστος, Μπασελάρ καί διαλεκτική ὀρθολογικότητα
- Ν. Σεβαστάκης, Ρομαντισμός καί πολιτική
- Δ. Δρόσος, Ἄγορά καί πολιτική άπόφαση
- Θ. Παπαϊωάννου, Ἄγορά καί δίκαιο στόν Χάγιεκ
- Μ. Ἀγγελίδης, Κοινότητα, ἐλευθερία, ισότητα

ΕΞΑΝΤΑΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.

Διδότου 59 - 106 81 Ἄθήνα,

Τηλ.: 380.4885 - Fax: 381.3065

Ο ΝΟΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΙΚΗ ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ: ΜΕΓΑΛΟ ΤΟ ΚΑΛΑΘΙ ΚΑΙ ΤΑ ΚΕΡΑΣΙΑ ΛΙΓΑ

της Πόπης Διαμαντάκου

Ενα επικοινωνιακό τοπίο σχεδόν άγνωστο, όπως πρόκειται να είναι αυτό που θα διαμορφώσει η ψηφιακή τεχνολογία, καλείται να αντιμετωπίσει ο νόμος για την ψηφιακή-συνδρομητική τηλεόραση, που ψήφισε με συνοπτικές διαδικασίες το θερινό τμήμα της Βολής ακριβώς στην έκπνοή της περιόδου των συνεδριάσεών του και με την αντιπολίτευση σύσσωμη να έχει αποχωρήσει πριν ακόμη ξεκινήσει ή κατ' άρθρον συζήτηση. Πάντως, δεν χρειάζεται να περιμένουμε την ψηφιακή τεχνολογία για να δούμε τις μεγάλες αλλαγές της ζωής, της πολιτικής, των όρων με τους οποίους πραγματευόμαστε τον κόσμο. Όλα αυτά έχουν ήδη αλλάξει με βάση τους όρους της αγοράς του θεάματος. Τό γεγονός είναι ότι από την ημέρα που, ως τηλεοπτικό κοινό, νοστιμευτήκαμε τό θέαμα, τό σόου, την ήδονή του ξαφνιάσματος δύσκολα ο λόγος και ή μακρά διαδικασία της σκέψης βρίσκουν έδαφος ν' ανθίσουν. Τό μόνο καινούργιο της νέας εποχής είναι ότι θα καταβάλουμε αντίτιμο για τις υπηρεσίες που θά προσφέρονται, προκειμένου να συγχρονίσουμε τό βήμα με τό παγκόσμιο επικοινωνιακό «μάρς». Απλώς όρισμένοι σε αυτό τον πλανήτη θά στοιχηθούν στό ψηφιακό άγλημα και θά δηματίσουν παρέα και άλλοι πάλι, θά μείνουν έκτός να κοιτούν.

Όσο για τόν νόμο για την ψηφιακή, συνδρομητική τηλεόραση είναι άτολμος, σε όρισμένα σημεία σκοτεινός και πολύπλοκος, ιδίως στις διατάξεις που αφορούν τή διαφάνεια του μετοχικού κεφαλαίου των τηλεοπτικών επιχειρήσεων, με ρυθμίσεις αποσπασματικές κυρίως όσον αφορά τή λειτουργία του Έθνικου Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης. Τό όποιο ενισχύεται ως πρός τις κυρωτικές του αρμοδιότητες, παραμένει όμως «ούρά» του ύπουργού Τύπου, που κρατά τόν τελευταίο και καθοριστικό λόγο είτε στην άδειοδοτική διαδικασία, είτε στην κυρωτική. Μέ τις διατάξεις, που αφορούν τή λειτουργία και τις αρμοδιότητες του ΕΣΡ γίνεται σαφές, ότι ή κυβέρνηση δεν επιθυμεί τήν ανεξάρτηση λειτουργία του — αμφίβολο είναι αν

επιθυμεί καν τή λειτουργία του— θέτοντας όλες τις αποστάσεις του υπό τόν έλεγχο νομιμότητας του ύπουργού Τύπου.

Τό κύριο χαρακτηριστικό του νόμου αυτού, όπως άλλωστε και του προηγούμενου του 2328 που αφορά τή λειτουργία της ιδιωτικής τηλεόρασης, είναι οι υπερεξουσίες του ύπουργού Τύπου. Τό νομοσχέδιο για τήν ψηφιακή τηλεόραση ακολουθεί και συμπληρώνει τή «φιλοσοφία» του νόμου Βενιζέλου, που θέλει ενισχυμένο τόν κρατικό έλεγχο. Γίνεται μάλιστα, ιδίως στην εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου, μιά συστηματική σύγκριση των έννοιών του «κρατικού έλέγχου» και του «δημοσίου έλέγχου», ή όποια θά έπρεπε να αποδοθεί ή σε άγνοια του νομοθέτη, πράγμα μάλλον άπιθανο ή σε προσπάθεια «έξωραϊσμού» του ενισχυμένου ρόλου του κράτους. Μέ αυτόν τόν τρόπο ταυτίζει τό «δημόσιο» με τό «κρατικό», μόνο που ή πρώτη έννοια προϋποθέτει τή συμμετοχή των πολιτών, σε αντίθεση με τή κρατική σφαίρα, τήν όποια καθορίζει αποκλειστικώς ή κυβερνητική έξουσία.

Πάντως τό νομοσχέδιο ψηφίστηκε χωρίς σχεδόν να συζητηθεί, καθώς αποχώρησε σύσσωμη ή αντιπολίτευση σε ένδειξη διαμαρτυρίας, για τήν έπιμονή και τή διασύνη της κυβέρνησης να τό καταθέσει στό θερινό τμήμα. Τό κύριο έπιχείρημα ήταν ή σπουδαιότητα του νομοσχεδίου, καθώς αφορά ένα μέλλον με νέες επικοινωνιακές σχέσεις, οι όποιες θά καθορίζονται με όρους όλο και περισσότερο οικονομικούς, όλο και λιγότερο πολιτικούς. Τί σημαίνει αυτό; Ότι στό έξής όλες οι επικοινωνιακές υπηρεσίες προϋποθέτουν ειδική συνδρομή. Επίσης τό τεράστιο κόστος των επενδύσεων για τήν ψηφιακή τεχνολογία προϋποθέτει και ισχυρές επιχειρήσεις είτε στόν τομέα των προγραμμάτων, όπου εντάσσονται τά πανάκριβα δικαιώματα άναμετάδοσης άθλητικών συναντήσεων, είτε των υπηρεσιών. Αυτό σημαίνει άπαραίτητες συμμαχίες ή και είσοδο στην ελληνική τηλεοπτική αγορά ξένων μεγάλων επιχειρήσεων.

Υπό τήν πίεση τῶν ἐξελίξεων

Ἡ παρουσία τῆς εταιρείας Nethold — Ὁλλανδικῶν κυρίως συμφερόντων μέ στενοῦς δεσμούς μέ τούς μετόχους τοῦ Mega — βασική μέτοχος τῶν συνδρομητικῶν καναλιῶν Filmnet καί Supersport καί ἡ ὁποία ἀνακοίνωσε ἀπό τήν περασμένη Ἄνοιξη τήν πρόθεσή της νά ἐκπέμψει ψηφιακό δορυφορικό «μουνκέτο», ἀπέτελεσε τόν κύριο «μοχλό» πίεσης πρὸς τήν κυβέρνηση γιά νά ἐπισπεύσει τίς διαδικασίες ψήφισης τοῦ νομοσχεδίου. Ὁ λόγος ἦταν ὅτι ἡ ἀναμετόδοση δορυφορικῶν, ψηφιακῶν προγραμμάτων δέν εἶναι δυνατόν νά ἐλεγχθεῖ, καθὼς μέ τήν ἐγκατάσταση μιᾶς δορυφορικῆς κεραίας, μπορεῖ νά γίνει ἡ λήψη τοῦ σήματος μέσω δορυφόρου. Ὡστόσο ὁ νόμος ἀπαγόρευε τήν ἐκπομπή τῆς δέσμης τηλεοπτικῶν ἐκπομπῶν ἀπό ἑλληνικό ἔδαφος πρὸς τόν δορυφόρο — ἐκτός κι ἂν τήν ἀναλάμβανε ἡ EPT. Ὁ σκόπελος ὅμως, θά μπορούσε νά παρακαμφθεῖ μέ τή μετάθεση τῆς δορυφορικῆς ἐγκατάστασης σέ ἔδαφος γειτονικῆς χώρας. Αὐτό χρησιμοποιήθηκε ὡς ἐπιχειρημα ἀπό τήν πλευρά τῆς Nethold γιά νά ἐκδιᾶσει τήν ἄδεια ἐκπομπῆς ψηφιακῶν προγραμμάτων, ἡ ὁποία σέ συνδυασμό μέ τή λειτουργία ἤδη τῶν δύο συνδρομητικῶν ἐπιγείων καναλιῶν, θά τῆς ἔδινε μονοπωλιακό προνόμιο στόν ἑλληνικό τηλεοπτικό χώρο.

Ἡ ψηφιακή τηλεόραση ἄρχισε νά μυρίζει «ἀντάρτικο» θυμίζοντας τήν ἐναρξη πρὶν μερικά χρόνια τῆς ιδιωτικῆς τηλεόρασης, πού κατέληξε στό σημερινό χάος. Στό μεταξύ παρατηρήθηκε μεγάλη δραστηριοποίηση στόν χώρο καί ἄλλων Ἑλλήνων ἐπιχειρηματιῶν μέ τή δημιουργία ψηφιακοῦ «μουνκέτου» καί ἀπέναντι στό Nova τῆς Nethold ἐτοιμαζόταν μιᾶ ἄλλη ψηφιακή τηλεόραση μέ τή συνεργασία, ὅπως λεγόταν, τῶν Κυριακοῦ τοῦ Ant1 καί Κόκκαλη. Ἐπίσης, ἡ εταιρεία Nethold, σέ στενή σχέση μέ τό Mega μέσω τῆς κοινῆς εταιρείας Multichoise, ἡ ὁποία ἔχει τό σέριδς τῶν συνδρομητικῶν καναλιῶν καί τῶν ἀποκωδικοποιητῶν, παρουσίασε τάσεις ἀνεξαρτοποίησης. Ἀπέναντι σέ ὅλες αὐτές τίς κινήσεις, πού δέν εἶχαν κίν ὀριστική κατάληξη, ἡ κυβέρνηση ἐμφανίστηκε μέ μιᾶ πρωτότυπη καί δικῆς τῆς ἐμπνεύσεως πρόταση γιά τή δημιουργία μιᾶς «κοινῆς ψηφιακῆς πλατφόρμας» — σέ καμία ἄλλη χώρα δέν παρουσιάστηκε κάτι παρόμοιο ὡς κρατική κατεύθυνση. Ἡ κυβερνητική αὐτή θέση, ἡ ὁποία ἐκφράζεται ἐμμέσως πλὴν σαφῶς καί στό νομοσχέδιο, μέ τή διευκλίνηση νά λειτουργήσουν χωρὶς τίς δαιδαλώδεις προϋποθέσεις τοῦ νόμου ψηφιακά κανάλια μέσω τῆς «θυγατρικῆς τῆς EPT» μέ τό πρόσχημα ὅτι προφυλάσσει τίς ἐπιχειρήσεις ἀπό οἰκονομική ἀποτυχία ἂν προσπαθήσουν μόνες, — γιὰτί εἶναι ἀκριδὴ ἡ ψηφιακή τεχνολογία καί ἐπομένως ἔτσι ἐπιτυγχάνεται καί ἡ ὑγεία τοῦ ψηφιακοῦ περιβάλλοντος — τίς ἐνώνει ὅλες ὑπό τή σκέπη καί ἄρα τόν ἔλεγχο τοῦ κράτους. Γιατί δεδαίως, προβλέπεται ὄχι μόνον ἡ συμμετοχή τοῦ κρατικοῦ τομέα μέσω EPT, ἀλλά καί ὅτι τό διοικητικό συμβούλιο τῆς θυγατρικῆς εταιρείας θά διορίζεται ἀπό τόν ἴδιο τόν ὑπουργό Τύπου.

Σύσταση θυγατρικῆς εταιρείας τῆς EPT

Τό ἐνδιαφέρον στοιχεῖο στήν ἴδρυση θυγατρικῆς εταιρείας τῆς EPT Α.Ε. εἶναι ὅτι μπορεῖ νά συσταθεῖ ἀμέσως μέ τήν ψήφιση τοῦ νόμου καί κατά παρέκκλιση ὅλων τῶν διατάξεών του. Ὅσοι δηλαδή, ιδιώτες ἐπιθυμοῦν νά συμμετέχουν στήν κοινή ψηφιακή ἐπιχείρηση, δέν χρειάζεται νά ὑποβληθοῦν στίς διαδι-

κασίες καί τόν ἔλεγχο πού προβλέπουν οἱ διατάξεις τοῦ νόμου. Πρόκειται γιά ἓνα εἶδος «παραθύρου» μέσω τοῦ ὁποίου διευκολύνονται ὅσοι ἐπιγόνται νά ἐκπέμψουν ψηφιακή - συνδρομητική τηλεόραση, μέ ἀντάλλαγμα τῆ συμμετοχῆ τοῦ κρατικοῦ φορέα EPT. Μοναδική ὑποχώρηση στό σημείο αὐτό ἦταν ἡ μὴ θέσπιση κατώτατου ὁρίου γιά τό ποσοστό συμμετοχῆς τῆς EPT στό μετοχικό κεφάλαιο.

Θετικές διατάξεις ὑψηλῆς κωδικοποίησης

Πάντως οἱ συνεννοήσεις, οἱ συμμαχίες, οἱ ὑπόγειες διεργασίες τῶν ιδιωτῶν πού ἐξέφρασαν τή διάθεση νά δραστηριοποιηθοῦν στόν χώρο τῆς ψηφιακῆς ἀναδιατάχθηκαν, ἐπανατοποθετήθηκαν καί ἀναδιαμορφώθηκαν πολλές φορές, σέ σημείο νά μὴ ἔχει γίνει ἀκόμη σαφές ποιοί τελικῶς θά παραμείνουν στό χώρο καί θά διεκδικήσουν ἄδειες ἐκτός τῆς Nethold, πού εἶναι μὲν ἔτοιμη, ἀλλά τό νομοσχέδιο τῆς ἔχει δάλει ἓνα ἀκόμη ἐμπόδιο. Ἀπαγορεύει σέ εταιρείες πού ἔχουν ἄδεια γιά τήν ἐκπομπή συνδρομητικῆς τηλεόρασης μέ τό ἐπίγειο ἀναλογικό σύστημα, ὅπως μεταδίδεται δηλαδή τώρα τό Filmnet, νά ἔχουν ἄδεια παράλληλα καί γιά ψηφιακή, συνδρομητική τηλεόραση. Αὐτό σημαίνει ὅτι, θά πρέπει νά ἐπιλέξει εἴτε τόν ψηφιακό χώρο εἴτε τόν ἀναλογικό καί ἂν καταθέσει αἴτηση γιά ψηφιακή τηλεόραση, θά πρέπει νά σταματήσει νά ἐκπέμψει τό ἀναλογικό σήμα. Ἐκτός αὐτοῦ ὅμως, ἀπαγορεύεται νά χρησιμοποιήσει τήν προνομιακή της θέση στόν συνδρομητικό χώρο, γιά νά ἐπεκταθεῖ στόν ψηφιακό. Οἱ σχετικῆς διατάξεις φαίνεται νά προλαμβάνουν τή δημιουργία μονοπωλιακῆς κατάστασης στόν τομέα τῆς ψηφιακῆς. Ὡστόσο ἀφήνουν πολλά περιθώρια γιά περαιτέρω ἀποκωδικοποίησή τους ἂν συνοπολογιστοῦν καί οἱ ιδιόμορφες ἐπιχειρησιακές σχέσεις καί δραστηριότητες τοῦ ἑλληνικοῦ τηλεοπτικοῦ - ἐκδοτικοῦ χώρου.

Αὐτό ἐνδεχομένως ἀπέτελεσε καί τό ἄλλοθι γιά τήν ἀποχώρηση τῆς ἀντιπολίτευσης, κάθε πολιτική πλευρά τῆς ὁποίας ἐξέφρασε τούς δικούς της λόγους, ὅλες ὅμως, στηρίχθηκαν στό διαδικαστικό ζήτημα τῆς κατάθεσης ἑνός νομοσχεδίου ὑψίστης σημασίας στό θερινό τμήμα τῆς Βουλῆς. Τό περιεχόμενο τοῦ νομοσχεδίου πάντως κάθε ἄλλο παρὰ τό καθιστᾶ ὑψίστης σημασίας καθὼς δέν λαμβάνει ὑπόψη του σημαντικούς τομεῖς τοῦ ψηφιακοῦ χώρου. Ὁ σημαντικότερος λόγος εἶναι ὅτι στή χώρα μας ἓνα μεγάλο μέρος τῶν ὑπηρεσιῶν, πού προηγούνται ἢ εἶναι συναφεῖς μέ τήν ψηφιακή συνδρομητική τηλεόραση, ὅπως εἶναι ἡ καλωδιακή-συνδρομητική τηλεόραση, δέν λειτουργοῦσαν ποτέ. Ὑπάρχει ἤδη, δηλαδή ἓνα μεγάλο κενό τεχνολογικῆς ὑποδομῆς, πού δημιουργεῖ προβλήματα ἀπό τήν ἄλλειψη ἐμπειρίας καί γνώσης γιά τόν τρόπο πού μποροῦν νά ὀριστοῦν νομικῶς καί νά προβλεφθοῦν οἱ νέες ἐπιχειρηματικῆς σχέσεις στόν χώρο τῆς ψηφιακῆς-συνδρομητικῆς τηλεόρασης. Τό νομοσχέδιο πάντως πού κατέθεσε ἡ κυβέρνηση εἶχε σαφῶς δύο στόχους: νά ἐπιτρέψει τή λειτουργία ἑνός τουλάχιστον «μουνκέτου» ψηφιακῆς τηλεόρασης μέ νόμιμες διαδικασίες καί μέ τήν εὐκαιρία νά τακτοποιήσει ὀρισμένους «ἐκκρεμότητες» ὡς πρὸς τίς ἀρμοδιότητες καί τή λειτουργία τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης. Ὡς πρὸς τόν πρώτο στόχο, οἱ ρυθμίσεις εἶναι τυπικές, δέν λαμβάνουν διόλου ὑπόψη τίς ἐξελίξεις καί τίς παράλληλες ὑπηρεσίες, πού συνδέονται μέ τή λειτουργία ψηφιακῆς τηλεόρασης (on line ὑπηρεσίες, πληρωμὴ ἀνά θέαση κ.λπ.) οὔτε καί τίς ἐξειδικευμένες ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητες, ὅπως εἶναι ἡ παραγωγή ἀποκωδικοποιητῶν

καί του λογισμικού, ή παροχή τεχνικών υπηρεσιών πρόσδοσης, ή διαχείριση του δικτύου συνδρομητών και ή διάθεση συστημάτων ηλεκτρονικού οδηγού προγράμματος. Αυτό δέν σημαίνει, βέβαια, ότι οι ραγδαίες εξελίξεις στον τομέα των νέων τεχνολογιών δέν μπορεί να προλάβουν και πάλι τους νομοθέτες με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν επικίνδυνες στρεβλώσεις στη λειτουργία και της ψηφιακής τηλεόρασης. Πάντως με τους εξειδικευμένους τομείς των ψηφιακών συστημάτων «ξεμπερδεύει» ή είσηγητική έκθεση του νομοσχεδίου αναφέροντας ότι ο νόμος αναλόγως προς τις εξελίξεις θά βελτιώνεται και θά εμπλουτίζεται. Στην πραγματικότητα οποιαδήποτε λεπτομερής νομική πρόβλεψη για όλες αυτές τις υπηρεσίες με δεδομένη την τεχνολογική καθυστέρηση στη χώρα μας όχι μόνο θά δέσμευε τις εξελίξεις, αλλά θά απαιτούσε και ένα πολυδαίδαλο νομοσχέδιο, με υψηλές απαιτήσεις γνώσεων και διορατικότητας από την πλευρά της κυβέρνησης, του νομοθέτη αλλά και των πολιτικών δυνάμεων της αντιπολίτευσης. Και αυτό σημαίνει πρωτίστως καθυστέρηση στην κατάθεσή του.

Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης

Ός προς τον δεύτερο του στόχο, να διευθετηθεί «έκκρεμότητες» στη λειτουργία του ΕΣΡ, οι οποίες αποκαλύφθηκαν από τις αδυναμίες που εμφάνισε στην πορεία της προσηλάθειας του να ανταποκριθεί στο ρόλο του τό νομοσχεδίου, όχι μόνο είναι άτολμο, αλλά με την αποσπασματική διευθέτηση «άμαρτιών» του προηγούμενου νόμου περιπλέκει ακόμη περισσότερο τη θέση του Συμβουλίου. Επίσης ενισχύοντας τον κυρωτικό του ρόλο, χωρίς όμως να ενισχύσει αντίστοιχως και τον ρόλο του κατά την άπονομή άδειών, ο οποίος παραμένει απλώς «γνωμοδοτικός», του δίνει μιá χροιά «είσαγγελικού» όργάνου, που καλείται να τιμωρήσει παραβάτες. Τό νέο θετικό στοιχείο είναι ότι θεσπίζονται ήθικες κυρώσεις εκτός από τά προσηλάθια στο Συμβούλιο να δημοσιοποιεί τό σκεπτικό του για κάθε απόφαση. Με αυτό τον τρόπο μπορεί να δημιουργήσει «γέφυρες» με τό τηλεοπτικό κοινό, του οποίου τις πνευματικές άμυνες καλείται να ενισχύσει εκτός από τά προστατεύσει από τον έμπορικό κυνισμό των καναλιών.

1) Πάντως είναι γεγονός ότι ή διάταξη για την αποκλειστική άπασχόληση του Προέδρου του ΕΣΡ δέν ύπρχε στο αρχικό σχέδιο νόμου και συμπεριλήφθη κατά τη συζήτηση των άρθρων. Αυτό συνέβη, γιατί με τον τρόπο αυτό ρυθμίζονται μισθολογικό και πρακτικά προβλήματα του προέδρου, ο οποίος ως ακαδημαϊκός έχει τό κώλυμα του άσυμβίβαστου, που θέτει ο νόμος Άρσένη. Ωστόσο ή «έννοια της αποκλειστικής άπασχόλησης» αποτελεί ένα κομβικό σημείο της ίδιας της «φιλοσοφίας» των Συμβουλίων Ραδιοτηλεόρασης και δέν μπορεί να αποτελεί αποσπασματική λύση για πρακτικά προβλήματα. Ο λόγος για τον οποίο ισχύει σε αντίστοιχα συμβούλια του έξωπτερικού είναι για να λειτουργούν τά μέλη — τά άφορά άλλωστε όλα — άπερίσπαστα, να ένημερώνονται, να άναπτύσσουν σχέσεις με όλους τους φορείς, που εμπλέκονται στο χώρο των επικοινωνιών και επίσης να παρακολουθούν τις έπιστημονικές εξελίξεις. Ο ελληνικός νόμος προβλέπει την αποκλειστική άπασχόληση μόνο για τον πρόεδρο, αφήνοντας αυτόν μόνο να έπιληφθεί όλων των περίπλοκων και χρονοδόρων ζητημάτων, μιá και τά υπόλοιπα μέλη είναι έλεύθερα να άσχολούνται άποσπασματικά.

2) Δεύτερο προβληματικό σημείο, που ύπογραμμίζει την έξάρτηση του ΕΣΡ από τον ύπουργό, είναι ή περιορισμένη προσηλάθια που προβλέπει ο νόμος, μόλις 45 ήμερών, για να μελετήσει τους φακέλους και να γνωμοδοτήσει για τις άδειες παροχής ψηφιακής, συνδρομητικής τηλεόρασης. Υποτίθεται ότι ή διάταξη έχει στόχο την άσκιση πίεσης προς τό Συμβούλιο για να άποφευθουν οι καθυστερήσεις του παρελθόντος, αλλά στην πράξη είναι δυνατόν να παρουσιάσει σοβαρότατα προβλήματα. Ο νόμος δηλαδή, δίνει αίφνιδίως άποφασιστική άρμοδιότητα στον ύπουργό Τύπου, ο οποίος αν συμφέει ή οποιαδήποτε καθυστέρηση — δέν θεωρείται άπίθανο αν συνυπολογιστεί ότι τό ΕΣΡ πρέπει να διερευνά για την ύπαρξη 18 τουλάχιστον προϋποθέσεων σε κάθε αίτηση — παίρνει τό νόμο στα χέρια του. Ποιός όμως σε αυτή την περίπτωση θά μελετά τους φακέλους και πώς θά τηρείται ή διαφάνεια και ή αντικειμενικότητα;

3) Τό ίδιο ακριβώς συμβαίνει και στις περιπτώσεις των διοικητικών κυρώσεων, όταν τό έρώτημα για τη διερεύνηση πιθανής παράβασης καναλιού τό ύποβάλλει ο ίδιος ο ύπουργός (με τό νόμο 2328 αυτή ήταν ή νόμιμη τακτική, αλλά ο νόμος για τη συνδρομητική τηλεόραση θεσπίζει για τό ΕΣΡ και την άυτεπάγγελτη έξέταση παράβασης). Τό ΕΣΡ πρέπει να μελετήσει και να γνωμοδοτήσει στον ύπουργό εντός 15 ήμερών από την ύποβολή του έρωτήματος, ειδήλλως είναι ο ίδιος ο ύπουργός που επιβάλλει τις κυρώσεις. Με τις διατάξεις αυτές φθάνουν στα άκρα οι ύπεραρμοδιότητες του ύπουργού Τύπου, ενώ γίνεται σαφές ότι τό ΕΣΡ καλείται να διαδραματίσει έναν περιορισμένο ρόλο, πάντα υπό την σκιά του ύπουργείου. Εν τό μεταξύ θά πρέπει και τό ίδιο να δίνει δείγματα «καλής συμπεριφοράς» με την ταχύτητα και την ευελιξία του, παρόλο που τό πρόβλημα της στελέχωσης του, αλλά και πρακτικά ζητήματα που άφορούν μισθούς, από έκεινον του προέδρου μέχρι των έπιστημονικών συνεργατών, δέν έχουν όριστικώς διευθετηθεί. Και όλα αυτά άφορούν έναν από τους θεσμούς της δημοκρατίας, στον οποίο επενδύθηκαν πολλές έλπίδες για την άπεμπλοκή του ραδιοτηλεοπτικού χώρου από την κυβερνητική έξουσία. Έτσι όμως, παραμένουν οι εύθραστες ίσορροπίες της δημοκρατίας, που επέβαλλε ένα άναρχο ραδιοτηλεοπτικό τοπίο και ένας νόμος δυσεφάρμοστος, που δημιούργησε περισσότερα προβλήματα άπ' όσα ήρθε να έπιλύσει. Τό επί πλέον πρόβλημα για τό μέλλον της ψηφιακής εποχής είναι τά τεράστια οικονομικά συμφέροντα που άναπτύσσονται από την ίδια τη φύση των ψηφιακών υπηρεσιών. Ένας νόμος, που προσταθεί να διατηρήσει με κάθε τρόπο τον κυβερνητικό έλεγχο, ενώ άντιθέτως δέν στηρίζει τη λειτουργία του μοναδικού θεσμού, που άποτελεί τον κυματοθραύστη μεταξύ πολιτικής έξουσίας, τηλεοπτικών έπιχειρήσεων και κοινού, με κύριο στόχο την προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών, κάνει ύπαρκτό τον κίνδυνο να γίνουν οι πολίτες στην ψηφιακή εποχή, τό «κρέας» ενός τερατώδους μιντιακού σάντουιτς, που θά έχει από τη μιá τά πολιτικά και από την άλλη τά οικονομικά συμφέροντα.

Η ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΣΗ ΤΗΣ «ΝΕΑΣ ΕΥΡΩΠΗΣ», Ή ΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΤΗΣ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑΣ...

του Γιώργου Μαργαρίτη

Τό Ευρωπαϊκό Ίδρυμα Ἐπιστήμης (European Science Foundation, ESF) είναι ένας οργανισμός που ἔδρευε στο Στρασβούργο και ἀποσκοπεῖ στήν ἐνίσχυση τῆς συνεργασίας μεταξύ ἐυρωπαίων ἐπιστημόνων σέ ὅλα τά ἐπιστημονικά πεδία.¹ Τό κύριο ἐνδιαφέρον του στρέφεται κυρίως πρὸς τίς θετικές — λεγόμενες — ἐπιστήμες, κατεύθυνση πού τό εἶχε ἀπομακρύνει ἀπό τομεῖς ὅπως ἡ ἐυρωπαϊκή ἱστορία. Ἡ ἐπιλογή στήριξης δικτύου ἱστορικῶν γιά τή μελέτη θεμάτων τῆς σύγχρονης ἐυρωπαϊκῆς ἱστορίας, ἀποτελεῖ ὡς ἐκ τούτου, σημαντικό γεγονός, ἰδιαίτερα ὅταν τά πρὸς μελέτη θέματα ἀναφέρονται σέ δύσκολες καί ἀμφιλεγόμενες ἐποχές.

Τό ἀντικείμενο τῆς μελέτης πού ἀνακοινώθηκε στό τεύχος 38 (ἄνοιξη 1998) τοῦ Δελτίου τοῦ Ἰδρύματος, ἀναφέρεται στίς πολιτικές τῶν ἐθνικοσοσιαλιστῶν ἀπέναντι στά κατεχόμενα κράτη (National Socialist Occupation Policy). Τό δίκτυο διευθύνεται ἀπό τόν Βόλφραγκ Μπένζ, καθηγητή στό Τεχνικό Πανεπιστήμιο τοῦ Βερολίνου. Μετέχουν σέ αὐτό ἱστορικοί ἀπό πανεπιστημιακά καί ἐρευνητικά ἰδρύματα τῆς δυτικῆς κυρίως Εὐρώπης, ἀλλά καί ἄλλοι ἀπό χώρες τοῦ πρώην ἀνατολικοῦ μπλόκ. Ἡ ἀφορμή καί ἡ μεγάλη εὐκαιρία γιά τήν ἐπανεξέταση τῆς ἱστορίας τῆς περιόδου, ὑποστηρίζεται ὅτι εἶναι οἱ νέες δυνατότητες πρόσβασης στά σοβιετικά ἀρχεῖα, στά ὅποια πλῆθος ἐνδεχομένως μυστικῶν, μποροῦν νά ἀποκαλυφθοῦν.

Ὡς ἐδῶ ὅλα θαυμάσια καί θεμιτά. Ἀκόμα καί ἡ ἀποφυγή τῆς ἀναφορᾶς στόν ὄρο γερμανικός, γερμανική κατοχή λόγου χάρι, θά μπορούσε νά ἐξηγηθεῖ ὡς κίνηση ἀδρότητας πρὸς τοὺς Γερμανούς συναδέλφους πού πιθανόν νά αἰσθανόντουσαν ἄσχημα μέ τόν ἐθνικό αὐτό προσδιορισμό τῶν δημιουργῶν τῆς Νέας Εὐρώπης. Τά περίεργα ἀρχίζουν μέ τόν προσδιορισμό τοῦ μεθοδολογικοῦ προβλήματος πού, ὡς σήμερα, ἔχει, κατά τήν γνώμη τοῦ ἰδρύματος, ἀποτρέψει τήν πρόοδο καί τήν ἐξαγωγή οὐσιαστικῶν συμπερασμάτων: Ἡ ἀδυναμία ἐξέτασης τοῦ ζητήματος ἔξω ἀπό τήν ἐθνική ὀπτική γωνία, συνιστᾷ τό κύριο πρόβλημα τῶν ὡς τώρα μελετῶν. Ἡ κληροδοτημένη ἀπό τόν 19ο αἰώνα ἱστοριογραφική πρακτική, ὑπονομεύει τίς προσπάθειες γιά ἀναζήτηση εὐρύτερων, ὑπερεθνικῶν σχημάτων, ικανῶν νά ἀνταποκριθοῦν σέ μία ἐυρωπαϊκή θεώρηση τῆς ἱστορίας, ὅπως ἡ ἐρευνα τοῦ ἰδρύματος θά ἐπιθυμοῦσε.

Τί θά μπορούσε, λοιπόν, νά εἶναι μία εὐρύτερη θεώρηση τοῦ θέματος; Σέ ποιές πρῶτες διαπιστώσεις θά μπορούσε νά μᾶς οδηγήσει; Ὁ δόκτωρ Χούβιγκ ντέν Κάιητ, τοῦ Ὀλλανδικοῦ

Κρατικοῦ Ἰνστιτούτου γιά τά Ἀρχεῖα τοῦ Πολέμου, στέλεχος τῆς παραπάνω ἐρευνας, συνοψίζει τά ἀρχικά συμπεράσματα: Πρῶτο, ὅτι δέν ὑπάρχει ἐνιαία πολιτική κατοχῆς ἀπό μέρους τῶν Ναζί, ὅτι τά ἐφαρμοζόμενα μοντέλα διαφέρουν σημαντικά ἀπό κράτος σέ κράτος μέχρι τοῦ σημείου νά ἀποτελοῦν ἐνδιαφέρον μωσαϊκό προτάσεων καί μεθόδων. Δεύτερο, ὅτι οἱ πολιτικές αὐτές καθορίστηκαν σέ σημαντικό βαθμό ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς κατεχόμενους λαούς, καθὼς «σημαντικό τμήμα τῶν ἐγχώριων πληθυσμῶν ἦταν ἰκνούσιοι συνένοχοι τοῦ κατοχικοῦ συστήματος», γεγονός πού ἐξυπηρετοῦσε τοὺς ναζί. Οἱ τελευταῖοι, ὑποστηρίζεται, δέν διέθεταν τό ἀπαραίτητο στρατιωτικό δυναμικό γιά τήν στήριξη τῆς κατοχικῆς πολιτικῆς τους. Τρίτο, ὅτι ἡ γερμανική πολιτική στά κατεχόμενα κράτη, ἰδιαίτερα τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἦταν πολιτική «ἀρχαρίων», γεμάτη παιδαριώδη λάθη καί ἀντιφάσεις. Ἡ Γερμανία, μὴ ἐχοντας ἀποικιακή καί κατακτητική ἐμπειρία ὅπως οἱ ἀντίπαλοί της, αὐτοσχεδίασε ὡς κριναρχος τῆς Εὐρώπης, ἀκινδύνωντας μέ τά σφάλματά της τίς δυνατότητες πού τῆς προσέφερε ἡ μαζική προσφορά συνεργασίας στήν ἀνατολική κυρίως Εὐρώπη.

Στά ἀρχικά αὐτά συμπεράσματα τῆς ἐρευνας τό σημαντικό εἶναι αὐτό πού δέν λέγεται. Ἡ προκλητική, γιά νά ἀρχίσουμε, σιωπή, πάνω στόν σημαντικότερο ὄγκο δημοσιευμάτων — πολλῶν πρόσφατων μάλιστα — πάνω στό ζήτημα τοῦ ναζισμού καί τῆς χιτλερικῆς Νέας Εὐρώπης. Οἱ ἐργασίες τῶν Κρίστοφερ Μπράουνινγκ, Ὁμέρ Μπάρτοτ, Γκεόργκ Μός,² οἱ συζητήσεις πού προκάλεσαν αὐτές καί πού δοῖσκονται σέ ἐξέλιξη, ἀγνοοῦνται πλήρως. Διακρίνεται ἓνα τέχνασμα ἐδῶ, ἀφελές μὲν, ἐνδεικτικό δέ. Ἡ ἀποκάλυψη τῶν σοβιετικῶν ἀρχείων, ὅπως δηλώνει ὁ Καθηγητής Μπένζ, ἀκύρωσε τή μέχρι σήμερα ἱστοριογραφία πάνω στό θέμα, ἀλλάξε ριζικά τίς ἀντιλήψεις μας γι' αὐτό καί «...πάνω σέ αὐτή τή βάση πρέπει νά ξεκινήσουμε ἀπό τήν ἀρχή, σάν νά δοῖσκόμεστε στό 1945 καί ὄχι στό 1997...». Ἐτσι, λοιπόν, ξεμπερδεύουμε μέ ὅλα ὅσα ἔχουν εἰπωθεῖ γιά τήν χιτλερική νέα Εὐρώπη καί μπορούμε νά ξεκινήσουμε τήν πλήρη ἀναθεώρηση τῶν πάντων.

Στό πρῶτο ἀπό τά πρωταρχικά συμπεράσματα τοῦ δόκτωρα Ντέν Κάιητ καί τοῦ δικτύου, στήν ἀπουσία δηλαδή ἐνιαίας ναζιστικῆς πολιτικῆς γιά τήν ὁργάνωση καί διάρθρωση τῆς ἐυρωπαϊκῆς ἡπείρου, μία ἀνάγνωση τοῦ ἐυρωπαϊκοῦ τύπου τῆς περιόδου (γερμανικοῦ ἢ μὴ), ἀρκεῖ γιά νά διαφεύσει αὐτήν



τήν διαπίστωση. Πρίν ακόμα ξεκινήσει ο πόλεμος και κατακτηθεί η Ευρώπη, η Γερμανία είχε σταθερές απόψεις και πολιτικές πάνω στο ζήτημα της αναδιάρθρωσης της ηπείρου. Οι απόψεις αυτές, αν και στηρίζονταν στα ιρρασιοναλιστικά ιδεολογήματα του ναζισμού, περιέκλειαν με τόν πλέον κατηγορηματικό τρόπο θέσεις τόσο για τη θεσμική, όσο και για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της ηπείρου. "Αν και η ιδεολογική αρχή, ή βάση του οικοδομήματος, ήταν η ρατσιστική θεωρία, τό όλο σύστημα απέβλεπε στη δημιουργία μιας ενιαίας κεντρικά διευθυνόμενης οικονομικής διάρθρωσης με παρονομαστή τη λογική της αυτάρχειας και μέ άξονα τήν έξυπνότερη τής γερμανικής διομηχανικής και τεχνολογικής υπεροχής.

Οί διαφορές στίς έπιμέρους πολιτικές απέναντι στα κατεχόμενα κράτη έκπορευόνταν από αυτό τό κυρίαρχο και άκαμπτο κεντρικό σχήμα. Τόσο άκαμπτο πού, όπως πολλοί ιστορικοί έχουν ήδη έπισημάνει, έρχόταν σέ αντίθεση και μέ τίς ίδιες τίς ανάγκες του πολέμου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ή αντιμετώπιση τής κρίσης στή γερμανική πολεμική διομηχανία τόν χειμώνα του 1941-1942. Η κρίση όφειλόταν σέ δραματική έλλειψη εργατικών χεριών σέ μία περίοδο πού ή άποτυχία του «κερκανοδόλου πολέμου» στή Ρωσία και ή είσοδος των 'Ηνωμένων Πολιτειών στόν πόλεμο άπαιτούσε και ένταση τής παραγωγής και διέυρυνση τής έπιστροφάτευσης. "Αν και ή όρθολογική άπάντηση στίς ανάγκες υπαγόρευε τήν παραγωγική άπασχόληση των έκατοντάδων χιλιάδων σοβιετικών αιχμαλώτων και των πολυάριθμων έκτοπισμένων, Έβραίων κ.λπ., τό κεντρικό σχήμα άποδείχθηκε τόσο ισχυρό ώστε αντί τής παραπάνω κίνησης, προκρίθηκε ή μαζική και συνοπτική έξόντωση αιχμαλώτων και κρατουμένων. Τό νά ισχυρίζεται λοιπόν κανείς ότι δέν υπήρχε κεντρική αντίληψη και ενιαίο σχήμα για τήν κατεχόμενη Ευρώπη από τή μεριά τής ναζιστικής Γερμανίας, άποτελεί μία μάλλον παράδοξη διαπίστωση.

Τό δεύτερο σημείο είναι έξίσου παράδοξο. Η άυτονομία των έθνών τής χιτλερικής Νέας Ευρώπης ήταν άμεση συνάρτηση τής θέσης τους στή λογική των όμόκεντρων κύκλων (βλ. παράρτημα). Τό πλέον «άνεξάρτητο» κράτος ήταν ή Φινλανδία, έλάχιστα ύποπτη για φυλετική κατωτερότητα ή για δισταγμούς στίς άντισλαβικές έπιλογές της. "Αλλα κράτη, όπως ή Γαλλία του Βισύ ως τό 1942, ή σύμμαχος Ίταλία ως τό 1943, ή Δανία ως τό 1943, ή Ουγγαρία ως τό 1944, διατήρησαν μία

διευρυμένη άυτονομία, όπως έξάλλου τό Βέλγιο ή ή 'Ολλανδία. Τό ίδιο συνέδη σέ κράτη πού υπήρξαν χάρι στή Νέα Ευρώπη: ή Βοσνία, ή Κροατία, τά Βαλτικά κράτη κ.λπ., συχνά υπερασπίστηκαν μέ φανατισμό τή ναζιστική ύπόθεση. Από εκεί και πέρα όμως ή άνεξαρτησία τους, ή πολιτική τους και ή λειτουργία τους, ήταν πλήρως συνδεδεμένα μέ τίς κατευθύνσεις και τά συμφέροντα του Ράιχ. Η «άνεξαρτησία» τής κυβέρνησης Ράλλη στα καθ' ήμάς, δίνει τό μέτρο τής άυτενέργειας των «συνεργάσιμων» μέ τή Νέα Ευρώπη πολιτικών και κοινωνικών ομάδων.

Οί «συνεργάσιμες» κυβερνήσεις ή διοικήσεις των κρατών τής Νέας Ευρώπης, πρόσφεραν μέν τή συνεργασία τους ή τήν ύπακοή τους, σέ καμία όμως περίπτωση δέν χάραξαν πολιτική, δέν συμμετείχαν μέ τρόπο ούσιαστικό στή διαμόρφωση των άξόνων τής χιτλερικής πολιτικής. Στην περίπτωση τής τελικής λύσης, για παράδειγμα, στήν έξόντωση των Έβραίων τής ηπείρου, οί περισσότερες κυβερνήσεις και οί κρατικοί μηχανισμοί συνεργάστηκαν μέ τόν ένα ή μέ τόν άλλο τρόπο στή διαδικασία έκτόπισης πού κατέληγε στούς θαλάμους άερίων. Δύσκολα όμως μπορεί νά ισχυριστεί κανείς ότι τό χτίσιμο των ιδεολογικών προϋποθέσεων για τήν τελική λύση, ή δημιουργία των μηχανισμών που κατέστησαν έφικτό τό έγχείρημα και ή πολιτική άπόφαση για τήν πραγματοποίηση ενός τόσο άπόλυτου μέτρου, όφειλόταν σέ διεργασίες έκτός Γερμανίας.

Τά λάθη των άρχαρίων είναι μάλλον προκλητικό έπιχείρημα. Η άπόφαση για θανάτωση των σοβιετικών αιχμαλώτων, για διομηχανική έξόντωση Έβραίων, τσιγγάνων και κατόπτε των, ή δράση των άποσπασμάτων θανάτου στήν άνατολική Ευρώπη, ή λογική των χωρίς μέτρο αντιποίνων σέ βάρος άμάχων, δέν είναι λάθη. Έπιλογές τέτοιας ώμότητας και τέτοιας έκτασης προϋποθέτουν ισχυρή ιδεολογία και άπόλυτες πολιτικές θέσεις. Προϋποθέτουν σύστημα, δηλαδή, στερέωμα άντιλήψεων στα όρια τής κοσμοθεωρίας ή και τής θρησκείας ακόμα. Ούτε για λάθη πρόκειται, ούτε για πρόσκαιρους έκτροχιασμούς.

Κατά τά άλλα, συνεργασία κυβερνήσεων, λαών, κρατικών μηχανισμών, κοινωνικών ομάδων, προσωπικοτήτων και άτόμων μέ τούς ναζί και τίς άρχές Κατοχής, όντως υπήρξε σέ μεγάλη έκταση, σέ όλη τήν κατεχόμενη Ευρώπη. Οί άριθμοί πού μέ προσοποιητή έκπληξη άποκαλύπτονται στήν έρευνα είναι προφανώς σωστοί. Πράγματι υπήρξαν 400.000 έθελοντές για



τήν Βέρμαχτ και τις μονάδες ασφαλείας στην Ουκρανία των 30.000.000 κατοίκων. Τί σημαίνει όμως αυτό: ότι οι ναζί ήταν πλειοψηφικό φαινόμενο στη Νέα Ευρώπη και κατά συνέπεια δημοκρατικά έκαναν όσα έκαναν; "Ότι μοιράζεται ή ένοχη της Γερμανίας; "Ότι ξεπεράστηκαν οι δυστυχημένοι χιτλερικοί — πού δεν είχαν ούτε καν τους μηχανισμούς για να έλεγξουν τά φαινόμενα, όπως αφήνεται να ένοηθει παραπάνω — από τά πάθη και τις εντάσεις πού διέτρεχαν την ευρωπαϊκή ήπειρο;

Η χιτλερική Νέα Ευρώπη ήταν ένα συγκεντρωτικό σχήμα στον οικονομικό τομέα. Λειτουργούσε περίπου ως διεύρυνση σε όλόκληρη την ήπειρο των πολιτικών της κλειστής οικονομίας, των κλήρικ και της αυτάρκειας πού κυριάρχησαν στα ευρωπαϊκά κράτη μετά την κρίση, στη διάρκεια της δεκαετίας του 1930. Σέ συνθήκες πολέμου οι διαδικασίες αυτές απολυτοποιήθηκαν. Ή διά του δελτίου κατανάλωση, ή διά των κρατικών παραγγελιών και προδιαγραφών παραγωγή, οι τακτικές της κρατικής διάθεσης των προϊόντων, ο απόλυτος έλεγχος της κυκλοφορίας και της δραστηριότητας των ανθρώπων, ο έλεγχος των μεταφορών, προκάλεσαν παντού διόγκωση και γενική κοινωνική αναβάθμιση, άφ' ενός των κρατικών μηχανισμών, άφ' έτέρου των οικονομικών παραγόντων πού συνδέθηκαν ή δημιουργήθηκαν μέ τό νέο και απόλυτο σύστημα. Ένισχύθηκαν δηλαδή ή δημιουργήθηκαν κοινωνικές ομάδες πού ισχυρά συμφέροντα συνέδεαν μέ τό όλο πλέγμα. Ή πρόσθετη

οικονομική δραστηριότητα πού προκάλεσε ή οικονομία του πολέμου, συνέδραμε αυτήν την τάση, όπως επίσης και ή δημιουργία ισχυρών περιθωρίων στην «έπίσημη» οικονομική δραστηριότητα, περιθώρια πού ένοουσαν όσους είχαν καλές σχέσεις μέ τις δομές του κατοχικού συστήματος. Προσθέστε στα παραπάνω τό ένστικτο επιβίωσης των πεινασμένων, την προσδοκία κοινωνικής ανόδου στρωμάτων πού ή άναστάτωση του πολέμου ένοουσε, τις φοβίες των κατεχόντων μπροστά στην έπατειλούμενη κοινωνική άνατροπή, για να έξηγήσετε την έκταση της συνεργασίας.

Οι παραπάνω «έρευνες» και έπανεξετάσεις της ιστορίας θα μπορούσαν να είναι προϊόν κάποιου συντηρητικού ή έθνικιστικού εισοδισμού, σε ευρωπαϊκά έρευνητικά σχήματα, χωρίς σημαντικές συνέπειες και λειτουργίες. Ξεδιπλώνονται όμως σε μία περίοδο πού ή Ευρωπαϊκή Ένωση, στον δρόμο προς την νομισματική της ένοποίηση και των επαναπροσδιορισμό των πολιτικών θεσμών της, θρίσκει σε ρευστότητα, στηρίζεται σε έπισφαλείς ισορροπίες και σε πολλά πεδία — όπως ή κοινή έξωτερική πολιτική και ή άμυνα — άντικρίζει τό άδιέξοδο. Ή έπανεκτίμηση και ή ουσιαστική άθώωση των ναζιστικών προτάσεων για ευρωπαϊκή ένοποίηση, προετοιμάζει ίσως την είσοδό τους στον τρέχοντα διάλογο. Φυσικά δεν πρόκειται να άνακωνωθεί καμία νέα «τελική λύση», ούτε ή άνασυσταση του 4ου Ράιχ. Μερικές πτυχές όμως του τότε διαλόγου,

ὅπως οἱ θεσμοὶ διακυβέρνησης, ἡ ἐκχώρηση στό ἰσχυρὸ κράτος τμημάτων τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας (ποιῶν τμημάτων, αὐτὸ ἔχει σημασία), ἡ λογικὴ τῶν ὁμόκεντρων κύκλων, ἡ λογικὴ τῆς ἀποτελεσματικότητος, μποροῦν νὰ συμμετάσχουν στὸν σημερινὸ διάλογο ἀπὸ τῆ μεγάλης, τὴν κεντρικὴ πόρτα. Ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ παρελθόντος τῆς Γερμανίας, πού θά τῆς ἐπιτρέψει νὰ κινηθεῖ πρὸ ἐλεύθερα στὶς νέες σχέσεις πού οἰκοδομοῦνται στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἔνωση.

Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐνοποίηση εἶναι μονόδρομος καὶ γιὰ τὴν εὐρῆνη, καὶ γιὰ τὴν εὐημερία, καὶ γιὰ τὸν πολιτισμὸ. Δέν ἰσοδυναμεῖ ὅμως μὲ ἄνευ ὄρων παράδοση σὲ λογικὴς τοῦ σκοτεινοῦ παρελθόντος. Ἡ Ἐνωμένη Εὐρώπη πρέπει νὰ ἔχει τὴν μικρότερη δυνατὴ συγγένεια μὲ ὅσα ἀνέδειξε ἡ χιτλερικὴ — ἐνοποιημένη — Νέα Εὐρώπη.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

(Τὰ ἀποσπάσματα πού ἀκολουθοῦν ἔχουν ἐπιλεγῆ ἀπὸ τὸ βιβλίο, Claude Moret, *L' Allemagne et la Réorganisation de l' Europe (1940-1943)*, Neuchatel, Editions de la Baconnière, Les Cahiers du Rhône, 12e cahier, 1944).

Ὁ χῶρος

(σ. 60). Ἡ Γερμανία, τὸ Ράιχ, ὁ Μείζων Χῶρος, (Grossraum), οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς ὄρους αὐτοὺς προσδιορίστηκαν ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Κάρολ Σμίττ, σὲ μίαν σειρά διαλέξεων πού ἐγίναν ἀρχικὰ στὸ Κίελο τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1939 καὶ ἐπαναλήφθησαν στὰ 1941. Οἱ Αὐτοκρατορίες (Reiche), γράφει, εἶναι οἱ διευθύνουσες δυνάμεις, τῶν ὁποίων ἡ ἰδεολογία ἀκτινοβολεῖ σὲ ἓνα συγκεκριμένο χῶρο ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔχουν ἐξοδελισθεῖ οἱ ὑπόλοιπες ἀντίστοιχες δυνάμεις, ξένες πρὸς αὐτόν. Ὁ Μείζων Χῶρος δέν ταυτίζεται μὲ τὴν Αὐτοκρατορία. Στὸ ἐσωτερικὸ αὐτοῦ τοῦ Μείζονος Χώρου, οἱ λαοὶ καὶ τὰ κράτη δέν ἀποτελοῦν ἀναγκαστικὰ τμῆμα τῆς Αὐτοκρατορίας. Συμβαίνει κάτι ἀνάλογο μὲ τὸ Δόγμα Μανρόε, τὸ ὁποῖο δέν θεωρεῖ τὴ Βραζιλία ἢ τὴν Ἀργεντινὴ ὡς τμῆματα τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν. Ὅμως κάθε Αὐτοκρατορία ἔχει ἓνα Μείζονα Χῶρο. Ἡ διαπλοκὴ τῆς Αὐτοκρατορίας, τοῦ Μείζονος Χώρου μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς μὴ ἐπέμβασης εἶναι θεμελιακὴ.¹

Ὁ Κάρολ Σμίττ ξεχωρίζει ἐπίσης τὸ Ράιχ ἀπὸ τὴν Γερμανία, τὸ ἐθνικὸ ἔδαφος δηλαδὴ στὴν κύρια ἔκφρασή του (Staatsgebiet) ὅπως καὶ ἐστὶ τῆς γερμανικότητος. Τὸ Ράιχ περιλαμβάνει ξένα ἐθνικὰ σύνολα (artfremde). Στὰ ὁποῖα τὸ δικαίωμα τῶν κοινοτήτων (Volkgruppenrecht) διασφαλίζει τὶς ἰδιαιτερότητές τους. Ὁλόγυρα στὸ Ράιχ, τέλος, συγκεντρώνονται τὰ κράτη πού ἀποτελοῦν τὸν ζωτικὸ του χῶρο. Οἱ διεθνῆς σχέσεις τοῦ αὐριο θά διαρθρωθοῦν σὲ δύο ἐπίπεδα, εἴτε μεταξὺ τῶν Μείζονων Χώρων — καὶ στὴν πραγματικότητά, μεταξὺ τῶν Αὐτοκρατοριῶν πού τὶς κυβερνοῦν — εἴτε ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς πού περικλείονται στὸν ἴδιο Μείζονα Χῶρο. Τὸ ἐμπόριο μεταξὺ τῶν μεγάλων ἐνοτήτων θά εἶναι πάντως περιορισμένο, καθὼς, ἡ καθεμία ἀπὸ αὐτὲς θά ἔχει συγκροτηθεῖ μὲ τρόπο πού νὰ εἶναι αὐτάρκης.² Τὸ νέο διεθνὲς δίκαιο πρέπει νὰ βασίζεται πάνω ἀκριβῶς σὲ αὐτὴν τὴν ἐννοία τῶν μεγάλων συνόλων πού διέπονται ἀπὸ συγκεκριμένη ἰδεολογία καὶ μέσα

στὰ ὁποῖα ἀποκλείονται οἱ ἐξωτερικὲς παρεμβάσεις. Μέσα στὰ σύνολα αὐτά, ἓνας λαός, πού ἀναδείχθηκε ἀντάξιος αὐτοῦ τοῦ καθήκοντος, ἀναλαμβάνει τὴν προστασία καὶ τὴν ἐξασφάλισή τους.

Ὁ Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου, Φρίντριχ Μπέρμπερ, σημείωσε, στὴν ἐπιθεώρηση *Auswärtige Politik*, ὅτι ὁ Μείζων Χῶρος προσδιορίζεται ἀπὸ ἓνα διπλὸ παράγοντα: θετικὰ μὲν ἀπὸ τὴν ὀργανωτικὴ ἀποστολὴ τῆς διευθύνουσας δυνάμεις καὶ, ἀρνητικὰ, ἀπὸ τὴν ἀοριστη ἀνάμειξη κάθε ξένης πρὸς τὸν χῶρο αὐτὸν δυνάμεις. Τὸ Ράιχ, πρόσθετε, διευθύνει τὴν Εὐρώπη, ὅμως, δέν εἶναι ἡ Εὐρώπη.... Ὁ ὅρος πού θά περιέγραφε καλύτερα τὴν καινούργια εὐρωπαϊκὴ κοινότητα θά ἦταν, αὐτὸς τῆς συνομοσπονδίας (Bund). Ὡς θεσμὸς ἀνώτερος τῶν ἐθνῶν, αὐτὴ ἡ συνομοσπονδία ἀντιπροσωπεύει μίαν ἐνότητα, ἡ ἐυελιξία ὅμως τῆς συγκροτήσεως τῆς ἐπιτρέπει στὶς δυνάμεις πού ἐνώθησαν σ' αὐτὴν νὰ δροῦν πάντοτε ἐλεύθερα.....

Ἡ Εὐρώπη παρουσιάζεται στοὺς Ἐθνικοσοσιαλιστὲς Θεωρητικούς ὡς μίαν ἀντίληψη κυρίως ἐθνικὴ καὶ πολιτισμικὴ. Ὁ καθηγητὴς Σίξ, βλέπει σ' αὐτὴν «τὸν χῶρο τῶν εὐρωπαϊκῶν φυλῶν καὶ λαῶν πού δημιούργησε ἡ ὀργανωτικὴ ἰσχύς τῆς Ἀρρείας Φυλῆς. Ἡ κοινὴ φυλετικὴ καταγωγὴ ἀποτελεῖ, πέρα ἀπὸ τὶς ὅποιες πολιτικὲς, θεσμικὲς ἢ ἰδεολογικὲς διαφορᾶς, τὸν δεσμὸ πού ἐνώνει τοὺς λαοὺς».³

«Τί εἶναι ἡ Εὐρώπη; ἐρωτᾷ ὁ Φύρερ στὴν ὁμιλία του τῆς 11ης Δεκεμβρίου 1941 μπροστὰ στὸ Ράιχσταγκ. Δέν ὑπάρχει γεωγραφικὸς προσδιορισμὸς τῆς ἡπείρου μας. Ὑπάρχει μόνον ἐθνικὸς καὶ πολιτισμικὸς ὀρισμὸς. Δέν εἶναι τὰ Οὐράλια πού ἀποτελοῦν τὸ σύνορό της παρὰ μόνον ἡ γραμμὴ πού χωρίζει τὴν περὶ ζωτῆς ἀντίληψη τῆς δύσης ἀπὸ ἐκεῖνη τῆς ἀνατολῆς.... Στὸ μέτρο πού ἡ Δύση, φωτισμένη ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, βασισμένη στοὺς ἰσχυροὺς θεσμοὺς καὶ παραδόσεις τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ἄπλωσε τὴν γεωγραφικὴ τῆς ὑπόστασι χάρι στοὺς ἐποικισμοὺς τῶν Γερμανῶν, ἐπεκτάθηκε ταυτόχρονα καὶ αὐτὴ ἡ ἐννοία πού ὀνομάζουμε Εὐρώπη. Μικρὴ σημασία ἔχει τὸ ὅτι οἱ εἰσβολεῖς πού ἦρθαν ἀπὸ τὰ ἀνατολικά ἀπώθηθηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς Αὐτοκράτορες στὸν Οὐνστρουτ καὶ στὸν Λέχφελντ, ἢ τὸ ὅτι ἡ Ἀφρικὴ ἐκδιώχθηκε ἀπὸ τὴν Ἰσπανία μετὰ ἀπὸ λυσσώδεις πολέμους. Ὅλα αὐτὰ δέν εἶναι παρὰ τμῆματα ἐνὸς ἀτελείωτου ἀγῶνα τῆς δημιουργοῦμενης Εὐρώπης ἐνάντια στὸν ἐξωτερικὸ κόσμον πού τῆς εἶναι ἐχθρικός, ὡς τὰ κατὰβαθα τοῦ εἶναι τῆς».⁴

Ὁ εὐρωπαϊκὸς ζωτικὸς χῶρος εἶναι, ἀντίθετα, μίαν ἐννοία οὐσιαστικὰ οἰκονομικὴ. Εἶναι ἡ ἔκτασι πού χρειάζεται ἡ πλεον βιομηχανοποιημένη καὶ ἡ πλέον ἀνεπτυγμένη ἡπείρος τοῦ κόσμου γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἐπιβίωσι καὶ τὴν ἀνεξαρτησία της.

Ἡ ἰδέα τοῦ χώρου (Raum) εἶναι παλαιὰ στοὺς κύκλους τῶν Γερμανῶν οἰκονομολόγων (...). Ἡ Εὐρώπη, «πού ἀπλώνεται ἀπὸ τὸ Γιβραλτάρ μέχρι τὰ Οὐράλια καὶ ἀπὸ τὸ Βόρειο ἀφρικτικὸ μέχρι τὶς ἀκτὲς τῆς Ἀφρικῆς, ἀποτελεῖ τὸν κεντρικὸ ζωτικὸ χῶρο, μέσα στὸν ὁποῖο δημιουργήθηκαν καὶ ἐξῆσαν οἱ λαοὶ πού ἀποτελοῦν τὴν εὐρωπαϊκὴ οἰκογένεια. Ἀλλὰ αὐτὸς ὁ χῶρος συμπληρώνεται ἀπὸ δύο ἄλλους, ὁ ἓνας συμπληρωματικὸς, ὁ ἄλλος ἀποικιακὸς, πού εἶναι ἀπαραίτητοι γιὰ τὴ ζωὴ τῆς. Ὁ πρῶτος ἀπλώνεται στὰ ἀνατολικά, διασχίζοντας ὅλη τὴν Ἀσία ὡς τὴν θάλασσα τοῦ Ὀχότσκ καὶ τὸν Βερίγγειο, ὁ δεύτερος στὸ νότο, ὡς τὰ βάθη τῆς Ἀφρικῆς». Μὲ αὐτὴ τὴ διαίρεσι σὲ κεντρικὸ χῶρο, σὲ συμπληρωματικὸ καὶ σὲ ἀπο-

κιακό χώρο, ή έννοια τής Εϋρώπης άποκτᾶ τήν άπαραίτητη εϋελιξία.⁸

Οί θεσμοί

Ἡ εἰκόνα τής Εϋρώπης καί τοῦ ζωτικοῦ χώρου της, παρουσιάζεται, κατά τήν *Frankfurter Zeitung*,⁹ μέ τή μορφή ὁμόκεντρων κύκλων πού περιβάλλουν τόν κεντρικό πυρήνα πού εἶναι τό Ράιχ. Ὅσο περισσότερο ἀπομακρυνόμαστε ἀπό τό κέντρο τοῦ σχεδίου, τόσο κυριαρχοῦν οἱ πρόσκαιρες καταστάσεις. Ὅσο πλησιάζουμε, τόσο ἡ νέα τάξη τῶν πραγμάτων γίνεται σταθερή καί μέ διάρκεια. «Ὅσο συνεχίζεται ὁ πόλεμος, ἡ Εϋρώπη δέν μπορεῖ νά ἔχει παρά πρόσκαιρη συγκρότηση. Ἀλλά παρουσιάζει κιόλας μία κλιμάκωση διαθεσιμότητων πού θά ἐξακολουθήσουν νά ἰσχύουν στήν τελική της ὀργάνωση».

«Ὁ φορμαλιστής πού θά ἤθελε νά ξέρει ἐάν ἡ Νέα Εϋρώπη θά εἶναι ἕνα καρτέλ, μία κοινότητα συμφερόντων ἢ ἕνα κοινοσόρτσιουμ, προσθέτει ἕνα κύριο ἄρθρο τής ἴδιας ἐφημερίδας, θά περιμένει ἴσως καιρό γιά νά κατασιγάσει τίς νομικές του ἀνησυχίες. Ἴσως, μέ αὐτήν τήν έννοια, ἡ Εϋρώπη δέν θά ὀλοκληρωθεῖ ποτέ, μέ τόν τρόπο τουλάχιστον πού ὀλοκληρώθηκαν θεσμικά ἄλλες πολιτικές ἐνότητες, ἡ Ἑλβετική Ὀμοσπονδία ἢ οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες Ἀμερικῆς. Ἡ μοναδική καιρία προϋπόθεση γιά νά μπορέσει νά γεννηθεῖ ἡ Νέα Εϋρώπη εἶναι ἡ ὑπαρξη ἑνός καθοδηγητικοῦ κέντρου καί ἡ ὑποχώρηση τῶν ἰδιαιτεροτήτων μπροστά σέ πιό ἰσχυρές δυνάμεις....».¹⁰

1. Περισσότερες πληροφορίες στό Ἴντερνέτ - <http://www.esf.org>.

2. Μεταξύ ἄλλων (α) γιά τήν οἰκονομική λογική τοῦ πολέμου: Millward Allan, *War, Economy and Society, 1939-1945*, (1977), Nathan Otto, *The Nazi Economic System: Germany's Mobilization for War* (1971), Overy R.J., *Why the Allies Won* (1996), Harrison Mark (edit) *The Economics of World War II: Six Great Powers in international Comparison* (1997), Mulligan Timothy, *The Politics of illusion and Empire: German Occupation Policy in the Soviet Union 1942-1943* (1988) (β) γιά τήν πολιτική ἐξόντωσης στά κατεχόμενα καί τήν «τελική λύση»: Browning Christopher R., *Fateful Months: Essays on the Emergence of the Final Solution, 1941-1942*, (1985), Browning Christopher R., *Ordinary Men: Reserve Police Bataillon 101 and the Final Solution in Poland*, (1993) Mosse Georg, *Towards the Final Solution. A History of the European Racism*, (1978), Poliakov Léon, *Breviaire de la haine: Le ille Reich et les Juifs*, (1951), Müller-Hill Benno, *Murderous Science, Elimination by Scientific Selection of Jews, Gypsies and Others, 1933-1945*, (1988), κλπ., κλπ.

3. Οἱ ἀριθμοί πού ἀφοροῦν τήν προσφορά συνεργασίας στούς Ναζί εἶναι ἀπό καιρό γνωστοί καί δέν εἶναι τά σοβιετικά ἀρχεῖα πού γιά πρώτη φορά μᾶς ἀποκαλύπτουν τήν ἔκταση τοῦ φαινομένου. Πβ. Neulen Hans Wemer, *An deutscher Seite: internationale Freiwillige von Wermacht und Waffen SS* (1985), Ready Lee, *The Forgotten Axis: Germany's Partners and Foreign Volunteers in World War II* (1987).

4. Carl Schmitt, *Völkerrechtliche Grossraumordnung*, Berlin-Leipzig-Vienna, 3 edit, 1941, pp. 35-36.

5. Cf. Dr. Walter Grävell, *Grossraumwirtschaft gegen weltherrschaft, am Deutsche Bergwerkszeitung*, 23.4.1943.

6. Franz Alfred Six, *Das reich und die Grundlegung Europas, am Jahrbuch der Weltpolitik*, 1942, P. 14.

7. *Der grossdeutsche Freiheitkampf Reden Adolf Hitlers*, T. III, pp. 117-118.

8. *Frankfurter Zeitung*, 24.8.1941.

9. *Frankfurter Zeitung*, 16.10.1940.

10. *Frankfurter Zeitung*, 26.10.1941

Ζάν-Πώλ Σάρτρ

ΥΠΕΡ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΩΝ ΣΥΝΗΓΟΡΙΑ

Μετάφραση
Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

1994

ΝΙΚΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΤΑΘΑΚΗΣ

ΔΟΚΙΜΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΑΡΞ

Ἡ ιστορικότητα του κεφαλαίου
καί ἡ «οικονομία των εννοιῶν»

Προλογικό Σημείωμα:
ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΛΕΚΚΑΣ

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

1996

Ο ΚΑΝΤ ΜΕ ΤΟΝ ΣΑΝΤ (Α' μέρος)

του Ζάκ Λακάν

Μετάφραση-σημειώσεις Γιώργου Φαράκλα από τα *Ecrits 2*, Seuil, Παρίσι 1971.

Τό παρόν κείμενο είχε προολεσθεί ως πρόλογος για τη Φιλοσοφία στο μουντουάρ. Δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Critique* (τχ. 191, Απρίλιος 1963) εν είδει παρουσίασης της έκδοσης των έργων του Σάντ στην οποία προορίζονταν.

Ότι τό έργο του Σάντ προτρέχει του Φρόντ, έστω όσον άφορά τόν κατάλογο των διαστροφών, άποτελεί βλακεία έπαναλαμβανόμενη στή σχετική φιλολογία με ύπαιτιότητα, όπως πάντα, των ειδικών.

Όστόσο θεωρώ τό μουντουάρ του Σάντ εφάμιλλο των τόπων εκείνων που έδωσαν τό όνομά τους στις σχολές της αρχαίας φιλοσοφίας: Άκαδημία, Λύκειο, Στοά. Έδώ, όπως εκεί, ή διόρθωση της στάσης της ήθικης άποτελεί προπαρασκευή της έπιστήμης. Ός προς τότο, ναι, έπιτελείται ένα ξεκαθάρισμα που έμελλε νά πορευθεί εκατό χρόνια στά βάθη του γούστου, προτού ή όδός του Φρόντ καταστεί προσπελάσιμη. Βάλτε άλλα έξήντα χρόνια όσπου νά μπορέσουμε νά πούμε γιατί όλ' αυτά.

Η δυνατότητα που είχε ό Φρόντ νά διατυπώσει τή δική του άρχή της ήδονής χωρίς νά τόν άπασχολεϊ νά ύποδείξει έστω σέ τί διακρίνεται από τή λειτουργία της στήν παραδεδομένη ήθική, χωρίς νά κινδυνεύει πλέον νά έκληφθεί αυτή, σύμφωνα με τήν πάγια προκατάληψη δύο χιλιετιών, ως ύπόμνηση της έλξης που προδιατάσσει τό ανθρώπινο πλάσμα στό Άγαθόν του καί της ψυχολογίας που άποτυπώθηκε σέ διάφορες παραμυθίες, τό χρωστούμε προφανώς στήν ύπόγεια άνοδο του θέματος της «εύτυχίας στό Κακό» καθ' όλον τόν 19ο αιώνα.

Έδώ ό Σάντ εγκαινιάζει μιá ανατροπή της όποίας τήν —έξ όσων γνωρίζω ούδέποτε καταγεγραμμένη— στροφή άποτελεί ό Κάντ, όσο άστείο καί άν φαίνεται άν άρουμε ύπόψη τήν ψυχρότητα του άνδρός.

Η Φιλοσοφία στό μουντουάρ έρχεται όκτώ χρόνια μετά τήν Κριτική του πρακτικού λόγου. Άν, άφού διαπιστωθεί ή συμφωνία της προς αυτήν, άποδείξουμε πώς τήν συμπληρώνει, θ' άποφανθούμε πώς προσφέρει τήν αλήθεια της Κριτικής.

Τότε όμως τά αίτήματα στά όποία καταλήγει τό έργο είναι αυτά που άποκαθιστούν τόν ανατρεπτικό διαμαντένιο του πυρήνα ακριβώς επειδή έτσι στερούνται άκόμα καί του ίσχυρού στηρίγματος της χρησιμοθηρικής λειτουργίας όπου τά περιορίζει ό Κάντ. Δηλαδή τό άλλοθι της άθανασίας όπου ά-

ποθούντα πρόοδος, αγιότητα, εως και αγάπη, όλα τ' αυτά τά τυχόν επακόλουθα του νόμου, άκόμη καί ή άπαιτούμενη έγγύηση μιás βούλησης για τήν όποία τό αντίκειμενο όπου αναφέρεται ό νόμος είναι νοητή. Έτσι εξηγείται ή άπιστευτή έξαρση που προζαλεί σέ κάθε άνετηρέαστο από τήν άζαδη μαϊκή εύσέβεια άναγνώστη. Επίδραση που δέν πρόκειται ή εξήγησή της νά τήν δάψει.

Ότι αισθανόμαστε καλά μέσα στό κακό ή, άν θέλετε, ότι τό αιώσιον θήλυ δέν θέλγει άνωθεν, αυτή ή μεταστροφή μπορούμε ίσως νά πούμε πώς άφορμάται από μιá φιλολογική παρατήρηση. Άκριβώς πώς ή μέχρι τούδε παραδοχή, ότι αισθανόμαστε καλά μέσα στο κακό, στηρίζεται σε μιá ομιονταία άποδεκτή από τή γερμανική γλώσσα: *Man fühlt sich wohl im Guten* (Νοιώθουμε καλά στό άγαθό). Κατ' αυτόν τόν τρόπο ό Κάντ μ' εισάγει στόν *Πρακτικό λόγο του*.

Αυτή ή άρχή της ήδονής είναι ό νόμος του καλού ως *Wohl* ή πούμε της εύζωίας. Στη πράξη αυτή ή άρχή θά ύπηρετεί τό ύποκείμενο στήν ίδια άλυσίδα φαινομένων που καθορίζει τα αντίκειμενά του. Σύμφωνα με τό ύφος αύστηρότητάς του ή αντίρρηση του Κάντ είναι έγγενής. Κανένα φαινόμενο δέν άξιώνει νομίμως σταθερή σχέση προς τήν ήδονή. Δέν μπορεί, λοιπόν, νά διατυπωθεί ό νόμος ενός τέτοιου καλού που θά όριζε τό ύποκείμενο ως βούληση, έφόσον εισάγει τό νόμο της εύζωίας στήν πρακτική του.

Η αναζήτηση του καλού θά ήταν λοιπόν άδιέξοδη, άν δεν άναγεννάτο *das Gute* (τό Άγαθόν), τό καλό που άποτελεί αντίκειμενο του ήθικου νόμου. Μ' ύποδεικνύεται από τή δοκιμαζόμενη έμπειρία έσωτερικής άκροάσεως έπιταγών, των όποίων ή προσταγή έμφανίζεται ως κατηγορική, μ' άλλα λόγια άνευ όρων, άνυπόθετη.

Σημειώνουμε ότι αυτό τό καλό ύποτίθεται πως είναι τό Άγαθόν, όπως μόλις είπαμε, μόνον έφ' όσον διατίθεται εν αντιθέσει προς όποιο αντίκειμενο θά του επέβαλλε όρους, έφ' όσον, δεχόμενο μιá κατ' άρχήν ίσοδυναμία, αντιτίθεται σέ όποιο άδεδέχαιο άγαθό τυχόν παρέχον τά υπό όρους αντίκειμενα, ώστε νά έπιδληθεί ως ανώτερο κατά τήν καθολική άξία του. Έτσι ή βαρύτητα του αναφαίνεται μόνον έφόσον άποκλείει κάθε τί, όση ή άίσθημα, από τό όποιο δύναται νά παύσει τό ύποκείμενο ως ένδιαφερόμενο για ένα αντίκειμενο, κατ' ό Κάντ χαρακτηρίζει έτσι ως «παθολογικό».

Θά συνάγαμε λοιπόν τό Ύψιστον Άγαθόν των αρχαίων



από τούτο τό αποτέλεσμα δι' επαγωγής αν'ό Κάντ δέν διευκρίνιζε ακόμη, κατά τή συνήθειά του, ότι αυτό τό 'Αγαθόν δέν επιδρά ώς αντίβαρο αλλά, αν μπορώ νά πώ, ώς αρνησίβαρο, έννοώντας τήν αφαίρεση βαρύτητας πού ύφίσταται έξ αιτίας του τό φαινόμενο αυταρέσκειας (Selbstsucht) πού γίνεται αισθητό στό ύποκείμενό ώς τό γεγονός ότι άρέσκειται (arrogantia) στίς ήδονές του, δεδομένου ότι ή έποψη του 'Αγαθοῦ μειώνει τό άξιοσέβαστο αυτών των ήδονών.⁹ Κατά γράμμα και όχι χωρίς προεκτάσεις.

Συγκρατώ τό παράδοξο πώς όταν ακριβώς αυτό τό ύποκείμενο παύει νά έχει άπέναντί του τό παραμικρό αντικείμενο, τότε συναντά έναν νόμο πού δέν έχει άλλο φαινόμενο από κάτι ήδη σημαίνον, τό όποιο και άποκτούμε χάρη σέ μία φωνή πού μιλά στή συνείδηση καθ' όσον άρθωνόμενο στήν τελευταία ώς γνωμικό, προτείνει έντός της τήν τάξη ενός καθαρά πρακτικού λόγου, ήτοι μιάς δούλησης.

Προκειμένου αυτό τό γνωμικό νά επιβάλλει τό νόμο¹⁰ είναι αναγκαίο και έπαρκές νά μπορεί, υπό τή βάση ενός τέτοιου λόγου, νά επικυρωθεί ώς καθολικό κατά τό δίκαιο τής λογικής. Τό δίκαιο τής λογικής, υπενθυμίζω σχετικώς, δέν σημαίνει ότι τό γνωμικό επιβάλλεται σέ όλους, αλλά ότι άξίζει για όλες τίς περιπτώσεις ή καλύτερα ότι δέν άξίζει για καμία περίπτωση αν δέν άξίζει σέ κάθε περίπτωση.

'Όμως, έφ' όσον αυτή ή βάση οφείλει νά είναι κατά λό-

γον, καθαρή καιτοι πρακτική, είναι έφικτή μόνο για έναν τύπο γνωμικών αναλυτικά πρόσφορων για τήν παραγωγή¹¹ της.

Παράδειγμα αυτού του τύπου άποτελεί ή άξιοπιστία πού επιβάλλεται κατά τήν επιστροφή τής παρακαταθήκης:¹² 'Η πρακτική τής παρακαταθήκης στηρίζεται στα δύο αυτιά πού, για νά συγκροτήσουν τόν θεματοφύλακα, οφείλουν νά κωφεύουν σέ όποιοδήποτε όρο τυχόν αντιλέγει στήν άξιοπιστία του θεματοφύλακα. Μ' άλλα λόγια δέν ύπάρχει παρακαταθήκη χωρίς θεματοφύλακα άντάξιο του έργου του.

'Ισως νοιώσουμε τήν άνάγκη συνθετικότερου θεμελίου έως και στήν προφανή αυτή περίπτωση. Τήν έλλειψη του ύποδεικνύω μέ τή σειρά μου δια παραδείγματος και άς φανώ άσεβής διασκευάζοντας ένά γνωμικό του πατέρα 'Υμπύ:¹³ «Ζήτω ή Πολωνία, γιατί αν δέν ύπήρχε ή Πολωνία δέν θά ύπήρχαν Πολωνοί».

Κανείς έδώ νά μήν άμφιβάλλει, από κάποια άργοστροφία, ή μή εύσυγκινησία, για τήν προσήλωσή μου σέ μία έλευθερία άνευ τής όποίας οί λαοί πενθούν. Πλήν τό έδώ αναλυτικό κίνητρό της, καιτοι άδιάφυστο, επιτρέπει νά σχετικοποιηθεί τό άρραγές της μέ τήν παρατήρηση ότι τούς Πολωνούς άνέκαθεν διέκρινε σπουδαία αντίσταση κατά των εκλείψεων τής Πολωνίας, ακόμη και κατά του συνεπαγόμενου θρήνου.

'Ιδού και πάλι ό,τι νομιμοποιεί τή λύπη του Κάντ καθώς καμία έποπτεία δέν προσφέρει φαινομενικό αντικείμενο για τήν έμπειρία του ήθικου νόμου.

Παραδέχομαι πώς αυτό τό αντικείμενο ύπεξαιρείται σέ όλη τήν Κριτική. 'Όμως ίχνηλατείται στήν άδυσώπητη συνέπεια μέ τήν όποία άποδεικνύει ό Κάντ τήν ύπεξίαιρή του και δίνει στό έργο εκείνον τόν όπωσδήποτε άθωο άλλ' αντιληπτό έρωτισμό πού θά δείξω τό βάσιμόν του εξετάζοντας τή φύση του έν λόγω αντικειμένου.

Γι' αυτό και παρακαλώ νά σταματήσουν σ' αυτό τό σημείο των γραμμών μου, για νά επανέλθουν άργότερα, όσοι από τούς αναγνώστες μου είναι ακόμη παρθένοι σέ σχέση μέ τήν Κριτική, μήν έχοντάς την διαβάσει. 'Ας έλέγξουν αν όντως έχει τό ειρημένο αποτέλεσμα, τούς ύπόσχονται άπάντως τήν τέρψη πού κομίζει ό άθλος.¹⁴

Οί άλλοι μέ ακολουθούν τώρα στή Φιλοσοφία στό μουντουάρ, αν μή τί άλλο στήν άνάγνωσή της.

'Η Φιλοσοφία στό μουντουάρ, άποδεικνύεται λιβελλογράφημα, πλην όμως δραματικό, όπου ό φωτισμός τής σκηνης επιτρέπει επέκταση του διαλόγου και των χειρονομιών μέχρι τά όρια του διανοητικού. Αυτός ό φωτισμός σήνει για λίγο πρós όφελος ενός κατηγορητηρίου, λιβέλλου έντός του λιβέλλου, έπονομαζόμενου: «Γάλλοι, ακόμη μιά προσπάθεια αν θέλετε νά είσθε δημοκράτες...»¹⁵

Κατά κανόνα ό,τι διατυπώνει αυτός ό λιβέλλος, εκλαμβάνεται, ή και εκτιμάται δεόντως, ως φανακισμός. Δέν χρειάζεται νά μάς ύποψιάσει ή έγγύτερη σχέση πρós τήν πραγματικότητα πού ύποδηλοι τό όνειρο έντός του όνειρου, όπως έχει άναγνωρισθεί, για νά θεωρήσουμε τήν έν λόγω διακωμώδηση τής ιστορικής επικαιρότητας ως ένδειξη άνάλογου είδους. 'Η ένδειξη είναι πιστοποιημένη και ή επανεξέτασή της έπωφελής.

'Ας πούμε ότι τό νεύρο του κατηγορητηρίου δίδεται από τό γνωμικό πού προτείνει στήν άπόλαυση τόν κανόνα της, άλλοκοτο λόγω τής καντιανότροπης νομιμοποίησης καθώς τίθεται ως καθολικός κανόνας. 'Ας διατυπωθεί τό γνωμικό:

«'Απολαμβάνω δικαιωματικά τό σώμα σου, μπορεί νά μου πει όποιοσδήποτε, και θά άσκή αυτό τό δικαίωμά μου χωρίς

κανέναν φραγμό ὡς πρός τήν ἀθαιρεσίαν τῶν καταχρηστικῶν ἀπολαύσεων πού ἀρέσκονται νά δρέψω ἀπό αὐτό».

Τοῦτος εἶναι ὁ κανόνας στόν ὁποῖο ἀξιῶνται ὑποταγή ὅλων, ὑπό τόν ὄρο ν' ἀποκτήσει ὑπόσταση ἀπό τόν καταναγκασμό μιᾶς κοινωνίας.

Μαῦρο χιοῦμορ στήν καλύτερη περίπτωση γιά κάθε σῶφρον¹⁶ ὄν, ἀποδοτέο στό γνωμικό ἀλλά καί στήν ὑποτιθέμενη συναίνεση σ' αὐτό.

Ὅμως, ἐκτός τοῦ ὅτι ἐμπεδώνουμε διαβάζοντας τήν παραγωγή τῆς *Κριτικῆς* καθ' ἐξοχήν τή διάκριση τοῦ ὀρθολογικοῦ ἀπό τό εἶδος σωφροσύνης πού ἀποτελεῖ μόνο συγκεκριμένη προσφυγή στό παθολογικό, γνωρίζουμε πλέον ὅτι τό χιοῦμορ εἶναι ἡ ἴδια ἡ λειτουργία τοῦ «ὑπερεγώ» καθ' ὅσον αὐτομολεῖ στόν χώρο τοῦ κωμικοῦ.¹⁷ Τοῦτο ζωογονεῖ μέ τήν ἐν λόγω ψυχαναλυτική βαθμίδα (instance) προσθέτοντάς της μία μεταμόρφωση καί ἀποσπώντας τήν ἐτσι ἀπό τόν ἀναδιώσαντα σκοταδισμό πού αὐτή ὑπηρετεῖ στοῦς σύγχρονούς μας, μπορεῖ ὅμως ἐπίσης στήν καντιανή βίασανο τοῦ καθολικοῦ κανόνα νά προσθέσει τή νοστιμιά πού τῆς λείπει.

Αὐτά δέν μᾶς προτρέπουν ἄραγε νά πάρουμε περισσότερο στά σοβαρά αὐτό πού μᾶς παρουσιάζεται ἔτσι ὥστε νά μήν τό πάρουμε τελείως στά σοβαρά; Δέν θ' ἀναρωτηθῶ, τό φαντάζεσθε, ἂν εἶναι ἀναγκαῖα ἢ ἂν εἶναι ἐπαρκῆς ἡ κύρωση ἐνός δικαιώματος στήν ἀπόλαυση ἀπό μία κοινωνία πού νομιμοποιεῖ ὄλους νά τό ἐπικαλοῦνται, προκειμένου ἡ ἀρχή αὐτοῦ τοῦ δικαιώματος νά λογίζεται ἐπικυρωμένη ἀπό τήν προσταγή τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

Καμία θετή νομιμότητα¹⁸ δέν μπορεῖ ν' ἀποφασίσει ἂν αὐτή ἡ ἀρχή μπορεῖ ν' ἀνήκει στήν τάξη τῶν καθολικῶν κανόνων, ἀφοῦ ἄλλωστε αὐτή ἡ τάξη τό ἀντιπαραθέτει ἐνδεχομένως πρός κάθε τέτοια νομιμότητα.

Τό ζήτημα δέν κρίνεται μόνο μέ τή φαντασία· τό θέμα δέν εἶναι ἐδῶ ἡ ἐπέκταση σέ ὄλους τοῦ δικαιώματος πού ἐπικαλεῖται ἡ ἠθική ἀρχή.

Κάτι τέτοιο θά ἀποδείκνυε, στήν καλύτερη περίπτωση, μόνο μία δυνατότητα τοῦ γενικοῦ, τό ὁποῖο διαφέρει ἀπό τό καθολικό, ἐφ' ὅσον τό τελευταῖο τό ἀφορᾷ ἢ θεμελίωση καί ὄχι ὁ συμβιβασμός τῶν πραγμάτων.¹⁹

Δέν μπορῶ μάλιστα νά παραλείψω αὐτήν τήν εὐκαιρία, γιά νά καταγγείλω τήν κραυγαλέα ὑπερτίμηση τοῦ ρόλου τῆς στιγμῆς τῆς ἀμοιβαιότητας ἐντός δομῶν, ἰδίως ὑποκειμενικῶν, οἱ ὁποῖες ἐγγενῶς δέν ἐπιδέχονται τέτοια ἀμοιβαιότητα.

Ἡ ἀμοιβαιότητα, σχέση ἀναστρέψιμη ἐφ' ὅσον ἐγκαθίσταται σέ μία ἀπλή γραμμική ἐνοποιητική δύο ὑποκειμένων, πού ἀπό τήν «ἀμοιβαία» θέση τους θεωροῦν τή σχέση ἰσοδύναμη, δύσκολα τοποθετεῖται ὡς λογικός χρόνος οἰαοδήποτε διαπόρευσης πού ὑφίσταται τό ὑποκείμενο ὡς πρός τή σχέση του πρός τό σημαῖνον, πολλῶ μᾶλλον ὡς στάδιο ὁποιαοδήποτε ἀνάπτυξης, ἀποδεκτῆς ἢ μή ὡς ψυχικῆς (σχηματοποιήσεις παιδαγωγικῶν προθέσεων, ὅπου τό παιδί πληρώνει πάντα τήν νύφη).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει πρέπει ἤδη ν' ἀναγνωρίσουμε στό γνωμικό μας ὅτι μπορεῖ ν' ἀποτελέσει πρότυπο (paradigme) μιᾶς ἀπόφανσης πού ἀποκλείει τήν καθαυτῶ ἀμοιβαιότητα (τήν ἀμοιβαιότητα καί ὄχι τήν ἀνταπόδοση).

Κάθε κρίση σχετικά μέ τήν ἀτιμῆ τάξη ἢ ὁποία θά ἐνθρόνιζε τό γνωμικό τοῦ Σάντ εἶναι λοιπόν ἀδιάφορη ἐν προκειμένῳ· τό θέμα εἶναι ἡ ἀναγνώριση ἢ μή ἀναγνώριση σ' αὐτό τό χαρακτηριστικό ἠθικοῦ κανόνα καθολικά ἀποδεκτοῦ, δεδομένου ὅτι ἡ

ἠθική ἀναγνωρίζεται, μετά τόν Κάντ, ὡς ἀνυπόθετη πρακτική τοῦ λόγου.

Ὁφείλουμε προφανῶς νά τοῦ ἀναγνωρίσουμε αὐτόν τόν χαρακτηριστικό γιά τόν λόγο καί μόνον ὅτι ἡ ἀνευ περαιτέρω ἀνακοίνωσή του (τό κήρυγμά του) ἔχει τή δύναμη νά θεσπίζει συνάμα καί ἐκεῖνη τή ριζική ἀπόρριψη τοῦ παθολογικοῦ, τοῦ κάθε ἐνδιαφέροντος γιά ἕνα ἀγαθό, ἕνα πάθος, ἕως καί γιά ἕνα συμπάσχειν, ἤτοι τήν ἀπόρριψη διά τῆς ὁποίας ὁ Κάντ ἐλευθερῶνει τό πεδίο τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καί τή μορφή ἐκεῖνου τοῦ νόμου, πού εἶναι καί ἡ μόνη οὐσία του (substance),²⁰ ἐφ' ὅσον ἡ βούληση δεσμεύεται μόνο ν' ἀποπέμψει ἀπό τήν πρακτική τῆς κάθε λόγο μή ἀναγόμενο στό ἴδιο τό γνωμικό της.

Βέβαια αὐτές οἱ δύο προσαγές, μεταξύ τῶν ὁποίων μπορεῖ νά ταλανίζεται τό ἠθικό δίωμα μέχρι συντριβῆς τῆς ζωῆς, μᾶς ἐπιβάλλονται στό σαδικό παράδοξο ὡς ἀπευθυνόμενες στόν Ἄλλο καί ὄχι σέ μᾶς τοὺς ἴδιους.

Ὅμως αὐτή ἡ ἀπόσταση ὑφίσταται μόνο ἐκ πρώτης ὄψεως, ἡ ἠθική προσταγή ἐνεργεῖ ὁμοίως μέ λανθάνοντα τρόπο, ἐφ' ὅσον ἡ ἐντολή τῆς μᾶς ἐγκαλεῖ ἀπό μέρους τοῦ Ἄλλου.

Παρωδώντας παραπάνω τό προφανές καθολικό τοῦ καθηκοντος τοῦ θεματοφύλακα ὑπέθετα πῶς ὀδηγεῖ πρός ὅ,τι ἐδῶ φανερόνεται ἀποψλωμένο στήν ἀντίληψή μας, ὅτι δηλαδή ἡ διπολικότητα διά τῆς ὁποίας θεσπίζεται ὁ ἠθικός Νόμος δέν εἶναι παρά ἐκεῖνο τό σχίσμα (refente) τοῦ ὑποκειμένου πού συντελεῖται μέ κάθε παρέμβαση τοῦ σημαίνοντος, ἀκριβῶς τό σχίσμα μεταξύ τοῦ ἀποφαινομένου ὑποκειμένου καί τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἀπόφανσης.²¹

Ὁ ἠθικός Νόμος δέν ἔχει ἄλλη ἀρχή. Πλήν μένει αὐτή νά πιστοποιηθεῖ, ὥστε νά μήν παραδοθῶμε στή φενακή γιά τήν ὁποία μᾶς εἰδοποιεῖ τό καλαμπούρι «Ζήτω ἢ Πολωνία».

Ὡς πρός τοῦτο, ἡ σαδική διατύπωση εἶναι τιμιότερη καθ' ὅσον ἀπαγγέλλεται ἀπό τό στόμα τοῦ Ἄλλου καί δέν ἐπικαλεῖται τήν μύχια φωνή, ἐπειδή ἀποκαλύπτει τό κατά κανόνα κρυμμένο σχίσμα τοῦ ὑποκειμένου.

Τό ἀποφαινομένο ὑποκείμενο εἶναι σ' αὐτήν ἕξι ἴσου ἀνάγλυφο ὅσο καί στό «Ζήτω ἢ Πολωνία», ὅπου ἀπλῶς ἀπομονώνεται τό διασχεδαστικό (fun) πού ἐνέχει πάντα ἡ ἐκδήλωσή του.

Γιά νά ἐπιβεβαιώσουμε αὐτήν τήν προοπτική ἀρκεῖ ν' ἀνατρέξουμε στή διδασκαλία ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος ὁ Σάντ ἰδρύει τήν ἐπικράτεια τῆς ἀρχῆς του. Εἶναι ἡ διδασκαλία περί ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Ἐπειδή κανένας ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά εἶναι ἰδιοκτησία ἢ ὁ καθ' οἰονδήποτε τρόπο κληρὸς ἄλλου, δέν δικαιούται μέ τέτοια πρόφαση νά ἄρει τό δικαίωμα ὄλων νά τόν ἀπολαμβάνουν ἕκαστος καθ' ἄρεσκείαν.²² Ὁ ὁποῖος καταναγκασμός εἶναι μᾶλλον ζήτημα ἀρχῆς παρά βίας, μιά καί ἡ δυσκολία γιά τόν ἀπαγγέλλοντα τόν καταναγκασμό δέν ἐγκτεῖται τόσο στό ν' ἀποσπάσει τή συγκατάθεση ὁποιοῦ τόν ὑφίσταται ὅσο στό νά ἀπαγγεῖλει τόν καταναγκασμό στή θέση του τελευταίου.

Ἄρα τό δικαίωμα στήν ἀπόλαυση θέτει ὄντως ὡς ἀποφαινομένο ὑποκείμενο τόν Ἄλλο ὡς ἐλεύθερο, τήν ἐλευθερία τοῦ Ἄλλου, καί τοῦτο μ' ἕναν τρόπο πού δέν διαφέρει ἀπό τό Σὺ εἶ πού ὑπαινίσσεται τό ἐξοντωντικό ἀπόθεμα κάθε προσαγῆς.

Ὡστόσο αὐτός ὁ λόγος (discours) εἶναι ἐξ ἴσου καθοριστικός γιά τό ὑποκείμενο τῆς ἀπόφανσης ὡς προϊόντος τῆς ἐκάστοτε ἀπεύθυνσης τοῦ διαφορούμενου περιεχομένου τοῦ λόγου· γιατί ἡ ἀναιδῶς ἐμπρόθετα ὁμολογούμενη ἀπόλαυση καθίσταται πόλος ἐνός ζεύγους, ὅπου ὁ ἄλλος πόλος δρίσκειται στήν

έσοχή που αυτή ήδη διατροπᾶ στον τόπο του Άλλου, για να εγείρει εκεί τον σταυρό της σαδικής εμπειρίας.

Διακόπτω την εξήγηση του ελατηρίου της, για να θυμίσω ότι ο πόνος, που προβάλλει εδώ την οικεία υπόσχεση ονειδούς, μνημονεύεται ρητά και από τον Κάντ μεταξύ των συνδηλωμένων της ήθικης εμπειρίας.²³ Η αξία του πόνου για την σαδική εμπειρία θ' αναδειχθεί καλύτερα αν προσεγγισθεί εξετάζοντας το αποσοβλωτικό αποτέλεσμα που θά είχε το τέχνασμα των Στοϊκῶν έναντιόν της, δηλαδή ἡ περιφρόνηση.

Φαντασθείτε μία επανάληψη του Ἐπίκτητου στην σαδική εμπειρία: «Είδες, τό ἔσπασες», λέει δείχνοντας τό πόδι του.²⁴ Ὑποβιβαζόμενη ἡ απόλαυση στην ἀθλιότητα ενός τέτοιου ἀποτελέσματος, ὅπου σκονταφτει ἡ ἀναζητήσή της, δέν μεταβάλλεται τάχα σέ ἀηδία;

Εδώ καταδεικνύεται πῶς τήν σαδική εμπειρία τροποποιεῖ ἡ ἀπόλαυση. Διότι ἡ ἀπόλαυση δέν σχεδιάζει νά σφετερισθεῖ μία βούληση παρά μόνον ἐπειδή, προσβάλλοντας τήν αἰδῶ της, τήν ἔχει ἤδη διαπεράσει ἐγκαθιστάμενη στό μύχια τοῦ ὑποκειμένου πού τό προκαλεῖ νά βγεῖ ἀπό τόν ἑαυτό του.

Διότι ἡ αἰδῶς εἶναι ἀμφιληπτική (ambocceptive) τῶν συνδέσμων τοῦ ὄντος: Μεταξύ δύο ἡ ἀναίδεια τοῦ ἑνός συνιστᾶ ἀπό μόνη της διασμό τῆς αἰδῶς τοῦ ἄλλου. Δίodos πού δικαιολογεῖ, ἂν χρειαζόταν, ὅσα προσήγαγα ἀρχικά σχετικά μέ τή βεβαίωση, στή θέση τοῦ Ἄλλου, τοῦ ὑποκειμένου.

Ἄς ἐπερωτήσουμε αὐτήν τήν ἀπόλαυση, εὐάλωτη ἐπειδή ἐξαρτᾶται ἀπό μίαν ἐντός τοῦ Ἄλλου ἀπήχηση τήν ὁποία προκαλεῖ μόνον καταργώντας τήν καθ' ὁδόν, ἐφ' ὅσον τήν συνδύαζει μέ τό ἀπαράδεκτο. Μήπως ἡ ἔξαρσή της μᾶς φαίνεται ἐν τέλει μόνον αὐτοπαθής, ὅπως κάποιος ἄλλης, φρικτῆς ἐλευθερίας;²⁵

Ναί, ἀλλά θά δοῦμε ν' ἀποκαλύπτεται ἐκεῖνος ὁ τρίτος ὅρος πού, κατά τά λεγόμενα τοῦ Κάντ, λείπει ἀπό τήν ἠθική εμπειρία. Πρόκειται γιά τό ἀντικείμενο στό ὁποῖο, γιά νά τό ἐξασφαλίσαι στή βούληση κατά τήν ἐκπλήρωση τοῦ Νόμου, ὁ Κάντ ἀναγκάζεται νά προσδώσει τό ἀδιανόητο τοῦ πράγματος καθαυτοῦ. Στή σαδική εμπειρία ἴσως αὐτό τό ἀντικείμενο ἔπαψε νά εἶναι ἀπροσπέλαστο, κατερχόμενο καί ἀποκαλυπτόμενο ὡς τό αὐτοῦ-εἶναι, Dasein,²⁶ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου²⁷ τοῦ δάσανου;

Πλήν ὁμως διατηρώντας τήν ἀδιαφάνεια τοῦ υπερβατικοῦ. Γιατί αὐτό τό ἀντικείμενο εἶναι παράξενα χωρισμένο ἀπό τό ὑποκείμενο. Παρατηροῦμε πῶς ὁ κήρυκας τοῦ γνωμικοῦ ἀρκεῖ ἐδῶ νά εἶναι σημεῖο ἐκπομπῆς. Μπορεῖ νά εἶναι μία φωνή στό ραδιόφωνο πού ὑπενθυμίζει τό καταξιωμένο δίκαιο τῆς ἐπιπλέον προσπάθειας, πού οἱ Γάλλοι θά εἶχαν ἀποδεχθεῖ μετά τήν ἐκκλιση τοῦ Σάντ, καί τό γνωμικό πού θά εἶχε καταστῆ ὀργανικός Νόμος γιά τήν ἀναξωσογονημένη Δημοκρατία τους.

Ὅρισμένα φαινόμενα τῆς φωνῆς, αὐτά τῆς ψύχωσης, ἐνέχουν ὄντως μιά τέτοια ὄψη τοῦ ἀντικειμένου. Ἡ δέ ἀνατέλλουσα ψυχανάλυση λίγο ἔλειψε νά ἀναφέρει ἐδῶ τή φωνή τῆς συνείδησης.

Βλέπουμε ποιό εἶναι τό κίνητρο τοῦ Κάντ ὅταν ὑπεξαιρεῖ αὐτό τό ἀντικείμενο ἀπό κάθε καθορισμό τῆς υπερβατολογικῆς αἰσθητικῆς, μολονότι τό ἴδιο ἀναφαίνεται μοιραῖα χάρη σέ κάποιο οἶδημα στό πέπλο τῶν φαινομένων, μὴ ὄντας ἀνέστιο καί ἄ-τοπο, οὔτε χωρίς ἐποπτειακό χρόνο, ἔχοντας τρόπο ἐντοπιζόμενο στό μὴ πραγματικό καί ἐπιπτώσεις στην πραγ-

ματιζότητα: Δέν εἶναι μόνον ὅτι ἀποσιτοῦται ἐδῶ φωνή γιά τοῦ Κάντ: εἶναι ὅτι ἡ ἔστω καί τρελή φωνή ἐπιβάλλει τήν ἰδέα τοῦ ὑποκειμένου καί ὅτι δέν πρέπει τό ἀντικείμενο τοῦ νόμου νά ὑποβάλλει τυχόν πονηρία τοῦ πραγματικοῦ Θεοῦ.

Ἀσφαλῶς ὁ χριστιανισμός διαπαιδαγώγησε τοὺς ἀνθρώπους, ὥστε νά μὴν τοὺς μέλει ἡ ἀπόλαυση τοῦ Θεοῦ, καί εἶται γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ καντιανὴ βουλησιαρχία τοῦ Νόμου-γιά-τό-Νόμο, πού οὕτως εἰπεῖν ὑπερβάλλει τήν ἀταραξία τῆς στοικῆς εμπειρίας. Μποροῦμε νά ὑποθέσουμε πῶς ὁ Κάντ ἀνατίθεται πρὸ τήν πίεση ἐκείνου πού ἀκούει ἀπὸ ὑπεροβικά ζωντα, ὅχι ἀπὸ μέρους τοῦ Σάντ, ἀλλὰ ἀπὸ μέρους καποῖου συντοπιτικοῦ μυστικοῦ,²⁸ ὁπότε ἀνασπασμοῦ πονηρίας ὅτι ἀποσπαστικῆς βεβαιότητας, ἐπειδὴ εἶδε ὅτι ὁ Θεὸς του εἶναι χωρὶς σχήμα: Grimptigkeit (μανία); Ὁ Σάντ λέει: Ὑπιστο-σέ-καζία-ὄν.

1. Στὴν ὁποία προορίζοταν κατὰ παραγγελία. Προσθέτω ἐδῶ γιά τό ἀστέιο τῆς ὑπόθεσης ὅτι ἀναγκάστηκαν νά μὴ ξαναπαρρηγοῦν τὸν πρόλογο ὅταν ἡ ἐπιτυχία τῶν Γραπτῶν (*Ecrits*, Seuil, Παρίσι 1966) τὸν ἐνεγράψαν ὡς οἴσμο (... γιά τοῦ ἐκεῖ ἀντιστασιατικοῦ).

2. Κριτική τοῦ πρακτικοῦ λόγου (ἐφ' ἐξῆς ΚΠΛ), Α 219 κ.ε.

3. Βλ. ΚΠΛ, Α 225-226.

4. Βλ. ΚΠΛ, Α 104 κ.ε.

5. (Ἡ: Κατὰ τὸ ἐπιβάλλόμενο ὕψος του, selon son style de rigueur).

6. Βλ. ΚΠΛ, Α 38-39.

7. ΚΠΛ, Α 37, Α 62.

8. Βλ. ΚΠΛ, Α 113, Α 198 κ.ε.

9. Θά παραπέμψω στήν λίαν ἀνεκτὴ μετάφραση τοῦ Βαρνί πού ἀνάγεται στὰ 1848, ἐδῶ σ. 247 κ.ε., καί στην ἐκδοσὴ Vorländer (κατὰ τὸ οἶκο Meiner) γιά τὸ γερμανικὸ κείμενο (ΚΠΛ, Α, 120 κ.ε.).

10. Ἡ: νά ἐπιτραπῆ: fasse la loi, νομοθετικῶς: νά δημιουργηθῆ τὸν νόμο.

11. Déduction, μέ τὴ σημασία τῆς «ὑπεροβατολογικῆς παραγωγῆς», διαδικασίας ἐλέγχου τῆς ἐγνωτότητας τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κατηγοριῶν καί ὄχι ἀπαγωγῆς μέ τὴν λογικὴ ἔννοια.

12. Βλ. τὸ σχόλιο τοῦ Γ' θεωρήματος τοῦ πρώτου κεφαλαίου τῆς Ἀναλυτικῆς τοῦ καθαρῶν πρακτικοῦ λόγου, Βαρνί, σ. 163 - Vorländer, σ. 31 (ΚΠΛ, Α 49 κ.ε.).

13. Ἡ βιογραφικὴ πρόσωπο τοῦ Α. Jarry (Α. Ζαρρῆ), 1873-1907.

14. Ἡ ΚΠΛ θά ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὴν ἐκδ. Κριτικὴ σὲ μετάφραση Στ. Βασιλείου.

15. *La Philosophie dans le boudoir*, ἐπιμ. Υ. Belaval, Gallimard, Παρίσι 1976, σ. 187-μτφ. *Ἡ φιλοσοφία στό μπουντουάρ*, Ἐξάντας, Ἀθήνα 1979, σ. 143.

16. Ἡ: ἔλλογο· raisonnable.

17. Βλ. S. Freud, *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten* (1905), *Gesammelte Werke*, τ. 5, Fischer, Φραγκφούρτη 1940.

18. Μέ τὴν ἔννοια τοῦ διζαίου, πού ἰσχύει σ' ἐνα κράτος, ἐναντίον τῆς πρὸς τό φυσικὸ ἢ ἔλλογο δίκαιο καί πρὸς τὴν ἠθική.

19. Βλ. ΚΠΛ, Α 50.

20. ΚΠΛ, Α 48.

21. Sujet de l' énonciation, sujet de l' énoncé.

22. Βλ. παρουσιαζόμενη ἐκδ. τοῦ Σάντ, τ. γ', σ. 501-502. (*La Philosophie*, ὁ.π., σ. 220 κ.ε., μτφ. σ. 172 κ.ε.).

23. ΚΠΛ, Α 129.

24. Ὁ Ἐπίκτητος, + 50-125/130, ἦταν ἀρχικὰ δούλος. Ἀναγκάστηκε πρὸς ὁ κύριός του, γιά νά δοκιμάσει τὴν στοικὴ ἀπάθειά του, πού ἐπὶ σπασε τό πόδι. Πρόβλ. καί ΚΠΛ, Α, 106.

25. Μᾶλλον ἐννοεῖ τὸν φασισμό.

26. Ὁρος τοῦ Heidegger (Χάιντεγγερ) πού δηλώνει τὸν ἀνθρώπο ὡς πρὸς τὴν καταγωγικὴ, πρὸ τοῦ ὑποκειμένου, οὐσία του.

27. Ἡ: δρώντος· agent.

28. Βλ. ΚΠΛ, Α 125.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟΙ

Ὡς μήτρα (δημιουργικῆς ἢ μή) ἀναπαραγωγῆς

τοῦ Γιάννη Δάλλα

Καλά, δέν καταλάωμε ἰσομῆ πῶς ὁ Σολωμοῦς δέν εἶναι ἀπολιτιστής οὔτε ἐστὲτ:»

Ἀπὸ ἐπιστολῆ πρὸς Τσίτο

1. Προκαθορισμός τοῦ θέματος

Δύο εἶναι οἱ τρόποι ἐπενέργειας μιᾶς μείζονος ποιητικῆς φωνῆς:

- α) ἡ φυσικὴ καὶ ἄμεση συνέχισή της· καὶ
- β) ἡ διαρκέστερη εἰς βάθος ἀφομοίωσή της.

Στὴν ἄμεση συνέχεια περιλαμβάνονται οἱ μαθητές καὶ οἱ ἐπίγονοι, μὲ ἀρνητικὴ κατάληξη τῆς ἐπενέργειας σὲ αὐτοὺς τῆ μίμησης. Στὴ γόνιμη ἀφομοίωση οἱ νεότεροι δημιουργοὶ, πού ἀκόμη καὶ νεωτερίζοντας δέν ἀποκόβονται ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς λογοτεχνίας μας καὶ μάλιστα ἀπὸ ἐκείνους πού ἡ ποιητικὴ τους δέν νεκρώθηκε, ὅπως δέν νεκρώθηκε ὡς τίς μέρες μας ἡ ποιητικὴ τοῦ Σολωμοῦ.

Ἀνάμεσα στοὺς δύο τρόπους ἐπενέργειας καὶ μάλιστα ὡς ὑπέρβαση τοῦ πρώτου (ἐννοῶ τῆς μαθητείας) καὶ ὡς διάμεσος ἢ «πρόληψη» τοῦ δεύτερου (ἐννοῶ τῆς ἀφομοίωσης) παρεμβάλλεται (γιά νά μή πούμε: παρεμβαίνει) ἕνας τρίτος τρόπος πού εἶναι ὁ *διάλογος*. Εἶναι ἡ θεληματικὴ ἀνάκληση ἐνός προτύπου (τοῦ σολωμικοῦ, ἐν προκειμένῳ) καὶ ἡ ἀντιπαράθεση ἢ ἡ συμπαράθεση μαζί του γιά καινούργια σημασιοδότηση ἢ γιά ἀνάλογη ἀρχὴ αἰσθητικῆ: ἢ ἀποσιωπημένη ἢ ρητὰ ὁμολογημένη χρῆση του ὡς «μήτρας» γιά τὴν ἀντιρρητικὴ σκοπιὰ μιᾶς ἄλλης ἰδεολογίας ἢ γιά τὴ δοκιμασία μιᾶς ὁμόλογης γραφῆς. Καὶ συγκεκριμένα ἐδῶ ἡ μήτρα εἶναι οἱ *Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι*. Εἶναι ὡς νόημα πού ἐλέγχεται ὁ πολιορκημένος ἐξωτερικά (ἢ ὑλικὰ) ἀγωνιστής πού μένει ὡστόσο ἐσωτερικά (ἢ ἠθικά) ἐλεύθερος. Καὶ ὡς γραφὴ πού ξαναδοκιμάζεται εἶναι ὁ συνδυασμὸς πεζοῦ καὶ ποίησης καὶ στοχασμῶν καὶ στίχων.

Τὴν καινούργια σημασιοδότηση ἐπιχείρησε ὁ Κώστας Βάρναλης στὰ χρόνια τοῦ Μεσοπολέμου μὲ τὴ συλλογὴ τοῦ *Σκλάβοι Πολιορκημένοι* (1927) καὶ τὴν ἐπανάληψη «στοχαστικῶν» πεζῶν καὶ ποίησης ὁ Γιώργος Θέμελης στὰ χρόνια τοῦ Μεταπολέμου μὲ τὴ συλλογὴ τοῦ *Ἡλιοστάσιο* (1971).

Ἄς τίς διατρέξουμε μὲ ἄκρα συντομία.



2. Ὁ ιδεολογικός ἀντίλογος: Κ. Βάρναλη, Σκλάβοι Πολιορκημένοι (1925, 1927)

Τὴν ἐναντιόδρομη ἐπίδραση τοῦ Σολωμοῦ στὸν Βάρναλη μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ τὴν ἀνιχνεύσω σὲ παλαιότερη μελέτη μου πού ἐπιγράφεται χαρακτηριστικά: «Ὁ ἀντιδρασιαστικός σολωμισμός τοῦ Βάρναλη». Σήμερα δὲν εἶναι αὐτός ὁ στόχος μου. Στόχος μου εἶναι νὰ ὑποδείξω ποιὸς ὑπῆρξε εἰδικότερα ὁ ἀντίλογος τοῦ Βάρναλη στὰ σολωμικά μοτίβα τοῦ συνδρόμου τῆς πολιορκίας. Ἕνας λόγος, ἢ ὅπως εἴπαμε ἀντίλογος, ἀναφορᾶς σὲ αὐτά, πού εἶναι ἀφανῆς σὲ πρώτη ἀνάγνωση καὶ ἐξ αὐτοῦ ἡ ἀναλυτικὴ συσχέτισή τους δὲν προσεῖλκυσε τὴν προσοχὴ καὶ τὴ σπουδὴ τῆς κριτικῆς.

Τὴ συνισταμένη ὅλων τῶν μοτίβων θέβαια τὴν ἀντιμετωπίζει ὁ δικός του ἀντι-τίτλος Σκλάβοι Πολιορκημένοι. Ἀλλὰ τὰ μοτίβα ἓνα πρὸς ἓνα τὰ ὑπονοεῖ καὶ τὰ ἀντικρούει ὁ ποιητὴς στὰ ποιήματα τοῦ Β' Μέρους πού ἐπιγράφεται «Ὁ Πόλεμος». Εἶναι τὰ γνωστὰ σολωμικά μοτίβα α) τοῦ πολέμου ὡς συνθήκης ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς δοκιμασίας, β) τῆς ψυχολογίας τοῦ πολεμιστῆ τὴν ὥρα τῆς ἐξόδου, γ) τῆς ἀνάμνησης τῆς περασμένης δόξας, δ) τῆς διακρίσεως ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ τῆς ἑξαρχῆς τῆς γυναικείας στάσης, ε) τῆς προσγείωσης τοῦ ιδεολογήματος Κόλαση-Παράδεισος. Ἀναγκαῖα προϋπόθεση τοῦ ἀναγνώστη στὴν ἀντιπαράθεση τοῦ Βάρναλη, εἶναι διαρκῶς νὰ ὑπολογίζει πὼς μιλά ἐδῶ ἓνας διανοούμενος τῆς Ἀριστερᾶς (ὡς ὑλιστῆς ιδεολόγος) καὶ μιλά τὴν ἐπομένη ἐνός παγκόσμιου πολέμου καὶ μᾶς ἦττας ἔθνικῆς (τοῦ '22) πὼς μιλά ἀκόμη ἓνας ποιητῆς-φιλόλογος μὲ τὴ ρητορικὴ τοῦ Παλαμᾶ καὶ μὲ τὴ διδακτικὴ τῆς ἑδρας καὶ ἄρα ἓνας φανατικός γιὰ γράμματα καὶ γιὰ κηρύγματα· πὼς μιλά ἐπίσης τὴ μεθεπομένη τοῦ διβλίου τοῦ Ἀποστολάκη Ἡ ποίησις στὴ ζωὴ μας (1923) καὶ τὴν ἐπομένη τοῦ δικοῦ του Ὁ Σολωμός χωρὶς μεταφυσικὴ (1925). Καὶ ἄρα μὲ μίαν γλῶσσαν πού ἀρχίζει διακριτικὰ καὶ αὐτὴ νὰ σολωμίζει· καὶ ἰδίως πὼς δὲν στρέφεται κατὰ τοῦ Σολωμοῦ εὐθέως, ἀλλὰ ἔχοντας ὡς βάση τὰ σολωμικά αὐτὰ μοτίβα παρεξηγημένα ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ σκοπιὰ τοῦ ἰδεαλισμοῦ στὴ χώρα μας, στρέφεται ἔμμεσα κατὰ τοῦ Ἀποστολάκη.

Πρώτιστα, ἀντιπαράκειται στὸ θέμα τοῦ πολέμου. Γράφει ὁ Σολωμός γιὰ τοὺς δικούς του πολιορκημένους:

*Δέν τοὺς βαραίν' ὁ πόλεμος, ἀλλ' ἔγινε πνοή τους
καὶ ἐμπόδιμα δέν εἶναι*

Στές κορασιές νὰ τραγουδοῦν καὶ στὰ παιδιά νὰ παίζουν;

ἐνῶ ὁ πόλεμος γιὰ τὸν πολεμιστὴ τοῦ Βάρναλη εἶναι καταναγκασμός γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῶν ἰσχυρῶν, εἶναι αἵματα πηχτά καὶ λάκκοι, εἶναι ἡ πρότερη καὶ ὕστερη συνείδηση τοῦ θύματος πού ἐπέζησε:

Ὅλ' οἱ νεκροὶ ἀπὸ μέσα μου περνοῦν καὶ μέ σαπίζουν.

Ἡ ψυχολογία τοῦ σολωμικοῦ ἀγωνιστῆ ἐξ ἄλλου εἶναι ἡ ψυχολογία ἐνός δοκιμαζόμενου πού ταλαντεύεται — «Τρέμ' ἢ ψυχὴ καὶ ξαστοχὰ γλυκὰ τὸν ἑαυτό της» — ἀλλὰ δὲν δειλιάζει. Ἀποπνευματώνεται ἀπὸ τὴν πείνα καὶ ἀπὸ τὴν πολλὴ προσήλωση στὸ χρέος. «Σάλπιγγα ἰδοὺ χωρὶς πνοῆς τοὺς μαύρους ἴσκιους κράζει» γράφει, πού «ὑψώνουν μέ χαμόγελο τὴν ὄψη τῆ φθαρμένη», ὡς τὴν ὥρα τῆς ἐξόδου πού:

*Εἶν' ἔτοιμα στὴν ἄσπονδη πλημμύρα τῶν ἀρμάτων
δρόμο νὰ σχίσουν τὰ σαθιά, καὶ ἐλεύθεροι νὰ μείνουν.
ἐκείθε μέ τοὺς ἀδελφούς, ἐδῶθε μέ τό Χάρο·*

ἐνῶ διαφορετικοὶ εἶναι οἱ ἴσκιοι τῶν στρατιωτῶν πού ὀδηγοῦνται στὴν πολεμικὴ σφαγὴ, κατὰ τὸν Βάρναλη:

*Κάποιοι περνοῦνε σύθαμποι, λιγάκι τρέμουν, ἴσκιοι
καὶ ὕστερα πέφτουν σταυρωτά, —βόλι καλὸ τοὺς βρῖσκει.*

Ἡ ψυχολογία τους ἐδῶ ἐκφράζεται ἀπλοποιητικὰ μὲ δύο τρόπους: εἶναι ἀφενὸς ὁ τύπος τοῦ «σκεφτικιστῆ» πού καταλήγει στὴ φοβία τοῦ δειλοῦ — καὶ ὄχι ἀπλῶς τοῦ ἀντήρωα — στὸ ποίημα πού ὁ ἀρχικός του τίτλος ἦταν «Ἡ ἐξοδος» καὶ ὕστερα γιὰ νὰ ἀποσχεμαστεῖ ἡ σολωμικὴ του ἀναφορὰ μετονομάστηκε «Ἡ ἔφοδος», καὶ ἀφετέρου, ὡς ἀντίποδας τοῦ τύπου τοῦ σκεφτικιστῆ, εἶναι ὁ τύπος τοῦ ἐνθουσιασμένου πού γιὰ νὰ ἀναδειχθεῖ καὶ νὰ φερθεῖ σάν ἥρωας πρέπει νὰ «σαλέψει ὁ νοῦς του» καὶ ἔτσι, καθῶς γράφει:

*σάν θὰ περάσω Ἄ ν τ ι κ ρ α
Νὰ ἰδῶ τὸν κόσμο ἀνάποδα
τὸν ἀδερφό μου ξένο
καὶ τὸν ὄχτρον ἀδέρφι μου
ἀδικοσκοτωμένο,*

στὸ ποίημα «Ὁ τρελός». Ἡ ἴδια ἀντίθεση παρατηρεῖται καὶ στὰ ὑπόλοιπα μοτίβα, ὅπως εἶναι λ.χ. ἡ ἀνάμνηση τῆς περασμένης δόξας καὶ εὐτυχίας, ὀραματικὴ καὶ ἐνδόμνηχη στὴν ποίηση τοῦ Σολωμοῦ, ὅπως δείχνει καὶ ἡ σκηνὴ τοῦ πολεμάρχου, καὶ ἐξωστρεφῆς καὶ ἀναρχοῦμενη στὸν Βάρναλη μὲ ἀναδρομὴ στὸν κώδικα τῶν κλεφταρματολῶν. Τέλος ἐναντι ἐνός κόσμου θεοφόρου, μὲ δεσπόζουσα ἰδέα τῆς πνευματικῆς ἀνάταση τοῦ ἀνθρώπου ἀντιπαράκειται ἡ ἔννοια ἐνός ἀδειοῦ οὐρανοῦ — «Θέ μου! / Λεῖπεις ἀπὸ τὸν τρισάθο οὐρανὸ καὶ μέσαθέ μου», γράφει ὁ Βάρναλης — καὶ ἡ ἔννοια τῆς πτώσης, π.χ. «Πόσο ὁ ξεπεσμός μου εἶναι θαθής!» ἢ «Ὁ πέσιμός σου εἶναι πολὺς... / πικρὴ ψυχὴ, πού ὅσο θυθᾶς...», πού ἀπηχεῖται ὡς ἀπάντηση στοὺς στίχους:

*Σέ θυθὸ πέφτει ἀπὸ θυθὸ ὡς πού δέν ἦταν ἄλλος
Ἐκείθε, βγήκε ἀνίκητος.*

καὶ στὴν ἀνυψωτικὴ διαφορετικὴ σκοπιὰ τοῦ Σολωμοῦ. Καὶ δύο μερικότερα μοτίβα μὲ ἐπεξεργασμένη κρυπτικὰ τὴ συμπαράθεση τοῦ Βάρναλη. Γράφει στὴν ἀρχὴ τοῦ Β' Σχεδιάσματος γιὰ τὴν πείνα ὁ Σολωμός:

*Λαλεῖ πουλί, παίρνει σπειρὶ, καὶ ἡ μάνα τό ζηλεύει.
Τὰ μάτια ἢ πείνα ἐμάυρισε·*

ἢ καὶ κατὰ μίαν παραλλαγή: «Πολὺν καιρὸ τό βάσταξα μέσα στὴν ἔρημ ἀγκάλη, / Κι ἐφθόνησα μικρὸ πουλί, πού ὄρε σπυρὶ καὶ ἐλάλει». Καὶ ἀναπαράγει λυρικά, ἐξ ἀποστάσεως, μὲ τὰ ἴδια ὕλικα — «πουλιοῦ» καὶ «μάνας» — μίαν ἀνάλογη ἐμπειρία καὶ εἰκόνα ὁ Βάρναλης:

*Ὡς μέ τό νόμο ξύλιασε τό χέρι, πού σέ σφίγγει,
παιδάκι μου, μέ τ' ἀνοιχτό, καθὼς πουλιοῦ, λαρύγγι.*

Καὶ παρόμοια, εἰρωνευόμενος κάποια σχετικὴ ἀνάληψη τοῦ Ἀποστολάκη στίχων συμφυρμένων ἴσως στὰ Εὐρισκόμενα τοῦ Πολυλά, παίρνει τὴν «τρελὴ» κατὰ τὴ γ' νόμη του παράστασι:

Τό στραβό φέσι στό χορό τ' ἄνθια στ' αὐτί στολίζει,
Τά μάτια δείχνουν ἔρωτα γιά τόν ἄπᾶνον κόσμο

καί τήν ἔξαρθρώνει γιά νά τήν ἀνασυντάξει μέ τά ἴδια δομικά της μέλη —τό «στραβό φέσι», ὁ «χορός» καί ὁ «ἔρωτας»— μετατρέποντας σέ σάτιρα τήν ἐλεγειακή της μήτρα:

Ἐστράβωσα τή φέσα μου,
ἔρωτας πού ναι μέσα μου,
γιά νά χορέψω τσάμικο.

Μέ ὄλη τήν ἀνάλυση πού προηγήθηκε, προσοχή νά μὴν παρασυρθοῦμε, ὕστερα ἀπό τήν κατακερμάτιση ὅλου τοῦ ποιητικοῦ συνθέματος κατά μοτίβα, στήν ἐντύπωση πῶς ἐπιμείναμε στή σπουδῇ τῶν ἐπιμέρους ἐπιδράσεων. Καμιά τέτοια παρεξήγηση. Ἐξηγήσαμε ἐξαρχῆς πῶς μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ περίπτωση τῆς θεληματικῆς ἀνάκλησης τοῦ ἰδεολογήματος καί τῆς δομῆς ὅλου τοῦ ἔργου ὡς συστήματος σημείων πού προσφέρονται γιά μιᾶ ἄλλη ἀναδημιουργία. Μάλιστα γιά μιᾶ στιγμή ὁ ἀναγνώστης, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ἐξωκειμενικές πληροφορίες, σκύβει καί δέν θρῖσκει, σέ κανένα ἀπό τά ποιήματα αὐτοῦ τοῦ Μέρους («Ὁ Πόλεμος») τά στοιχεῖα ἀναφορᾶς τους σέ ἓνα σύστημα σημείων ἄλλου ἔργου. Δέν κατονομάζονται οὔτε πρόσωπα οὔτε τόποι οὔτε καί ὡς μετωνυμία ἔστω μιᾶ φορά τό Μεσολόγγι. Καί ὅμως ἡ ἀναφορά στό Μεσολόγγι ἀπό τόν Βάρναλη ὑπῆρξε —ἢ μᾶλλον προὑπῆρξε καί ἀποσβέστηκε— ὅπως φαίνεται στά παρακάτω παραθέματα:

1. Στήν προδημοσίευση αὐτοῦ τοῦ Μέρους (Φιλική Ἐταιρεία, 1925) ἓνα ποίημα, «Ἡ χαρά τοῦ Πολέμου», πρωτοεμφανίστηκε μέ κάποιες πρόσθετες στροφές. Τίς παραθέτω:

Μά χύμηξε τουρκιά πολλή
καί μέσ στό κάστρο αὐτό μᾶς κλεῖ.
Μά ψηλά βαστά ἡ ψυχὴ μας,
ὅσο ἡ θάλασσα δική μας.

Μά τώρα μᾶς τήν πῆρε πιά
Ἄράρης ἀπ' τήν Ἀρασιά!...
Θάνατε, κι' ἄν σ' ἀντικρύζω,
μά στήν πείνα ὀμπρός λυγίζω.

Δέν εἶναι τρόπος γιά νά βγεῖς,
—ὦ! κάλεσμα τῆς πέρα γῆς!...—
Στερόν πῆδημα νά κάνεις
πρὶν πιασεῖς ἢ πρὶν πεθάνεις.

Καί τό ποίημα ἔκλεινε μέ αὐτούς τούς στίχους:

(δυνατά) Μά πρῶτα πᾶμε κάτου στά
παράθυρά του τά κλειστά:
«Λόρδε! πρὶν νά ξεψυχήσεις,
τό μιστό νά μᾶς μετρήσεις!»

ὅπου βέβαια «τό κάστρο» εἶναι τοῦ Μεσολογγίου, ὁ «Ἄράρης» εἶναι ὁ Ἴμπραήμ, τό «κάλεσμα τῆς πέρα γῆς» εἶναι ἡ ἔξοδος (πρός τή Δερβέκιστα) καί ὁ «λόρδος» εἶναι γιά τούς μισθοφόρους του ὁ Βύρωνας.

2. Στά κατάλοιπα τοῦ Ἀρχείου του σώζεται ὁ «Πρόλογος» τῆς συλλογῆς, ὅπως ἔχω ἀνακοινώσει, σέ τριπλάσια ἔκτασι. Στή συνέχεια λοιπόν τοῦ δημοσιευμένου μέρους

του «ἐπιφαίνεται» ἡ Γυναίκα, πού ξυπνᾷ στό σῶμα τοῦ Ἄντρα πού κυλιέται μέσ στίς λάσπες καί στή ναρκωμένη του συνείδηση, μιᾶ εἰκόνα ἀπό τή χαμένη του εὐτυχία. Ἡ Γυναίκα αὕτη, γνωστή ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ Πολυλά (τώρα διεξοδικότερα ἀπό τά *Ἀυτόγραφα*) εἶναι ἡ Μάρθα. Καί ὁ Ἄντρας τήν ἐπικαλεῖται μέ σολωμικούς ἀνάλαλους («ἄστραμμα ψυχῆς» καί «γνώρα»):

Ἄζαφνο, ἄστραμμα καί σείσμα τῆς ψυχῆς! Νά σε
κοντά μου,
ὦ Μάρθα μου, ἀνοιξιὰτικη γνώρα κ' ἡλιοχαρά μου.

Ἡ διπλή αὕτη ἀναφορά, ὕστερα ἀπό τήν προδημοσίευση (1925), στήν ἔκδοση (1927) ἀπαλείφθηκε. Καί ἔμεινε ἀπλῶς ἐκτός κειμένου ἡ ὁμολογία του γιά ἀφόρμηση τῆς συλλογῆς ἔμμεσα ἀπό τόν Ἀποστολάκη, καταχωρημένη ἀργότερα στά *Φιλολογικά ἀπομνημονεύματά του*.

3. Μιά μορφολογική «ὁμολογία»: Γ. Θέμελη, *Ἡλιοσκόπιο* (1971)

Καί ἀκολούθησε ἡ δεύτερη περίπτωση τοῦ διαλόγου. Μιά περίπτωση πού θά μπορούσε νά ὀριστεῖ καί ὡς ἔξης: Ἐνας νεωτερικός τοῦ ὕστερου Μεσοπολέμου γράφει καί πειραματίζεται, μεταπολεμικά, μέ τή γραφή *a la maniére de Solomos*. Εἶναι, καθῶς εἶπαμε, ὁ ποιητής καί κριτικός Γιώργος Θέμελης, καί ὁ πειραματισμός του γίνεται στή συλλογή του *Ἡλιοσκόπιο* (1971). Γίνεται ρητά καί σκόπιμα, ὡς ὁμολογία (πίστης) καθῶς δείχνει ἡ ἀφιέρωση: «Τοῦ Σολωμοῦ, μέ τόν τρόπο τοῦ ἴδιου χαραγμένο, Εὐλαβικό Ἀφιέρωμα».

Καί περικειμενικά, μέ δύο μότα, καί ἡ σχετική ἀναφορῆ ὑπογραμμίζεται καί τό νόημα ἀνάλογα φωτίζεται. Εἶναι οἱ στίχοι τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Γ' Σχεδίου:

Σάν ἡλιος ὅπου ξάφνου σκεῖ πικνά καί μαύρα νέφη
τ' ὄρος βαρεῖ κατάραχα καί σπῖτια ἰδέσ στή γλόη

καί μαζί ἡ φράση τοῦ Πλωτίνου: «Πρός τόν ἥλιον ἐστί τό φῶς». Πού μπορεῖ καί νά σημαίνει: Ἡλιος εἶναι ὁ Σολωμός γιά τούς νεότερους. Καί εὐθέτερα, ὑποθέτομε: ἡλιοκεντρική πρέπει νά εἶναι ἡ κίνηση τοῦ πνεύματος τοῦ αὐθεντικοῦ δημιουργοῦ. Ὅπου, κατά τήν ἀντίληψη τοῦ Θέμελη, Ἡλιος εἶναι ἡ Ψυχὴ καί ἐκεῖ ἐνθρονησμένη ἡ Ποίηση, στήν ὁποία καί δορυφορεῖται, μέ μιᾶ λυρική διάχυση, εἶναι ἀλήθεια, στήν περίπτωσή του, ἡ ἔσωτερική μυθολογία τῆς ζωῆς μας.

Ἡ ἀναδρομὴ καί ὁ πειραματισμός στή συλλογὴ του παίρνει τελικά τό παρακάτω σχῆμα: Προηγούνται οἱ «Στοχασμοί» καί ἔπειτα ἀναπτύσσονται ἀποσπασματικά τά μέρη τοῦ κειμένου, μέ ἐναλλαγὴ καί ἐδῶ πεζοῦ καί στίχων: κάποιων στίχων ἢ ἀποσπασμάτων μάλιστα μέ τίς παραλλαγές τους. Πρόκειται γιά ἀναδρομὴ λοιπόν στήν ἔκδοση, ἀκόμη καί στή γλώσσα —ἐννοῶ τή μεταφραστική— τοῦ Πολυλά. Μιά ἀναδρομὴ καί «ἀντιγραφή» —ἢ λέξη μέ τήν ἔννοια τῆς «σπουδῆς», μέ τήν ὁποία καταπιάνονται καί οἱ δόκιμοι ζωγράφοι— ἔτσι ἄλλωστε, *Ἀναγραφές*, ὀνόμασε καί τίς δικές του μεταφράσεις ὁ Σεφέρης— μιᾶ παρόμοια «ἀντιγραφή» λοιπόν τοῦ τρόπου καί τῆς φρασεολογίας

ΚΩΣΤΑΣ
ΒΑΡΝΙΑΛΗΣ
ΣΚΛΑΒΟΙ
ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟΙ



ΕΚΔΟΣΗ
ΣΤΟΧΑΣΤΗ

γ.θέμελη
ἠλιοσκόπιο



Θεσσαλονίκη

1971

τοῦ ἐκδότη τῶν *Εὐρισκομένων* σηματοδοτεῖται καί στούς «Στοχασμούς» τῆς συλλογῆς τοῦ Θέμελη, π.χ.:

«Σκέψου καλά τῆς φύσης τῆς ψυχῆς καί τό γεννητικό της βάθος».

«Τή φύση τῆς ιδέας», ἔλεγε ὁ Σολωμός. Γενικά ὁ Θέμελης κρατᾶ τό κέλυφος τῆς γλώσσας καί ὅ,τι ἀδαρές ἀπό τό ὕφος καί ἀδειάζοντάς τα ἀπό τά πικρά σολωμικά περιεχόμενα τά ἀναπληρώνει μέ ὑπαρξιακά ὑποκατάστατα μιᾶς συνείδησης καί φαντασίας λυρικής πού ἐνασμενίζεται μέ τά ἐπαναλαμβανόμενα μοτίβα τοῦ ἡλίου, τοῦ φωτός καί τῆς ἀένανης περιφορᾶς τοῦ μαθητευόμενου δημιουργοῦ καί τῆς ψυχῆς του γύρω ἀπό τόν ἀξονα τῆς ποίησης. Μέ παραλλαγές, τοῦ εἶδους:

Πάρε καί σύμπηξε δυνατά μιά πρώτη ὕλη ἀπό φωτιά, καί καταμέρισέ την εἰς τόσες μικρές φωτιές, τόσες φλόγες, ὥστε τό Νόημα νά εἶναι πάντα τό αὐτό ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό τέλος.

Ἡ μέ τήν παράλλαξη ἀκόμη τοῦ πυρηνικοῦ ἐκείνου στοχασμοῦ τοῦ Σολωμοῦ, δανεισμένου ἀπό τήν Γκαϊτικὴ Μορφολογία (γιά τήν ἱστορία τοῦ φυτοῦ), καί τή διασταύρωσή του μέ τήν ἔννοια τοῦ στίχου (γιά τή συμβολή τῶν γυναικῶν στό Μεσολόγγι) «Καί μέσ στή θάλασσα γλυκά βαστοῦσαν τά νερά τους», ὡς ἐξῆς:

Ἐγάρμοσε τήν ἱστορία του ποταμοῦ, ὁ ὁποῖος ξεκινᾶ ἀπό τήν πρώτη πηγὴ τῆ νερομάνα καί τρέχει ἀναμεισθὲν εἰς τόπους φωτεινοὺς εἰς τόπους σκοτεινοὺς, σὲ λαγυροὺς δια, σὲ γκρεμοὺς καί ὅσο προχωρεῖ, μεγαλώνει ἀπὸ λογιῆς ἀφθονα νερά καθάρια, δροῦσες, ρύακες, παραπόταμους, πού χύνονται εἰς τόν ροῦν του, σπέρνοντας ὑδροχάρα φυτά, βοσκήματα, πονιλιά καί σπίτια στό πέρασμά του, εἰσβάλλει στή θάλασσα μέ πολλή ὀρμή, χωρὶς νά χάνει μέσα της τήν ζωίτη του καί τά γλυκά νερά του.

Καί ἀκολουθεῖ τό σῶμα τοῦ κεμένου, πού, ὅπως εἶπαμε, ἐδῶ διαμελίζεται στά 11 ἀριθμημένα ἀποσπάσματα πού τά ὀνομάζει σχεδιάσματα μέ αὐτά περίπου τά ἐξαγόμενα ὡς θέματα: Ποίηση καί ἔξοδος (τοῦ Μεσολογγίου), Τά κόκκαλα τῶν Ἑλλήνων (Ἀνακομιδὴ), Οἱ λέξεις (Αἶμα καί Κελαϊδισμός), Ποίηση καί καταλύματά της (Ἄντρας Γυναίκα), Ὁ ποιητὴς ποιμένας (Γέννηση στό φῶς), Ἡ ποίηση ἠλιοσκόπιο (νά δείχνει Κόλαση-Παράδεισο), Οἱ Αἶνοι (ὁ Ποιητὴς, κριτὴς προδᾶτων καί ἐριφίων), Ὁ ποιητὴς ὡς πλαστογράφος (ἡ ἐρημὸς πού δλάστησε), Ἡ Ποίηση καί ἡ Μουσικὴ ὡς ἀστρολάβος (χαρτογράφηση τῶν οὐρανῶν), Ἡλιος - Ψυχὴ (Τό Ποίημα ἠλιοστάσιο), Παραθέτω, διακεκριμένα, ἓνα παράδειγμα:

ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΚΑΤΣΑΡΟΣ

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ



ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ
1949

Ἄχ! καημένο Μεσολόγγι πού ἀκόμα καπνίζει
ὅπου τ' ἀγέρι ἀπ' τὰ παλιά θοννά, πού ἀκόμα στέκουν,
Ἥλιους καί ἥλιους, πέλαγα καί μνήματα περνώντας
Φυσάει καί μπαίνει ἀνοίγοντας πόρτες καί παραθύρια
Τή μνήμη πίσω φέροντας σ' ἀνάλαφρα φτερά του

ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ

Ἄγέρι ἀνέμου ἀλλοτινοῦ καί μνήμη φορτωμένο!

Ἀπό πανάρχαια μνήματα κι ἀπόμακρα Φεγγάρια
Πέλαγα, ἥλιους καί θοννά περνᾶ σάν χελιδόνι,
Φέροντας ἤχους, εὐωδιές κι ἀλμύρα τῆς θαλάσσης

Ἐκεῖ γύρισε στό δοξασμένο καλυδάκι, πού λησμονήθηκε
στήν ἄκρη τοῦ κόσμου, σάν τούς παλιούς καιρούς, ὅπου
ἡ σπίθα του ἔφτασε ὡς πάνω κι ἔγινε μεγάλη ἀναστάτωση
στόν οὐρανό, κι ἔπεσε τρόμος ἐκεῖ— εἰς τό ἐρημικό κοιμη-
τήρι τό χορταριασμένο ὅπου ἀναπαύονται ἐκεῖνοι οἱ Με-
γάλοι, ἔμπα καί στάσου διγλάτορας.

Νά κρυφακοῦς τή γνώμη τους στήν ὑπνοφαντασιά τους.

Καί στό τέλος καί τῶν 11 σχεδιασμάτων κατατίθεται ὡς
κατακλείδα μία «δήλωση», πού ἐπίσης, μέσω Πολυλά καί
ἐκείνη, σολωμίζει:

Τό Ἥλιοσκόπιο θά μείνει ἀποσπασματικό κι ἐπάλληλο,
γιὰ νά παρασταίνει ἀπανωτά καί παρᾶλληλα, καί δι-

χως τέλος, ἀνοίγοντας ὁλοένα τους ζυζυγούς του το
ἀνεῖπτο καί ἀναπαράστατο Νόημα τῆς ἀληθινῆς σω-
στῆς Ψυχῆς, εἰς τρόπον ὥστε νά μὴ τό καταλάθουν τι
μὴ οἱ νόες οἱ γυμνασμένοι καί θαθεῖς.

Αὐτή εἶναι, σέ μιά σύντομη περιγραφή τοῦ φαινομένου,
καί ἡ δοκιμὴ τοῦ διαλόγου μέ τό Ποίημα τοῦ Χρέους πού
ἀνοῖξε ὡς ποιητής καί ὁ Θέμελης. Ἡ δική του συλλογή
δέν εἶναι παρά ἐσκεμμένη δοκιμὴ σολωμικῆς γραφῆς ἢ
μᾶλλον ἐπαναγραφῆς ἐνός προτύπου. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν
Βάρναλη, πού δίχως ὀνομαστικὴ ἀναφορά, μεταθέτοντας
τὴ θέση τῆς πηγῆς σέ θέση στόχου, «σκόπευε» τὴν ἰδεολο-
γία τοῦ προτύπου του. Ἀλλὰ ἄς μὴ θεωρηθεῖ πὸς εἶναι
μορφολογικῆς μόνον ὑφῆς τό πείραμα τοῦ Θέμελη. Ἡ
γραφὴ του αὐτὴ δέν εἶναι ἐπαναγραφὴ μορφῆς ἀλλὰ καί
κλίματος. Τοῦ δικοῦ του κλίματος καί πνεύματος. Πνεύ-
ματος ποιητικοῦ μαρτυρημένου καί ἀπὸ τὰ ἀνάλογα μοτί-
βα, ἢ.χ. τοῦ «κατόπτρου», τοῦ «εἰδώλου», τοῦ «φορτω-
τῆς «ἀνακύκλισης» προσώπων καί ψυχῶν, στίς συλλογές
του, ἀπὸ *Τό πρόσωπο καί τό εἶδωλο* (1959) καί τῆς *Φωτο-
στιάσεις* (1961) ὡς *Τό δίχτυ τῶν Ψυχῶν* (1965) καί τὴν *Πε-
ριστροφή, ποίημα σφαιρικό καί μετατοπιζόμενο* (1973).
Εἶναι ἕνας ὑπαρξιακὸς τῆς νέας ποιήσης. Ποιητὴς φιλόλο-
γος φιλοτιμούμενος νά γίνεῖ καί ἕνας δάσκαλος ποιητικῆς:
ἔγραψε ὡς συλλογὴ μιά *Ars poetica* (1974) καί ἀπὸ τὰ σχε-
τικά δοκίμιά του τό *Ὁ Σολωμὸς ἀνάμεσα μας* (πὺν ἀπο-
τίστηκε ἀπὸ δύο ἐργασίες: «Ἐμεῖς καί ὁ Σολωμὸς», 1957,
καί «Ζυγὸς Ψυχῶν», 1971).

Καί ἀπὸ κεντρικὴ καί ἐπικαιρότερη σκοπιὰ, καθὼς ἀνή-
κε στήν ομάδα τοῦ *Κοχλία*, μέ τὴν ὑπαρξιακὴ του ποιήση
καί θεωρία εἶναι σάν νά ἀντιδρᾷ στήν ἐπικρατέστερη πο-
λιτικὴ τῶν ἡμερῶν τοῦ ποίηση τοῦ κύκλου τῶν *Ελευθέρων
Γραμμάτων*. Γράφει καί δημοσιεύει σχετικὰ μιά σειρά δο-
κίμια ποιητικῆς, π.χ. τὰ «*Δοῦνα καί λαοεῖν*» καί «*Το
κλειδί*», μέ τὰ ὁποῖα καί ἐξαιρεῖ μεταξὺ τῶν ἄλλων (τῶν
μεγάλων μεταφυσικῶν, π.χ. Δάντη, Ρίλκε, Σολωμὸ), τοὺς
συμβολιστῆς καί ὑπαρξιακοὺς τοῦ ὕστερου Μεσοπολέμου,
καί τοὺς πρώτους τοῦ Μεταπολέμου, ἀδιακρίτως. (Π.χ.
συναπτὰ συνεξετάζονται ὁ Σεφέρης καί ὁ Σαραντάρης, ὁ
Δικταῖος καί ὁ Δημάκης καί μαζί μέ τὸν Ἀθανασοῦλη καί
τὸν Κότσιρα ὁ Σινόπουλος καί ὁ Καρούζος).

Στὴ χορεία αὐτῶν τῶν προδλημματισμῶν καί ἐργασιῶν
ἀνήκει καί τὴ θέση αὐτὴν ὑποστηρίζει ἐμμεσα ὡς ποιητὴ
ποιητικῆς καί τό *Ἥλιοστάσιο*.

4. Τὰ μεταπολεμικὰ συμπτώματα: Μ. Κατσαροῦ, *Μεσολόγγι* (1947, 1949)

Μένει ἀσχολίαστη καί ἡ ἐνδιάμεση ἐκδοχὴ τοῦ φαινομένου:
πὼς λειτούργησε, ἂν λειτούργησε, ὁ διάλογος μέ τὴ μὴτρο
τοῦ σολωμικοῦ ποιήματος καί στίχου στὴ συνείδηση τῶν
νέων ποιητῶν, πέρα ἀπὸ τὴ μεσοπολεμικὴ ἄμεση σολωμικὴ
θητεία τοῦ Μελαχρινοῦ (ἢ.χ. Ἀπολλώνιος), ἢ τὴν ἔμμεση
καί ἀφομοιωμένη τοῦ Σικελιανοῦ (*Μήτηρ Θεοῦ*).

Πρῶτα, ἀπὸ γενικότερη σκοπιὰ ὁ Σολωμὸς ἀντιμετωπι-
στηκε μεταπολεμικὰ ἀπὸ ποιητῆς ποικίλων τάσεων θετικὰ
ὡς πόλος θαυμασμοῦ καί ἐν συνεχείᾳ ὡς πομπὸς εὐφραδίας
ἐπενέργειας. Καί συγκεκριμένα ὡς πόλος θαυμασμοῦ, γιὰ
νά δεῖξομε συμβατικά δύο ὅρια, ἀπὸ τό 1957 πὺν ἐξδό-
θηκε *Τό ταξίδι τῶν μάγων* τοῦ Νάνου Βαλαωρίτη, συλλογῆς

πού άνοίγει μέ ένα ποίημα σολωμικής άναφοράς («Είς μνήμη Διονυσίου κόμητος Σολωμοῦ. Ἄσμα γιά δύο φωνές»):

Δέν άφισε στό διάβα του παράθυρα ό καιρός
Δέν άφισαν τριαντάφυλλα τά χέρια του στή γή
Περνοῦσαν τά καράδια του σ' άρχοντικό σου έμπρός

Ἄ τελευταῖος άνάπηρος στή χώρα μας, έσύ
Ἐνας μεγάλος πόλεμος μᾶς πήρε τή ψυχή σου
Τώρα στήν άμασχάλη σου κοιμοῦνται οί κεραυνοί

Πέντε χιλιάδες άγγελιοί έπλάγιασαν μαζί σου
Δέν είναι πιά σάν άλλοτε ό κόσμος σταθερός
Οί στίχοι σου τούς φόρεσαν έμβλήματα οί έχτροί σου

Στό μέτωπό σου έλαμπε σάν άστρο ό στοχασμός
Δέν πόρεσε όταν έπεσεσ ή γής νά σε δεχτεῖ
Κι άνάμεσά μας έγειρε τήν πόρτα του ό καιρός

έως τό 1986 πού εκδόθηκε *Τό προεόρτιον*, όπου και ύπάρχει ή σολωμική προσφώνηση ενός άλλου, άρχικά ύπερρεαλιστή και έν συνεχεία μετακλασικού (και μέ τήν όρολογία τοῦ συρμού μεταμοντέρνου), ποιητή από τούς πρώτους τοῦ Μεταπολέμου, τοῦ Δ. Π. Παπαδήτσα («Διονύσιος Σολωμός»):

Γιά τόν Διονύσιο Σολωμό τί έχω νά πῶ; από γύρη
κι άνθούς ή κάθε λέξη του και φῶς και όνειροπύλη
στης λευτεριάς τό οὐράνιο πανηγύρι
όπου χορέψαν οί έρωτες μέ τόν ξανθόν Ἄπριλη.

Ποιός σ' έστειλε και ποιᾶς θεᾶς τό γάλα έχεις θυζάζει
πού άπ' τής Τουρκιάς τά σίδερα μιά νύχτα είχε λυθεῖ,
Μεγάλε μας, μᾶς έμαθες πός ή άρμονία και ή τάξη
άστράψαν μέσα στή σκλαδιά, σάν δίκοπο σπαθί.

Και στό μεταξύ ύπήρξε διαρκέστερα πόλος έλξης και επενέργειας (συνηθέστερα και διαμέσου τοῦ Ἐλύτη) σέ άρκετούς μεταπολεμικούς — μεταξύ αὐτῶν έν μέρει είναι και ό Θεμέλης και μέ κάποια διασταύρωση γαλατική ό Βαρβιτσιώτης—, μέ κορυφωση οὐσιαστική και άδέσμευτη τήν πρωτότυπη και όρνηκή φωνή τοῦ Ν. Καρούζου, πού στή συλλογή του *Ἄ ύπνόσακκος* (1964) άνάμεσα στίς άγαπημένες του μορφές πού ως τότε άνακαλοῦσε (Μάλεο, Μπάχ, Πλωτίνος) ήταν και ό Σολωμός («Ἄ Σολωμός στό όνειρό μου»):

Πῶς πέφτουμε στή νύχτα κι από τί πόθους...
Μέ κοφτερή μοναξιά στολισμένος άρχισα νά κοιμάμαι
λευκός ιδρωμένος μέσα στήν άγελάδα τοῦ ύπνου
κλεισμένος όλούθε άπ' τό όνειρο πού κυματίζει στά βάθη
κι όλόένα κερδίζει τήν ύλη πέρα της.
Ἐνα ξημέρωμα καθάριζε τά μάτια μου
στούς οὐρανοῦς άνοίγαν όλα τά παράθυρα κι ό Διονύσιος
μαυροντυμένος μ' άσπρα χειρόκτια κρατοῦσε τό σκουληκάκι

γράφει σέ ένα ποίημα πού άκόμη και ό φαγωμένος από τούς πολιορκημένους σκύλος τοῦ Β' Σχεδιάσματος («oh terror della fame»! «ώ τρόμε τής πείνας»!) μοιάζει νά ζωντάνεψε και «άργά πηγαίνοντας οὐρρησε στό κορμί τής κοτινής άμυγδαλιάς», δίχως μέ τήν πεζολογική αὐτήν εικόνα ό άκαμαῖος λυρισμός τοῦ ποιητή νά άνακόπτεται, παρά έξακολουθεῖ νά παραμένει στά σολωμικά μοτίβα τής «πολιορκίας» και τοῦ «Πειρασμοῦ» τῶν Ἐλευθέρων Πολιορ-

κημένων: μακριά «άκούγονταν άθῶα τουφέκια / ό όρόντος τής άγάπης ή χαρά τής συμφοράς / μ' όλα τ' άνθη σέ γαλάζια δευτερόλεπτα μ' όλες τίς άχτίδες / τήν άγαπημένη του πεταλούδα στόν ιερό γλυτωμό της / και δράκοντες εὐωδιάς άνέβαιναν από κίτρινες σκάλες / ως τά κοράσια πού δέν χάριξαν τόν έρωτα».

Τέτοια άποθέωση! Ἐνώ ύφείρπε πρὸς τή δεύτερη δεκαετία τοῦ Μεταπολέμου και ή προτίμηση τής «άντλυρικής» ποιητικής τοῦ Κάλβου (πού είχε ύποδειξει ήδη και σπιχοουργικά ό Καρυωτάκης: «Είς Ἄνδρέαν Κάλβον»), διατυπωμένη τώρα έτσι από τόν Θ. Γκόρπα («Περί ποιητικής παραδόσεως»):

Ἐγώ άγαπῶ τόν Κάλβο έσύ τό Σολωμό
μᾶς χωρίζει μ' άλλαγή δλέμματος
ή άδυσσος;

Γιουσουρούμ (1976)

Ἐστερα από τήν προηγούμενη παρέμβαση, πού δέν είναι άσχετη όμως μέ τό θέμα μας, έπιστρέφουμε στή βάση τοῦ προβλήματος, γιά νά κλείσουμε μέ μία «σίγουρη» συνέχεια και μέ τά ζητούμενα πού έθιξε αλλά τά άφησε άνοιχτά και άνεκπλήρωτα ή επώδυνη έποχή πού άκολούθησε.

Τά ύπενθυμίζω, τελειώνοντας: Βάση τοῦ προβλήματος ύπήρξε ή εὐθεία άνάκληση τῶν Ἐλευθέρων Πολιορκημένων και ή χρήση τους ως μήτρας γιά άναπαραγωγές άλλων συνθέσεων, δημιουργικές ή μή, κλεψυγαμίας σάν τοῦ Βάρναλη ή ένδογαμίας σάν τοῦ Θεμέλη. Οὔτε άξιολογῶ οὔτε συγκρίνω: χρησιμοποιῶ τούς όρους καταχρηστικά γιά νά ύποδείξω τήν όργανική δυναμική τους πού άνταναν κλά άντίστοιχα άφενός ιδεολογικά στή σκοπιμότητα και άφετέρου μορφολογικά στό άποτέλεσμα τοῦ «γάμου» και έν τέλει τής συγγένειας τοῦ νεότερου και τοῦ παλαιότερου κειμένου. Σύμφωνα και μέ τήν ψυχανάλυση, ό ένας άνατρέποντας τήν ιδεολογία τοῦ πνευματικού πατέρα «του» έπιθυμεῖ ύποσυνείδητα έξοντώνοντάς τον νά τόν άντικαταστήσει, ένῶ ό άλλος παρακολουθώντας και έξωραίζοντας τά ίχνη του είναι σάν νά προωθεῖ νεωτερίζοντας τά πηγαία κληρονομικά χαρακτηριστικά του. Ἄροι συνεπῶς όργανικότεροι από τούς «τεχνικούς» τοῦ θεωρητικοῦ συρμού τής έποχής μας: τοῦ άφανοῦς διακειμένου (στήν περίπτωση τοῦ Βάρναλη), τοῦ διαφανοῦς παλιμψηστου (στόν Θεμέλη).

Και ή ύστερόγραφη συνέχεια, στά χρόνια τοῦ Μεταπολέμου; Είναι, όπως έδειχνε και ό τίτλος *Μεσολόγγι* (1949, γρ. 1947), μιά πρώτη άνώριμη προσπάθεια γιά σύνθεση τοῦ ποιητή Μιχ. Κατσαροῦ, ενός ποιητή πού σφράγισε άργότερα τήν έποχή μέ τή δεύτερη «άναρχική» στιγμή τής συλλογής του *Κατά Σαδδουκαίων* (1953). Μιά προσπάθεια άνώδυνη γύρω από τό θέμα τής «έξόδου»: μιάς νεότερης έξόδου πού άνακαλεῖ και τήν παλαιά. Ἄπου ό ποιητής, στή μέση τῶν πραγμάτων, δέχεται και άνταποκρίνεται στήν πρόκληση: «Ἄ μου γνέφονε νά μιλήσω», γράφει:

Χιλιάδες χέρια ξεπετάνε τούς καρπούς στά πέλαγα
χέρια ψαράδων
και μούτσιοι
και χτίστες —άδερφοί—
και νά φωνάζουν «δέν πεθάναμε»
και νά φωνάζουν «προχωράτε»
Τό Μεσολόγγι νά σωθεῖ.

καί παρόμοια πιάνεται καί ὁ ἴδιος ἀπό τὰ σύμβολα τοῦ «γλάρου» καί ἑνός «θυσινιού ἀλόγου» νά σωθεῖ.

Μιά ποιητική προσπάθεια στά μέτρα τοῦ καιροῦ, ὅπου συνακούγεται ὁ Ρίτσος μέ τούς τρόπους του (π.χ. «Φεσάκια ἀπό τό Τούνεζι καί δίκωχα»), κάποιοι ἀντίλαλοι τοῦ Λόρκα («Μουγκρίζει ἡ δαμάλα στ' ἀνοιχτά / Ζητώντας τό χαμένο τό παιδί της») καί προπάντων ὁ Ἐλύτης τοῦ Ἐμβατήριου τοῦ ἥρωϊκοῦ καί πένθιμου γιά τόν χαμένο ἀνθυπολοχαγό τῆς Ἀλβανίας, πού τήν ἴδια αὐτή χρονιά δημοσιεύτηκε (1947), ἀπληχίται εὐκρινέστερα ἀπό τό περιγραμμά ὡς τήν κατακλείδα τοῦ κειμένου:

Μακριά
πίσω ἀπό τὰ γκρεμισμένα μου τείχη
Ἐλευθερία

5. Συμπεράσματα: Τελική ἐκτίμηση τοῦ φαινομένου

Ἐνα τίμημα πρὸς τήν ἐπικαιρότητα, πού πλήρωσε ὅλη ἡ ποίηση ἢ ἀντιστασιακή τῆς ἐποχῆς. Ἀλλά ἄς μὴν παραβλεφθεῖ πὺς εἶναι αὐτή πού ἀντιπρότεινε καί δίωξε καί τή θετική πλευρά στό τίμημα. Τό ἀναγνώρισε ὡς κέρδος ἠθικῆς προσόδου, ξαναδίνοντας στήν ἔννοια τῆς προσωπικῆς καί τῆς συλλογικῆς ἐλευθερίας τή δυναμική τοῦ ἀντισταθμίσματος καί στήν πιό στενή πολιορκία.

Ἐνας πολιορκημένος, ἀπό «σκλάβος» κατὰ Βάρναλη ξανάγινε ἐλεύθερος, σύμφωνα μέ τή σολωμική προσήλωση στό χρέος. Φυσικά, μέσα στίς νεότερες συνθήκες καί μέ ἄλλες διαδικασίες. Τό αἶτημα τοῦ χρέους καί τό πάθος τῆς ἐλευθερίας, μέσα στίς συνθήκες μιᾶς κατοικικῆς «πολιορκίας» (ἐξωτερικῆς καί ἐσωτερικῆς ἐν συνεχείᾳ: τῶν διώξεων), πέρασε ἐν εἶδει κεντρικοῦ μοτίβου καί βοᾷ μέ τὰ «σπασίματά» του, ὄχι ὡς ὁμολογία ἡττας, ὅπως γραφτήκε, ἀλλά ἀνασύνταξης καί ἐμβάθυνσης, μέσα στίς φωνές τῶν ποιητῶν αὐτοῦ τοῦ φάσματος, ἀπό τούς παλαιότερους, π.χ. τόν Τ. Λειδαδίτη, ὡς τούς πιό νέους, π.χ. τόν Θ. Κωσταβάρα.

Καί ἐνδιάμεσα ἀκόμη καί ἕνας ποιητής ἀπό τήν τάξη τῶν γνησίως «ἐλασσόνων», ὁ Ἀναγνωστάκης, τότε ἔγραφε:

Δέν τόξερα πὺς εἶμουν πλασμένος νᾶρθω μιά μέρα
Πίσω στά σκονισμένα μονοπάτια νά κνιτάξω κατὰματα
Τῆ φλεγόμενη πόλη τὰ σωριασμένα κονφάρια στοὺς
δρόμους
Νά κλάψω καί γώ γιά τούς ἀνθρώπους πού δέ γνώρισα
Γιά τίς πικρές γυναικες πού δέ φίλησα ποτέ μου
Γιά τὰ σπασμένα χέρια τῶν παιδιῶν πού μέ κλωτσούσαν
Νά κάτσω στήν πιό μαύρη πέτρα καί νά σκεπάσω
Τό μαραμένο μου πρόσωπο μέ λιπόσαρκα χέρια
Νά μάθω ξένα ὀνόματα καί ξένες προσευχές
Νά κρατήσω σφιχτά στά χέρια μου λίγο χῶμα θυσίας.

Δίχως νά ἀντιλαμβάνεται καί ὁ ἴδιος ἴσως πὺς ἀνακαλοῦσε ἀπόμακρα, ὄχι βέβαια τὰ λόγια καί τήν ἔξαρση τοῦ μεῖζονος ἐκείνου (πού ἔλεγε: «Ἀλλά, θεά, δέν ἤμπορῶ ν' ἀκούσω τῆ φωνή σου / Κι εὐθύς ἐγώ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου νά τῆ χαρίσω»), ἀλλά πίσω ἀπό τή «μαύρη πέτρα» καί τήν κίνηση τοῦ τελευταίου στίχου, «Νά κρατήσω σφιχτά στά χέρια μου λίγο χῶμα θυσίας», μιᾶ ἀνάμνηση — ἢ κρυπτομνησία; — ἀπό τήν ἰδέα τῶν σολωμικῶν μοτίβων πού ὑποκρούονται στίς φράσεις: «Δόξα ἔχει ἡ μαύρη πέ-

τρα σου...» καί «Μιά χούφτα χῶμα νά κρατῶ καί νά σωθῶ μ' ἐκείνη».

Ἐνας μερισμός λοιπόν τοῦ ὅλου, καί ὄχι, ὅπως θά προσμέναμε, ξανατοπισμός ἀκέραιου τοῦ σώματος. Ξανατοπισμός ἀλλιῶς τοῦ ὅλου «ὑποδείγματος», πέρα ἀπό τίς ἀναπαραγωγές πού ἐξετάσαμε. Πού θά ἀπαιτοῦσε πάντως τήν ἀπόσταση ἀπό τή «θερμή» ἐστία τοῦ βιώματος: τήν ἀποστασιοποίηση ἀπό τὰ πράγματα καί τήν προβολή τοῦ ἴδιου τοῦ κειμένου ὡς αὐθύπαρκτης καί νοητῆς πραγματικότητας, ἀλλά ὄχι καί ἐντελῶς ἀφηρημένης καί ἀπορροφημένης ἀπό τήν ἀλληγορία καί τὰ σύμβολα. Μιᾶς πραγματικότητας ἐκείθε ἀπό τὰ βιώματα καί ἐδῶθε ἀπό τήν ἀφαίρεση καί ὅμως μέ παρόντα ἢ ὑπονοούμενα τὰ ἀφηγηματικά τῆς δεδομένα καί μέ ἀνοιχτή τῆ διαθεσιμότητα καί τῆ νοηματικῆ ἐμβέλεια τοῦ βάθους τῆς. Δεδομένα ἀφηγηματικά καί νοηματικῆ ἐμβέλεια παρόντα, ὅπως λ.χ. στίς διάφορες νεότερες Ὀδύσειες μέ δεσπόζουσα τοῦ Τζόνς ἢ καί ἐμφανεστερα στά ποιήματα Κατάνη ἢ Προπέριος τοῦ Πάουιν.

Κλείνω μέ μιᾶ τελευταία παρατήρηση. Ὁ συνήθης δρόμος γιά τήν ἔμπνευση εἶναι ὁ προσωπικός καί ἀνεξάρτητος — ἂν ποτέ ὑπάρχει ἔμπνευση ἀνεξάρτητη. Εἶναι μιᾶ λεωφόρος πού μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ πεπατημένη. Ἄλλη, σπανιότερη, εἶναι ἡ «σολιά» ὁδός πού μελετήσαμε: ἡ δημιουργία ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ παλμοῦ ἑνός παλαιότερου κειμένου. Μιᾶ ὁδός ἐπὶ τὰ ἴχνη, πού μπορεῖ νά ἀποβῆ καί τυφλοσούρης. Ἀλλά στήν καλύτερη περίπτωση ὁδηγεῖ στά ὑψηλά καί στά ἀνάντη. Γιατί δείχνει δύο ικανότητες: καί τῆ δύναμη ἀναπαραγωγῆς διακειμένου καί τῆ δυνατότητα γιά λογοτεχνικῆ συνέχεια, πού γίνεται, ὄχι ὁμαλά, οὔτε μέ ρῆξη, ἀλλά, ὅπως εἴπαμε, μέ ἀναπαλμοδότηση.

Καί ὁ Σολωμός, ἀπό τήν κεντρικὴ του ἀρτηρία, δέν ἀπέκλεισε καί αὐτή τήν ἀναπαλμοδότηση. Ἡ περίπτωση πού κρίναμε, μέ τὰ τρία παραδείγματά τῆς καί μέ ὅσα ἄλλα σχετικά ἢ καί παράλληλα, εἶναι μιᾶ τρανότατη ἀπόδειξη. Μολονότι καί ὡς θέμα καί ὡς νόημα τὰ μοτίβα τῆς πολιορκίας, τῆς ἐξόδου, τῆς ἐλευθερίας, τῆς θυσίας εἶδαμε νά ἐπιδέχονται στήν ἐποχή μας μιᾶ ποικιλία καί ἕνα βάθος: προδοσίες, καθοσίωση, συναλλαγές, ἐξαγγελίες, ἀλλαξοπιστήσεις ἢ συνομοσίες καί τελετουργίες. Γεγονός πού ἀπαιτοῦσε δομικούς μηχανισμούς καί τεχνικὲς πρωτότυπες. Σάν ἐκείνη λ.χ. πού ὁ Γ. Χειμωνάς ἀποπειράθηκε φανερά ἐγκλιωτίζοντας ἐπεισόδια τοῦ Λάμπρου στήν ὑπόθεση τοῦ Γάμου του.

Ἄλλωστε καί ὁ Σολωμός ὁ ἴδιος, παραπλέοντας τήν ἄκρα του ὠριμότητα, ἔδωσε ἕνα δείγμα αὐτῆς τῆς τεχνικῆς. Στήν ἀρχαϊκῆ ἐπάνω μήτρα ἑνός «αἴνου» τοῦ Ἡσίοδου, πού μιλοῦσε γιά τήν ἀδικη βουλή τῶν δυνατῶν, ἔχμισε τῆ νεοκλασικῆ διασκευῆ του γιά τήν τύχη τοῦ αἰώνιο τραγουδιοῦ πού ὑπερβαίνει καί τήν ἀπειλή ἀκόμη τοῦ θανάτου μέ ἕνα ἀπό τὰ ἰταλόγλωσσα πεζά του σχεδιάσματα πού ἐπιγράφεται «L' usignolo e la sparviere» («Τό ἀηρόνι καί τό γεράκι»).

ΓΡΑΦΗ ΣΥΝΟΡΩΝ: ΜΙΑ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΕΠΑΝΑΠΑΤΡΙΣΜΟΥ

τῆς Ἐλισάβετ Ἀρσενίου

Τά σύνορα στήν πραγματικότητα δέν ὑπάρχουν γι' αὐτούς πού ταξιδεύουν ἀπό χώρα σε χώρα. Αὐτοί ἔχουν ἓνα διαβατήριο μέ σφραγίδες καί βίζες. Τό τελωνεῖο τοῦς πασπατεῖ, τοῦς κάνουν μερικές ὑποκλίσεις καί γυρίζουν ἀπ' τ' ἄλλο πλευρό. Σέ τί διαφέρει ὅλη αὐτή ἡ φασαρία ἀπό τήν εἴσοδο ἐνός θεάτρου ἢ τσίρκου; μόνο ἡ διάρκεια τοῦ χρόνου πού χρειάζεται γιά τίς διατυπώσεις. Ἐπειτα γιά ποιόν ὁμότιμον ὑπάρχουν σύνορα; Τά σύνορα εἶναι γιά τοῦς κνηνημένους, γιά τοῦς φυγάδες, γιά τοῦς ἀνέστιους.

Α. Νενεδάκης, Μπύρ Χακίμ, στή λεγεώνα τῶν ξένων.¹

Εθνική λογοτεχνία στόν ἐνικό καί στόν πληθυντικό, δυτική καί μή-δυτική λογοτεχνία, λογοτεχνία τῆς μητροπόλης καί τῆς διασποράς, περιφερειακή καί μετα-αποικιακή λογοτεχνία, ἐλάσσων καί μείζων λογοτεχνία: ὁ γεωγραφικός καθορισμός τοῦ λογοτεχνικοῦ φαινομένου φαίνεται νά ἀπηχεῖ τίς πολιτιστικές ἀνακατατάξεις κάθε ἐποχῆς καί δημιουργικοῦ βλέμματος. Οἱ μετασχηματισμοί στήν ὀπτική γωνία τοῦ γεωγράφου ἀπό τό κοπερνίκειο ἕως τό μεταδιομηχανικό μοντέλο συντέλεσαν στή μετατόπιση τῆς ὄρασης τοῦ συγγραφέα.² Τό λογοτεχνικό σύμπαν πού ἀρχικά ἐνσωματωνόταν στήν οὐμανιστική καί ὀρθολογιστική κεντρικότητα τῶν πρώτων μυθιστορημάτων, στή διάρκεια τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ἄρχισε νά διασπᾶται καί νά ἀποκτᾶ πολλαπλά κέντρα ἐξ ἀντανακλάσεως ἢ ἀναδράσεως, τά ὁποῖα μέ τόν μεταμοντερνισμό μετά ἀπό ἐπανεπιλημμένη ἀναδίπλωση συνέπεσαν δημιουργώντας ἓναν τεχνικό ἄξονα πού συνέδεε παλίμψηστες ἱστορικά χαρτογραφήσεις. Ἔτσι τό ἐντόπιο καί τό ὀθνεῖο, τό πλησίον καί τό ἀπομακρυσμένο, τό ἐκτεταμένο καί τό περιορισμένο, τό κεντρικό καί τό ἀπόκεντρο δημιουργήσαν τοῦς δικούς τους ὅρους γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς γραφῆς. Ὁ συνωστισμός στοῦς χώρους αὐτούς εἶναι τόσο μεγάλος ὅσο καί ὁ ἀριθμός τῶν λογοτεχνικῶν τάσεων.

Ἡ πυκνότητα μάλιστα τῶν δημιουργικῶν παρουσιῶν μέσα στή λογοτεχνική γεωγραφία θά ἦταν ἀναπόφευκτο νά πληρώσει καί τοῦς χώρους τῶν ὀρίων. Οἱ συνοριακές αὐτές περιοχές, τά ἄκρα ἢ τά πέρατα τῶν γλωσσικῶν καί πο-

λιτιστικῶν παραδόσεων, λειτουργοῦν ὡς «ζώνες διασποῆς» (band-pass) πού δέχονται κάθε συχνότητα μετάδοσης πολιτιστικῶν σημάτων, ἐπιτρέποντας τή μεγαλύτερη δυνατή ἐνκρίνεια τῶν μεταδόσεων ἀλλά καί ἓνα εὐρύτατο φάσμα θορύβου. Δημιουργώντας στά ὅρια μεταξύ τῶν λογοτεχνικῶν οἱ συγγραφεῖς τῶν συνόρων ἐκπέμπουν πολυδιάστατα μηνύματα ὑπονομεύοντας τή διάκριση μεταξύ ἰθαγενοῦς καί ἀνιθαγενοῦς κουλτούρας καί συμπεριλαμβάνοντας ξενικότητα καί ἐντοπιότητα στή δική τους ὀριακή πατρίδα.

Αὐτοί οἱ κοσμοπολίτες συγγραφεῖς, πού συνθέτουν τά κομμάτια μιᾶς λογοτεχνικῆς γεωγραφίας, δημιουργοῦν φανταστικές ἀφηγήσεις ἐντοπιότητας γράφοντας «συνοριακά». Ἡ «γραφή συνόρων»,³ εἶναι μία λογοτεχνική κατηγορία μέ διεθνή ἀπήχηση. Ἀναφέρεται σέ κείμενα πού δέν ἀνήκουν στήν κυρίαρχη δυτική κουλτούρα, καί χαρακτηρίζεται ἀπό γλωσσική πολλαπλότητα, πολυδιάστατη ὄραση ἀλλά καί συγχρονική πολιτική μνήμη. Ἡ κουλτούρα τῶν συνόρων καλλιεργεῖ τήν ἐμπειρία τῆς ἀπώλειας ταυτότητας καί ἐντοπιότητας. Οἱ συγγραφεῖς τῆς ἀνήκουν στήν περιφέρεια: εἶναι λατινοαμερικανοί πού πηγαυοῦνται στή συνοριακή μαύρη τριπτα μεταξύ Βορείου καί Νοτίου Ἀμερικής, Ἀφρικανοί πού γράφουν γάλλικα γιά τήν καταγωγή τους καί ἀγγλικά γιά τό ἀπαρτῆξαν. Ἑβραῖοι τῆς Εὐρώπης πού μιλοῦν γερμανικά γιά τή χώρα τῆς ἐπαγγελίας, Βαλκάνιοι πού ἀνακαλύπτουν τή γλώσσα τους διανύοντας τίς ρευστές συνοριακές γραμμές τῶν νέων

τους κρατών. Έλληνες της διασποράς που ζυγίζουν τη γλωσσική τους ιθαγένεια σε μία διαρκή αναμέτρηση με τη δεύτερη πατρίδα.

Ενώ γράφουν για τη χώρα τους, οι συγγραφείς συνόρων ζούν και δημιουργούν εκτός αυτής αφού εν τέλει δεν ανήκουν σε αυτή. Το βλέμμα τους και το όνομά τους είναι εκκρεμές, βρίσκεται εντός και εκτός της, στα σύνορά της με κάποια άλλη, μεγαλύτερου πολιτιστικού διαμετρήματος χώρα. Ο συνοριακός συγγραφέας δεν ξαναγυρνά στον τόπο του, αλλά δημιουργεί πάντα μέσω αυτού. Επιθυμώντας να αναπαράγει τις ιστορικές μνήμες και λαογραφικές αφηγήσεις, την αλήθεια και το ψεύδος της γενέθλιας γης συνεχίζοντάς τα αλλά και παραλλάσσοντας τις εκδοχές τους. Στη συνοριακή γραφή συνδυάζονται η βούληση διατήρησης της παράδοσης του τόπου καταγωγής του συγγραφέα της και ο σεβασμός για τη συνέχεια της, με την αναγνώριση της υπόστασης του εκτός αυτής. Έτσι η μνήμη του γενέθλιου τόπου σκηνοθετείται από την προσωπική της κατασκευή, αποκτώντας συχνά μεταφυσική αξία. Η ιδιαίτερη πατρίδα αναπαράγεται αυτοβούλως ακολουθώντας τις αρχές μιας μυθολογικής πλοκής, τους κανόνες μιας ιδιωτικής γραμματικής ή τις προσημάνσεις μιας επαστατικής ιδεολογίας.

Η μεγάλη Ελλάδα αναυστήνεται μέσα από τις περιπέτειες της ζωής του κεντρικού χαρακτήρα. Τα κομμάτια της γεωγραφίας της είναι συχνά τεχνητά μέρη μιας προσωπικής γραμματικής και μυστικοί ιστοί αντιστασιακών ομάδων συνδέουν τα κέντρα της ελληνικής ή άλλης διασποράς. Όπως ο Τζόρτζιο Ντέ Κίρικο επιστρατεύει τη μακρινή γραμμή του σιδηροδρόμου και την σιωπηλή μοναξιά των νυχτερινών δρόμων μιας ελληνικής κομόπολης στην αναγεννησιακή αρχιτεκτονική των πινάκων του έτσι και αρκετοί Έλληνες λογοτέχνες οιώνουν συνοριακές εμπειρίες γραφής που αποδίδουν την αγωνία εκπατρισμού και επαναπατρισμού τους. Η γραπτή Θεσσαλονίκη του Ν.Γ. Πετζίκη, ή εφιαλτική Χαλκίδα του Γ. Σκαρίμπα, τα άκνυθέρνητα Ίεροσόλυμα του Σ. Τσίγκα, τα μνημονικά Ίωάννινα του Δ. Χατζή, ή όνειρική Κωνσταντινούπολη της Μ. Ίορδανίδου, ή ιδιωματική Μύκονος της Μ. Αξιώτη, αποτελούν κοσμοπόλεις της γλώσσας που μοιράζονται φαντασιακά την αγωνία της γης και την επιθυμία της επιστροφής σε ένα προσωπικό και ελάχιστο ρεαλιστικό χώρο. Καί κανείς από αυτούς δεν θά μπορούσε να κάνει διαφοροτικά.

Η ψυχή της γραφής συνόρων είναι η μεταφορά των συνόρων, ή αντιστοίχηση δύο διαφορετικών πολιτιστικών πραγματικότητων μέσα σε ένα συνοριακό αντικείμενο που διαθέτει ιστορικό παρελθόν και άναδομείται μνημονικά. Η άναδόμηση αυτή λαμβάνει χώρα μέσα στη γλώσσα, όπου έντοπίζονται οι διαφορές στους αναφορικούς κώδικες ανάμεσα στους συγκλινόντες πολιτισμούς. Η εμπειρία των διαβιούν λογοτεχνικά μεταξύ των συνόρων παράγει κείμενα ανατρεπτικά της πολιτιστικής μονογλωσσίας και, όταν ή ίδια αποτελέσει το αντικείμενο της γραφής, οδηγεί σε πρωτοποριακές μορφές τέχνης του λόγου. Η άναγνωση ενός κειμένου συνόρων, που έντάσσεται και αυτή στη διαδικασία δημιουργίας του, προϋποθέτει την άνασκητή των καθιερωμένων αντιλήψεων για τον καθορισμό και τη λειτουργία της σημασίας. Ο άναγνώστης πρέπει κι αυτός

να ύπερθεϊ δραστικά τά σύνορα της μονογλωσσίας και των στατικών σημειόντων άναγνωρίζοντας τη διαποικική ταυτότητα του άναγνωστικού του πονήματος που τον καθιστά ικανό να διαβάσει άνάμεσα στα ξενικά κενά της γραφής ως μέρος κι αυτός της μηχανής των συνόρων. μιάς μηχανής που διαρκώς μεταβάλλει τους κώδικές της και βασίζεται σε διακοπές ή διαλείψεις έξαρτώμενες από τά κέντρα και τους πολιτισμούς που τήν καθορίζουν.

Μία μορφή γραφής που χρησιμοποιήθηκε για να άναφερθεί ή κάποτε να άντικαταστήσει τη γραφή των συνόρων, παρακάμπτοντάς την, είναι ο «μαγικός ρεαλισμός». Ένώ ή γραφή συνόρων πολιτικοποιεί τό ύποκείμενο, ο όρος «μαγικός ρεαλισμός» που της προσδίδεται άπενεργοποιεί την άποκέντρωση, τη μή γραμμικότητα αλλά και την πολυδιάσπαση που τη διακρίνει. Ένα από τά κυρίαρχα στοιχεία του μαγικού ρεαλισμού, τό γροτέσκο, τό οποίο συχνά οι δυτικοί άναγνώστες συγγέουν με τό «μαγικό», είναι ο χώρος της πολυφωνίας από τον όποιο μίλησαν πολλοί συγγραφείς συνόρων. Το γροτέσκο άπωθεί και διασκεδάσει άνασκευάζοντας τη μονόδρομη ροή πληροφορίας της κυρίαρχης κουλτούρας. Υίοθετώντάς το, οι άφηγήσεις των συνόρων γίνονται έτσι άπόκεντρες, άποτρέποντας συγχρόνως την ταύτιση άναγνωστών και χαρακτήρων, και προσκαλώντας τους δέχτες τους στην άκρόαση μιας γωνής που προέρχεται από επικαλυπτόμενους κώδικες άπο τους όποιους προκύπτουν πρόσωπα και γεγονότα.

Μέ τη γραφή συνόρων ο δυσδιάστατος κόσμος άποκτα ψηφιακότητα, τό έντός και εκτός, ή φύση και ή τεχνολογία, ή λαϊκή και ή μαζική κουλτούρα, ή σημασία και ή άσημασία συμπλέκονται δημιουργώντας λογοτεχνικά όλογραφήματα. Η μεταφορά των συνόρων συνοψίζει αυτές τις σχέσεις, επιλέγοντας δύο ή περισσότερες προοπτικές τις όποιες μπορούμε να παράγομε ψηφιακά τό συνοριακό αντικείμενο. Οι λέξεις ή φράσεις που άναπαράγονται ψηφιακά ή στη γλώσσα τους μέσα σε ένα λογοτεχνικό κείμενο, τά άντικείμενα ή οι καταστάσεις που καθορίζονται από την άσυμβατότητά τους προς τά συμφραζόμενα, δημιουργούν κενά στις πειθαρχημένες και μονοσημαντες άφηγήσεις. Η όλογραφική αυτή άναπαράγωγή τους άποτελεί ένα προκλητικό μοντέλο όπτικοποίησης της σημασίας τους. Μία τέτοια άναφορά μπορεί να άναπαράγει όλόκληρη την κουλτούρα στην όποια άναφέρεται.

Ο συγγραφέας συνόρων λειτουργεί έτσι ως μεταφραστής της έντοπιότητάς του, χρησιμοποιώντας την πολυγλωσσία της γλώσσας του, έντοπίζοντας σημεία έλλιπούς πολιτισμού και ύπανάπτυξης, ζώνες γλωσσικής τριτοκοσμικότητας μέσω των όποιών μία γλώσσα μπορεί να διαφύγει, και ένα ζώο να διεισδύσει στα πράγματα. Ο τόπος του είναι τό «γκιόδ», ή έβραϊκή άπόδοση της «πόλης πάνω σε νερά», μιάς πόλης που βρίσκεται μεταξύ αλλά και εκτός συνόρων. Ίσπανικά, τουρκικά, φοραϊκά, ή έλληνικά, άμετάφραστα ή σε εισαγωγικά, παρόλη την έπιμέλεια ή άμηχανία του χρήστη τους, λειτουργούν ως δίοδοι διακοπής της συνέχειας και σημασίας του κειμένου συνόρων, εισάγοντας μία νέα πολιτική και αισθητική πρόταση, με «μαγικά», δηλαδή άσύμβατα με τους όρισμούς του ρεαλισμού, χαρακτηριστικά. Όσοι γράφουν συνοριακά άνή-

κουν, κυριολεκτικά ή συμβολικά, στη λεγεώνα των ξένων ή στα στρατόπεδα εργασίας, ομάδες ρευστές και διασπορικές που διαφοροποιούνται και εξοδεύονται ένισχυοντάς τη ξενικότητα των μελών τους όσο και την αναζητήση των κενών στην πολιτιστική και εθνική τους ταυτότητα.

Ο συγγραφέας των συνόρων είναι άποτοπικοποιημένος, πολιτικός και συλλογικός. Έχοντας αφήσει τη χώρα του και αλλάξει τη ζωή του, αντιλαμβάνεται ότι η καταγωγή του αποτελεί πλέον περιοχή της μνήμης του. Ο ουτοπικός αυτός συνοριακός χώρος επιτρέπει την άσκηση κριτικής και την καλλιέργεια της φαντασίας και του φαντασιακού. Η γραφή των συνόρων προσφέρει μία νέα μορφή γνώσης, που συνίσταται στην αναγνώριση και κατανόηση του παρόντος και παρελθόντος του τόπου καταγωγής του περιφερειακού συγγραφέα με όρους δυνατοτήτων στο μέλλον. Γραφές που υπερβαίνουν τα σύνορα διασπορικού και μητροπολιτικού έλληγισμού (Διδώ Σωτηρίου), καθιστούν τις τεχνοκρατικές αξίες του Δυτικού κόσμου άφορμή για προβληματισμούς αισθητικού χαρακτήρα (Δημήτρης Χατζής), αναζητούν στους Έλληνες μετανάστες τις ρίζες της ελληνικής γλώσσας που άνδραποδίστηκε από τη λογοκρισία (Μαντώ Αραβαντινού), ενδυναμώνουν και έπεκτείνουν τη γλώσσα εκτός πατρίδας ξαναγράφοντας τη γραμματική της (Αλέξανδρος Σχινάς) ή αποδίδοντας τη φαντασιακή σημασιολογία της (Δημήτρης Ρικάκης) αποτελούν ελληνικά παραδείγματα συνοριακής γραφής.

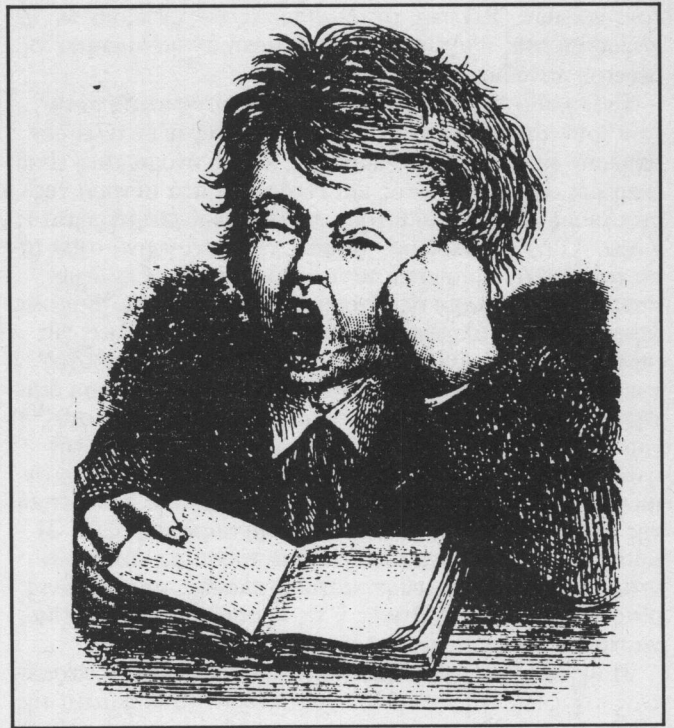
Με τη γραφή αυτή ένισχύεται ένα άρκετά παραμελημένο και υποβιβασμένο λογοτεχνικό είδος, τό φανταστικό. Η φανταστική λογοτεχνία και οι άπειρες εκδοχές της ένσωματώνουν τις σκοτεινές, άδιαφανείς, πολιτικές, αντι-ρεαλιστικές και άνατρεπτικές στιγμές του λογοτεχνικού κανόνα, καλλιερώνοντας τό έδαφος για την έξάπλωση της έπιθυμίας. Τό φανταστικό προβάλλει την άπουσία από τό συμβολικό και άντικαθιστά την οικείωση (ή οικειότητα) και την εύκολία με την άποξένωση, την άνησυχία, τό σκάνδαλο. Φανταστική, μαγική ή ξενική, ή γραφή συνόρων δέν περνά τα τελωνεία, αλλά δημιουργείται σέ αυτά με έπίγνωση των δυνατοτήτων που προσφέρει ή έμπειρία συνόρων στο δλέμμα και τη δράση.

1. Α. Νενεδάκης, *Μπίρ Χακίμ, στή λεγεώνα των ξένων*, Αθήνα 1975, σ. 12.

2. Ένώ ό προ-μοντέρνος χώρος είναι άκθετος και περιορισμένος, ό μοντέρνος χώρος είναι άχανής και όριζόντιος. Από τό γεωγραφικό χώρο του διαφωτισμού έως τό μοντερνιστικό διομηχανικό χώρο της διασποράς και της μετατόπισης, ή πλέον, τις μεταμοντέρνες χωρικές έμβολές, όπου οι τόποι έπικαλύπτονται και μιμούνται άπατηλά τόν κλασικό άρχετυπικό χώρο με κέντρο και περιφέρεια, τό δλέμμα του γεωγράφου έχει μεταβληθεί ουσιαστικά.

3. Για τόν όρισμό της γραφής συνόρων είναι χαρακτηριστική ή εισαγωγή στο δίβλίο της D. Emily Hicks, *Border Writing: The Multidimensional Text*, University of Minnesota Press, Minneapolis and Oxford, 1991.

4. Ένα από τά πρωτοποριακά κινήματα που έμμεταλλεύεται κριτικά την έμπειρία της γραφής των συνόρων είναι και ό γλωσσοκεντρισμός, που άρχισε νά καλλιεργείται στή Γαλλία και στίς ΗΠΑ στή δεκαετία του 1970. Η γλώσσα για τό γλωσσοκεντρισμό έντάσσεται σέ ένα πολυγλωσσικό δίκτυο με πολλαπλά κέντρα που άντανακλούν την πολλαπλότητα της έπαναστατικής έμπειρίας.



Άπελευθερωμένη από τη συμβατική της χρήση, τούς έπιζοινωνιακούς κώδικες, τά ειδολογικά της όρια και τις ύφολογικές σταθερές του μοντερνιστικού λυρισμού άνακαλύπτει τις βαθιές της δομές και τά ενεργειακά της άποθέματα. Τά γλωσσοκεντρικά ποιήματα δέ λειτουργούν ως πλαίσια έμπειρίας ή σύντομες άφηρηματικές περιλήψεις ιδεών και συναισθημάτων, άφου ή ίδια τους ή γλώσσα άποτελεί την πηγή της έμπειρίας και της αντίληψης.

5. Πρόκειται για ένα ρεύμα που συνδέεται κυρίως με τη ποιογραφία και συνίσταται στην υιοθέτηση ρεαλιστικών άφηρηματικών τεχνικών για την παρουσίαση φανταστικών ή υπερφυσικών γεγονότων που συμβαίνουν ταυτόχρονα με γεγονότα συνηθισμένα και καθημερινά. Έφαρμόστηκε από συγγραφείς της Λατινικής Αμερικής, όπως ό Γκ. Γκ. Μαρκές (1967), και ό Χόρχε Α. Μπόρχε αλλά ή τεχνική έχει χρησιμοποιηθεί και από άλλους σημαντικούς συγγραφείς όπως τόν Μίλαν Κούντερα, τόν Σαλιμάν Ρουσντί, τό Ρόμπερτ Κρόετς, κ.ά. Με τό μαγικό ρεαλισμό ή λογοτεχνία προσπάθησε νά όριοθετήσει μία όλόκληρη ήπειρο, έναν κρυφό Νέο Κόσμο που «έξερευνάται» και «άνακαλύπτεται», τόν όποιο ή Δυτική φαντασία δέν μπορεί έξολογλήρου νά συλλάβει. Η γραφή του μαγικού ρεαλισμού μπορεί νά περιγραφεί σαν μία έπανάσταση της φαντασίας, μία διαφυγή από τη φυλακή της περιορισμένης ιστορίας, μία μυθοπλαστική ούτοπία, όπου όχι μόνο οι άφηρημοί αλλά και τά γεγονότα και τά πράγματα, άπελευθερώνονται από την ιστορική πραγματικότητα για νά γίνουν ένα μαγικό μέρος της ιστορικής ζωής. Έτσι άναδεικνύεται ή άποκέντρωση, ή άπόκλιση από τά καθιερωμένα, αλλά και ή πολυδιάσπαση του γράφοντος ύποκειμένου. Στά ελληνικά, στοιχεία μαγικού ρεαλισμού μπορούν νά άνιχνευτούν σέ έργα των Βασίλη Βασιλικού, Ζιζέλ Πράσιнос, Παύλου Μάτση, Ζυράνας Ζατέλη, Αμάντας Μιχαλοπούλου, Λεντίτιας Βασιλειάδου, Ασημένιας Σαράφη, μεταξύ άλλων.

6. Ο Δημήτρης Χατζής χρησιμοποιεί τη λέξη έπιχειρώντας νά άποδώσει τη σημασία της στο διήγημά του «Σαμπεθά Καμπιλής» (Τό τέλος της μικρής μας πόλης, Πλειάς, 1960, σ. 47).